

DOKTORI ÉRTEKEZÉS

SOMOSI SAROLTA

Szeged

2012

Szegedi Tudományegyetem
Gazdaságtudományi Kar
Közgazdaságtani Doktori Iskola

Somosi Sarolta

AZ EURÓPAI GÁZPIACI LIBERALIZÁCIÓ KIHÍVÁSAI ÉS EREDMÉNYEI

Doktori értekezés

Témavezetők:

DR. FARKAS BEÁTA
Intézetvezető egyetemi docens
SZTE Gazdaságtudományi Kar
Pénzügyek és Nemzetközi Gazdasági
Kapcsolatok Intézete

DR. VOSZKA ÉVA
Egyetemi tanár
SZTE Gazdaságtudományi Kar
Pénzügyek és Nemzetközi
Gazdasági Kapcsolatok Intézete

Szeged, 2012.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Abban, hogy eddig eljutottam nagy szerepe volt családomnak – szüleimnek, *Istvánnak és Erzsébetnek*, férjemnek *Tamásnak* és testvéremnek *Krisztinának* – akik rendszeres és folyamatos noszogatásukkal tudtak újból és újból erőt és inspirációt adni a munkámhoz. Segítségükre szükségem volt abban is, hogy fiaim, *Zalán* (5) és *Zsigmond* (2) semmiben ne szenvedjenek hiányt, amíg „anya feladata a „könyv” megírása volt”.

Szakmai szempontból elsőként főnökkasszonyomnak, *Farkas Beátának* vagyok hálás, aki eleinte „csupán” a baráti jellegű, mégis munkára sarkalló munkahelyi légkör megteremtése által, később mint témavezető vette kezébe kutatásom és munkám felügyeletét. Köszönöm neki a türelmet, amit az elmúlt évek során tanúsított felém. Az érdemi munka során nyújtott tanácsait, észrevételeit igyekeztem mindig szem előtt tartani és disszertációmba is beépíteni. Gondolataim helyes mederbe terelgetésébe csatlakozott *Voszka Éva* is, aki nagy lendületet adott új meglátásaival. Értékes és hasznos tanácsokkal látott el, melyek segítségével a disszertáció elnyerhette végleges formáját. Hasonlóképpen hálás vagyok a munkahelyi vitára beadott írásom opponenseinek meglátásaikért és építő kritikájukért. Mellettük *Pelle Anitának* is köszönettel tartozom, mert nagy szerepe van abban, hogy ma a Szegedi Tudományegyetem úgy vélem sok szempontból is értékes emberekből álló Gazdaságtudományi Karának tagja lehetek.

Disszertációm végleges témájának kialakításánál a kezdő lökést szinte a véletlennek köszönhetően mégis egy addig számomra idegen, a témában jártas szakember – *Ole Gunnar Austvik* – nyújtotta, aki azóta a távolból is tevékenyen hozzájárult a végeredményhez. A kutatásban felhasznált adatokért köszönetet mondok az OECD-nél és az Európai Bizottságnál dolgozóknak, akik közvetlenül is segítettek bizonyos információk összegyűjtésében. Külön köszönöm *Kovács Péter* kollégám aktív közreműködését, aki nélkül ezek az adatok nem kelhettek volna életre.

TARTALOMJEGYZÉK

TÁBLÁZATOK JEGYZÉKE	2
ÁBRÁK JEGYZÉKE	2
BEVEZETÉS	3
1. GÁZPIAC ÉS LIBERALIZÁCIÓ	11
1.1. KÖZSZOLGÁLTATÁSOKRÓL ÁLTALÁBAN ÉS AZ EURÓPAI UNIÓBAN	11
1.2. A HÁLÓZATOS KÖZSZOLGÁLTATÁSI PIACOK MEGNYITÁSÁNAK SAJÁTOS NEHÉZSÉGEI	17
1.3. A GÁZPIACOK JELLEMZÉSE: AZ ELLÁTÁSI LÁNC FELÉPÍTÉSE, SZEREPLŐI ÉS A PIACI SZERKEZET	22
1.4. A LIBERALIZÁCIÓ ÁLTALÁNOS ELVEI ÉS SAJÁTOSSÁGAI A KÖZSZOLGÁLTATÁSOKBAN	32
1.4.1. Az energiapiaci nyitás szükségessége, céljai, alapfeltevései az EU-ban	33
1.4.2. Piacnyitás és versenyszabályozás	36
1.4.3. A szabályozás okai és elméleti alapjai	38
1.5. A GÁZPIAC LIBERALIZÁLÁSÁNAK NEHÉZSÉGEI, HATÁSAI ÉS ELVI LEHETŐSÉGEI	44
1.5.1. Nehézségek, ellenérvek	44
1.5.2. A gázpiaci liberalizáció összefüggései az energiapolitikával és az ellátásbiztonsággal	46
1.5.3. Elvi lehetőségek	53
2. AZ EURÓPAI UNIÓ GÁZPIACÁNAK MEGNYITÁSA: SZABÁLYOZÁSI TÖREKVÉSEK ÉS ELLENERŐK	57
2.1. AZ UNIÓS LIBERALIZÁCIÓ FOLYAMATA	57
2.1.1. Az uniós liberalizáció gyakorlati lépései	57
2.1.2. A liberalizációs folyamat alakulása a válság óta	63
2.2. AZ IPARÁGI/VÁLLALATI SZERKEZET MEGVÁLTOZTATÁSÁNAK AZ UNIÓ ÁLTAL KÍNÁLT LEHETŐSÉGEI	67
2.2.1. A piaci szerkezet átalakításának modelljei	68
2.2.2. A modellek gyakorlati hatásai	72
2.3. VERSENYSZABÁLYOZÁS A LIBERALIZÁCIÓ SZOLGÁLTATÁBAN	75
2.3.1. Az energiapiaci erőfölény és ennek versenyszabályozási kezelése	75
2.3.2. Kartellek a gázpiacon	80
2.3.3. Koncentrációk, összefonódások ellenőrzése az gázzektorban	82
2.3.4. Az állami támogatások és az energiapiaci liberalizáció kapcsolata	94
2.4. A VÁLSÁG ENERGIAPACOKAT IS ÉRINTŐ KÖVETKEZMÉNYEI	98
2.4.1. A válság hatásai az árakra, keresletre és a befektetésekre	98
2.4.2. Az állami válságkezelés és az energiapiac kapcsolata	102
2.4.3. Az energiaszektor válságának kezelése	107
2.4.4. A válság energiapiacokat érintő hozadékai és lehetőségei	114
3. KÖZÖS ENERGIAPOLITIKA A GYAKORLATBAN – A STATUS QUO	118
3.1. A KUTATÁS KIINDULÁSI PONTJAI	119
3.1.1. A kutatás forrásai	120
3.2. A VÁLTOZÓK ÉS A MÓDSZERTAN	121
3.2.1. A feltételek/adottságok mutatói	123
3.2.2. A piaci szerkezet mutatói	125
3.2.3. A hatékony verseny korlátai	126
3.3. A TAGÁLLAMOK EGYMÁSHOZ KÉPEST ELFOGLALT HELYE	128
3.4. A KLASZTERANALÍZIS EREDMÉNYEI	131
3.5. AZ EMPIRIKUS KUTATÁSBÓL LEVONT KÖVETKEZTETÉSEK	134
KÖVETKEZTETÉSEK	139
FELHASZNÁLT IRODALOM	147
MELLÉKLETEK	160

TÁBLÁZATOK JEGYZÉKE

1. TÁBLÁZAT: A SZOLGÁLTATÁSNYÚJTÁS LEHETSÉGES INTÉZMÉNYI SZERVEZÉSE ÉS ELLÁTÁSA	14
2. TÁBLÁZAT: A FÖLDGÁZSZOLGÁLTATÁSHOZ KAPCSOLÓDÓ SAJÁTOSSÁGOK.....	24
3. TÁBLÁZAT: A TAGÁLLAMOK FÖLDGÁZIMPORTJÁNAK EREDET SZERINT TÖRTÉNŐ MEGOSZLÁSA 2006-BAN	27
4. TÁBLÁZAT: A GÁZ ELLÁTÁSI LÁNC RÉSZEI ÉS SZEREPLŐI.....	31
5. TÁBLÁZAT: A TELJES TULAJDONJOGI SZÉTVÁLASZTÁS ELMÉLETI HASZNAI ÉS HÁTRÁNYAI	70
6. TÁBLÁZAT: NÉHÁNY PÉLDA AZ EU EGYES TAGÁLLAMAINAK VÁLLALATAI ÉS A GAZPROM ÁLTAL KÖTÖTT HOSSZÚ TÁVÚ ELLÁTÓI SZERZŐDÉSEKRE	78
7. TÁBLÁZAT: A KÜLÖNBÖZŐ ENERGIAPIACI ÖSSZEOLVADÁSOK MÖGÖTT FELTÁRTHATÓ OKOK	92
8. TÁBLÁZAT: A KUTATÁS SORÁN FELHASZNÁLT MUTATÓK.....	128
9. TÁBLÁZAT: A KUTATÁS SZEMPONTJÁBÓL SZIGNIFIKÁNS VÁLTOZÓK KÖZÖTTI KORRELÁCIÓK	129

ÁBRÁK JEGYZÉKE

1. ÁBRA: A GÁZPIAC TEVÉKENYSÉGEINEK FOLYAMATÁBRÁJA	25
2. ÁBRA: JELENTŐSEBB FÖLDGÁZ TERMELŐ ORSZÁGOK AZ EURÓPAI UNIÓN BELÜL 2008-BAN (TWh/év).....	28
3. ÁBRA: AZ EURÓPAI BIZOTTSÁGHOZ BEJELENTETT ENERGETIKAI ÖSSZEFONÓDÁSOK SZÁMÁNAK ALAKULÁSA 1994 ÉS 2011 KÖZÖTT	84
4. ÁBRA: A HÁROM LEGNAGYOBB PIACI SZEREPLŐ RÉSZESEDÉSÉNEK VÁLTOZÁSA A GÁZPIAC KÉT SZEGMENSÉBEN EGYES EU-TAGÁLLAMOKBAN	86
5. ÁBRA: AZ EURÓPAI UNIÓ BIZOTTSÁGA ÁLTAL AZ ADOTT ÉVBEN JÓVÁHAGYOTT ÁLLAMI TÁMOGATÁSOK SZÁMA AZ ENERGIASZÉKTORBAN	96
6. ÁBRA: 2005 JANUÁRJÁTÓL 2008 SZEPTEMBERÉIG AZ ENERGIASZÉKTOR SZEREPLŐI SZÁMÁRA JÓVÁHAGYOTT ÁLLAMI TÁMOGATÁSOKNÁL MEGJELENŐ ELSŐDLEGES CÉLOK	97
7. ÁBRA: AZ ENERGIA-FOGYASZTÁS SZÉKTORONKÉNTI MEGOSZLÁSA (%) (2007).....	98
8. ÁBRA: AZ EURÓPAI UNIÓ ÉS MAGYARORSZÁG KÜLÖNBÖZŐ GAZDASÁGI MUTATÓINAK ALAKULÁSA 2005 ÉS 2010 KÖZÖTT (ELŐZŐ ÉV=100%).....	99
9. ÁBRA: A FÖLDGÁZ IPARI ÉS HÁZTARTÁSI FOGYASZTÓI ÁRÁNAK VÁLTOZÁSA AZ EU-27 ADATAI ALAPJÁN (EURÓ/GJ).....	100
10. ÁBRA: AZ EU ÁLTAL JÓVÁHAGYOTT ENERGETIKAI ÉS EGYÉB FÚZIÓK ALAKULÁSA	109
11. ÁBRA: 2008. OKTÓBERTŐL 2011 DECEMBERÉIG AZ ENERGIASZÉKTOR SZÁMÁRA JÓVÁHAGYOTT ÁLLAMI TÁMOGATÁSOKNÁL MEGJELENŐ ELSŐDLEGES CÉLOK	112
12. ÁBRA: 2008. OKTÓBERTŐL 2011 DECEMBERÉIG AZ ENERGIASZÉKTOR SZÁMÁRA JÓVÁHAGYOTT ÁLLAMI TÁMOGATÁSOK OSZTÁLYOZÁSA A TÁMOGATÁS TÍPUSA ALAPJÁN	113
13. ÁBRA: A TAGÁLLAMOK GÁZPIACI ÉRETTSÉG ÉS FEJLETTSÉG ALAPJÁN KÉSZÍTETT TÉRBELI REPREZENTÁCIÓJA.....	131

BEVEZETÉS

Az Európai Uniónak a Római Szerződésben (a továbbiakban: Szerződés) kinyilvánított célja és azóta is szem előtt tartott törekvése volt a közös/belső piac kialakítása.¹ Számos tényező, így a technológiai változások, az ezekhez rugalmasan alkalmazkodni képtelen állami vállalatok, a szolgáltatások egyre növekvő nemzetközi „forgalomképessége” és a legfejlettebb országok belső szolgáltatáspiaci liberalizációjának megindulása és felgyorsulása mind a szolgáltatások uniós piacának megnyitása irányába terelte az Európai Uniót. A *szolgáltatások liberalizációja, a piac megnyitása* azt jelenti, hogy a különböző szempontok szerint értelmezett hatékonyság és a jólét (a teljes társadalmi többlet) érdekében lehetőség szerint minden eddig zárt szolgáltatási szektorba és részpiacára be kell engedni a versenyt. A lényeg, hasonlóképpen más területekhez az volt, hogy valamennyi uniós szolgáltató minden tagállamban megkülönböztetés nélkül a helyi szolgáltatókkal megegyező elbánásban részesüljön.

A liberalizáció hatására az európai gazdaság szerkezetében, működésében alapvető változások mentek végbe az elmúlt évtizedekben, amelyek egyre gyorsuló tendenciát mutatnak. Ennek csupán egy része a szolgáltatási szektort is érintő folyamat. Azonban az ágazat méretei és jelentősége miatt igen fontos a gazdasági integráció mélyülése és így az Európai Unió jövője szempontjából, hogy hogyan sikerül a szolgáltatások szabad áramlásának biztosítása, mind szabályozási mind pedig piaci oldalról. A *szolgáltatások liberalizációjának folyamata* az áruk szabad mozgásához képest évtizedeken keresztül lassan haladt, néha kudarcba is fulladt. Végül a 80-as évek végén, a 90-es évek elején kapott igazi lendületet, és a 90-es évek végére nagyrészt le is zajlott.

Az Európai Unió a szolgáltatáspiacek intézményesített kereteken belül lebonyolítandó liberalizációjával, illetve a szolgáltatási irányelv (2006/123/EC) 2006-os elfogadásán keresztül azt a célt fejezte ki, hogy annyi év után lehetőség szerint mindenki – vállalkozások és fogyasztók – számára egyaránt tapasztalható közelségbe hozza a szolgáltatások belső piacának tényleges létrejöttét, a versenyző szolgáltatási piacokat és annak minden pozitív hozadékát. A valóban versenyző és ennek szellemében működő

¹ A Római Szerződés eredeti, 2. cikkelye: „A Közösség feladata, hogy közös piac létrehozásával, valamint a tagállamok gazdaságpolitikáinak fokozatos közelítésével a Közösség egész területén előmozdítsa a gazdasági tevékenységek harmonikus fejlődését, a folyamatos és kiegyensúlyozott gazdasági növekedést, a nagyobb stabilitást és az életszínvonal gyorsabb emelkedését, valamint a tagállamai közötti kapcsolatok szorosabbá tételét.” (EKSZ 1957). Az ehhez szükséges „rendszer bevezetéséről, amely megakadályozza a közös piaci verseny torzulását” a 3. cikkely rendelkezett.

egységes szolgáltatási piac újabb lökést adna az Európai Unió belüli versenynek, illetve az előrejutásban olyannyira nélkülözhetetlen uniós versenyképességnek.

A szolgáltatási liberalizáció bizonyos területeken rendkívül sikeres volt, máshol pedig, így *a gáz- és villamos energiapiacokon mindmáig folyamatban van*. A cél pedig az, hogy az *élesedő verseny eredményeként a fogyasztók a (közüzemi) szolgáltatásokat is mind jobb minőségben és piaci árakon vehessék igénybe*. A folyamat sikerét számos, az IEA tanulmányaiban bemutatott nemzetközi példa igazolja. Argentína, Ausztrália, Kanada, Új-Zéland, az Egyesült Államok és az Egyesült Királyság egyaránt olyan piacok, ahol a reformok eredményeképpen komoly előnyöket tudtak felmutatni a fogyasztók választási lehetősége, a jobb szolgáltatási minőség és az alacsonyabb árak tekintetében. Ezzel együtt fenn tudták tartani az ellátás kiszámíthatóságát, és a hozzáférésnek köszönhetően a monopolista profit legalább részben a fogyasztóknál jelent meg (Brakman-Marrewijk-Witteloostuijn 2009). A földgáz szektor versenyzővé tételének európai „gyökereit” a brit piac átalakításában találjuk.² Ez a siker megerősítette az Európai Gazdasági Közösséget abban, hogy az általános alapelveket követve ezen a sajátosnak tartott területen is a liberalizáció útjára lépjen.

Témaválasztás

Érdeklődésem a téma iránt akkor kezdődött, amikor egy Európai Unió pályázat keretén belül verseny-, ipar- és kereskedelempolitika témában írtam egyetemi jegyzetet 2006-2007-ben. Úgy vélem, hogy a gázpiac liberalizációja és az egységes európai energiapiac kialakítására tett kísérletek híven tükrözik a három politika összefonódását. Az energiapiaci liberalizáció számos régi közös politika közreműködését igényli és feltételezi. A szolgáltatásoknak egy speciális területén, az *energiaszolgáltatásban* – a későbbiekben részletezett okok miatt – hatványozottabban érvényesülnek a nem megfelelően működő belső piaci sajátosságok. Mint oly sok egyéb területen, az energiaügyben is egyre nagyobb az EU tagállamainak egymásra utaltsága. Az egyik ország energiaellátásában bekövetkező zavarok a hálózatos berendezkedésből adódóan vagy annak hiányában is azonnali, közvetlen hatást gyakorolnak a többi országra. A tagállamoknak így ismét egységesen kell

² A földgázvezetékben gazdag Nagy-Britanniában úgy vélték – USA tapasztalatokra hivatkozva –, hogy az egész gazdaság versenyképességét fokozhatja a British Gas monopol jogainak felszámolása. A monopólium megszüntetése, majd a vállalat 1986-os privatizációja után kezdetben a vállalatok számára biztosították a választás lehetőségét, majd a kedvező hatások láttán a lakossági ellátásban is megteremtették a versenyző piacot (Horánszky 2005).

fellépnie az energiaellátás fenntarthatóságáért, biztonságáért és versenyképességéért.³ Az európai energiapolitika ennek megfelelően három alapvető célkitűzés köré összpontosítja a teendőket: az éghajlatváltozás leküzdése (1), az EU kiszolgáltatottságának csökkentése a behozott szénhidrogének tekintetében (2), valamint a munkahelyteremtés és a gazdasági növekedés ösztönzése (3). Mindezen célok elérését a versenyző piacok kialakítása révén megfizethető áron megvalósuló, biztonságos energiaellátás mellett kell az Európai Unió elképzelései szerint kell teljesíteni (EKB 2007a).

Marján (2007) „hagyma-modelljét” követve az EU energiapolitikájának gázpiaci liberalizációt érintő része legalább három szintből tevődik össze. Létezik egy külső burok, ami a gázpiacot ért *globális kihívásokat* tartalmazza. Ide tartozik az EU energiapolitikai céljai közül az *éghajlatváltozás elleni küzdelem*. Az energiapolitika környezetvédelemmel kapcsolatos kérdéseire csak érintőlegesen térek ki. Részletesen elemzem viszont a 2008-ban kezdődött *gazdasági válság hatásait*. Az elmúlt három év uniós/tagállami szintű – az energiahatékonyság, a zöldebb energiagazdálkodás feltételeit és a liberalizáció sikerét érintő – válságkezelése újraírhatja az uniós energiapolitika kereteit, illetve jövőjét.

A „hagyma” következő rétege az energiapolitika *páneurópai szintje*. Ez az egész Európai Unióra már napjainkban is jellemző óriási *energiafüggőséget* jelentheti. Értelmezésem szerint ehhez a réteghez tartozik az EU energiapolitikájának második célkitűzése, *a kiszolgáltatottság csökkentése a behozott szénhidrogénekkel kapcsolatban*.

Végül a hagyma legbelső rétege *a szektor vagy a piac állapota*. Ide tartozik minden olyan tényező, mely meghatározza a következő szint(ek) hatékonyságát. A rögzült hagyományos ipari technológiák és piaci struktúrák, a belépési korlátok és a torzult versenyfeltételek mind-mind megnehezítik az EU harmadik célkitűzésének elérését, *a munkahelyteremtés és a gazdasági növekedés ösztönzését*.

A bevezetésben felvázolt problémakört és ennek kutatását tehát részben a méretei, a lehetőségeim miatt leszűkítettem az energiaszektorra, azon belül is kifejezetten a gázszolgáltatás liberalizációjával kapcsolatos nehézségekre. Mindezt az is alátámasztotta, hogy a kutatás kezdetekor vegyipari gépészmérnök édesapám „MOL-os múltja” sokat lendített abban, hogy átlássam a szektor technológiai hátterét.

³ Az Európai Szén- és Acélközösséget létrehozó szerződés (1951) és az Európai Atomenergia Szerződés (1957) megalkotása óta ugyan lényegesen megváltoztak az energiapiaci és geopolitikai feltételek, a fellépés szükségessége az EU számára mégis sürgetőbb, mint valaha (EKB 2007a).

A *gázpiaci liberalizáció célja*, hogy a földgáz mindenki számára ugyanazon a versenyhelyzetben kialakuló piaci mechanizmusok által befolyásolt áron legyen elérhető. Az Európai Unió három lépésben kívánja a versenyhelyzetet biztosítani. Az első a tevékenységi körök szétválasztása, a második a természetükből adódóan nem-kompetitív hálózatok harmadik fél általi hozzáféréseinek biztosítása szabályozás révén, a harmadik lépés pedig az árak, tarifák kialakítása.

Az első feladat, a *tevékenységi körök* – a kitermelés/import, a szállítás, a tárolás és az értékesítés – *szétválasztásához* ismerni kell a gázpiac felépítését. A földgáz szektor ugyanis nem sorolható a versenypiaci struktúrák közé. A szétválasztás annak a nélkülözhetetlen eszköze, hogy azokon a részpiacokon, ahol lehetséges, teremtsék meg a verseny feltételeit.

A második lépés a *harmadik fél általi hozzáférés* (third party access – TPA) *lehetővé tétele*. Ennek érdekében a piaci korlátokat kell szabályozással lebontani, hogy új szereplők is megjelenhessenek. Az Európai Unió 98/30/EC irányelve tartalmazza az ezzel kapcsolatban szükséges lépéseket, és az uniós versenyszabályozás szolgálja a diszkrimináció mentességét.

A harmadik feladat, az *árak és tarifák szabályozási kérdése* nem kap nagy hangsúlyt a disszertációmban. Ennek oka, hogy ez még egyelőre több nemzeti szintű relevanciával bír, így kevésbé tartozik az uniós feladatok közé.

Célkitűzések

A gázpiacok megnyitása által a versenyfeltételek kialakítására tett kísérletek elvi alapjai szilárdak, de gyakorlati sikerük kétséges. A disszertációban bemutatásra kerülő uniós irányvonalak, tényezők és érdekek számos kérdésre felhívják majd a figyelmet.

Ahol lehetőség van a liberalizációra és a szektorok dinamikus fejlődésére a tartósan versenyt helyettesítő, olykor kezdetleges szabályozás fokozatosan átadhatja helyét a verseny feltételeit megteremtő, korszerű és komplex szabályozásnak, majd végül a piaci mechanizmusoknak. A liberalizációs folyamat vizsgálata során arra keresem a választ, hogy *ebben a szektorban is eljőhet-e a szabályozást felváltó piaci mechanizmusok „ideje”, vagy itt mindenképpen szükséges a szabályozás fenntartása*. Ehhez kapcsolódik első hipotézisem.

- 1. hipotézis:** *A hálózatos iparágakban, azon belül is a földgáz szektor átszervezésében több olyan tényező felmerülhet, ami a piaci mechanizmusok*

bevezetését megnehezíti, sőt olykor ellehetetlenítheti. Így nem jöhet el a szabályozást felváltó piaci mechanizmusok ideje.

A liberalizációs folyamat sikerének értékeléséhez az is hozzátartozik, hogy megvizsgáljuk az egyes tagállamok által befutott pályákat. A vizsgálat során azonban nem lehet szem elől téveszteni *a tagállamonként eltérő kiindulási helyzetet és az ezáltal meghatározott lehetőséget*. Kutatásom azon a tényen alapul, hogy az Európai Unió tagállamainak „energia-profilja” között hatalmas különbségeket lehet felfedezni a gázpiacuk szerkezetét, az állami beavatkozások mértékét, az ellátásbiztonságot és egyéb tényezőket tekintve (Hira – Amaya 2003, Pointvogl 2009). Alapfeltevésem, amely szerint a tagállamok nem állnak azonos szinten a gázpiacukat, eszközeiket, lehetőségeiket tekintve (sem), már régről, az 1976-os Tindemans-jelentéstől eredeztethető. A kétsésséges Európa kialakításának lehetősége azonban később is felmerült az euró bevezetésével vagy a schengeni egyezmény létrehozásával kapcsolatban (Csaba 2006, Marján 2007). Ma pedig az EU jövőjét meghatározó – a pénzügyi és költségvetési együttműködésről szóló – vitákban aktuálisabbnak tűnik, mint valaha (Merkel: kétsésséges... 2012). Ezek alapján úgy vélem, ha sikerül is végigvinni a *liberalizációs folyamatot*, az még nem feltétlenül hozza magával az intenzívebb versenyt, nem jelenti automatikusan új szereplők megjelenését a gázpiacokon, hiszen *célja csupán a verseny lehetőségének megteremtése*.

2. hipotézis: *A tagállamonként eltérő gázpiaci adottságok ismeretében a liberalizációs folyamat sarokpontjainak követése, nem hozza el automatikusan a versenyző földgázpiaci feltételeket.*

A versenyfeltételek azonban a versenyző piacról szőtt terveket fel is forgathatják. Erre utal, hogy az utóbbi évtizedben *megnőtt ez energiapiacokon érintett vállalkozásokkal kapcsolatos versenyjogi esetek száma*. A gázpiaccal kapcsolatban felmerült *versenyügyi esetek és ezekkel kapcsolatos döntések* a liberalizációs szabályozást kiegészítve támogatják a földgázszolgáltatás versenyző részpiacainak kialakítását. Vajon ezek az esetek egyediek, és nem igényelnek további magyarázatot, vagy nagyobb számban is előfordulnak tagállami keretek között, és egy hosszabb (visszarendeződési) folyamat részei lennének? Úgy vélem, hogy az Európai Unió ráadásul az eredetileg fennálló különbségeket csak tovább mélyíti azzal, hogy a szétválasztás tekintetében a különböző érdekeknek megfelelő választási lehetőséget biztosít a tagállamok számára.

- 3. hipotézis:** *A gázpiaci liberalizáció iránti elkötelezettségben mutatkozó különbségek és a választás lehetőségének uniós szintű megteremtése együttesen a verseny szempontjából komoly különbségeket lehet képes fenntartani vagy akár generálni is.*

A vállalati szereplők mellett a folyamat sikerét és eredményességét a tagállamok hozzáállása alapjaiban határozza meg. Úgy tűnik, hogy az *Európai Unió liberalizációs törekvéseit*, valamint a szétválasztás és a hozzáférés biztosítása terén elért eredményeit *nagymértékben befolyásolja, hogy mely tagállami piacok milyen lehetőségekkel bírnak az ellátási lánc átszervezésének kezdetén.* A tagállami gázpiaci lehetőségekben mutatkozó különbségek valamint a versenyjogi esetek vizsgálata nyomán felmerül a kérdés, hogy *mennyire „partnerek” a tagállamok a gázpiaci liberalizációban.* Lehetséges-e mindenütt kikényszeríteni a liberalizáció által az iparági szolgáltatók egészséges versenyét, vagy *a szabályozáson túl egyéb tényezők is szükségesek a siker érdekében.*

- 4. hipotézis:** *Úgy tűnik, hogy az ellenérdekelt inkumbensek vagy akár tagállami szinten a politikai, kormányzati körök nagy ellenállást tudnak kifejezni már azzal is, ha az irányadó uniós szabályozást nem vagy nem megfelelően alkalmazzák.* Ennek megfelelően akár befolyásolni is képesek a szabályozást.

Végül vizsgálatomban kitérek arra is, hogy az energiapiac hogyan vészelheti át az európaivá vált pénzügyi válságot. *Érintette-e a válság, és ha igen milyen mélyen a földgáz és általában az energiaszektorokat?* Néhány tagállamból vett példán keresztül megvizsgálom, hogy milyen szerepet szántak a szektornak az európai, illetve tagállami válságkezelés során.

- 5. hipotézis:** *Az energetikát is érintette a válság, de ennek nem kizárólag negatív hatásai voltak.*

Összefoglalva az alapkérdés a következő: *mennyire szolgáltathatnak megfelelő teret az Európai Unió által kialakított/átalakított belső energiapiaci együttműködésnek a különböző sajátosságokkal rendelkező tagállami gázpiacok, illetve mennyire képesek megfelelni ma a piacok az energiapiaci liberalizáció következtében (is) felmerülő jogi, versenyképességi és jövőbeli hatékonysági kihívásoknak?* Céлом tehát az, hogy az Európai Unió által a gázpiacon eddig elért eredményeket, a versenyhelyzetet, a válság nyomán

kialakult új körülményeket és ezek további lehetőségeit feltérképeztem. Mindezt kiegészítem egy empirikus kutatással.

A disszertáció felépítése

Az értekezés három nagyobb egységre osztott. Az első fejezetben mutatom be a közszolgáltatásként nyújtott földgázellátást. Kitérek arra, hogyan jellemezhetjük, illetve az Európai Unió hogyan kezeli a szolgáltatásoknak ezt a speciális körét, hiszen a sajátosságok befolyásolják a földgázpiac liberalizációs törekvéseit. Ezt követően elemzem a gázszolgáltatás hálózatos megszervezéséből eredő jellemzőit is, melyek szintén behatárolják a liberalizáció céljait és lehetőségeit. A vizsgálatot leszűkítve röviden bemutatom azt a terméket, mely köré az egész iparág épült. Ebben a részben foglalkozom a gázpiacok egyes szegmenseivel, a piac egészének felépítésével és a piaci szerkezettel.

A liberalizáció általános elveinek, céljainak és szükségességének bemutatását követően a közszolgáltatási liberalizáció nehézségeire és szabályozási kötelezettségekre is kitérek. Végül az első fejezet összegzéseként bemutatom a gázpiaci liberalizáció elvi lehetőségeit és nehézségeit, illetve az energiapolitikára, ellátásbiztonságra és környezeti politikára gyakorolt hatását.

A második fejezet tartalmazza az Európai Unió által felvázolt liberalizáció forgatókönyvét. Ebben a részben térek ki azokra a tagállami és vállalati (ellen)lépésekre, melyek a szektor teljes körű liberalizációját és így a piac kívánt versenyhelyzetét befolyásolják. Bemutatom az Európai Unió által a versenyteremtés érdekében a vállalatok számára felkínált alternatívákat, majd a fejezet végén érzékeltetem az újonnan versenyző feltételek közé helyezett piacok verseny szempontú felügyeletének új kihívásait, uniós kezelésének módszereit és a felmerülő problémákat.

A harmadik rész ismerteti azt az empirikus kutatást, melyet a gázpiacokkal kapcsolatban elérhető legfrissebb, 2007-2009-es adatok alapján végeztem.

A kutatás módszertana

Munkám során több módszertani eszközt is alkalmaztam. Először a piacot, az adott szektort a közgazdasági elmélet adta lehetőségekkel és elemzési módszereivel mutatom be. *Meg szeretném teremteni a téma közgazdasági szempontú („economic perspective”) vizsgálatából következő politika alakítást („policy perspective”) is megalapozó piacelemzés, illetve a gyakorlati piacelemzés egységét.* Mindezt pedig egy empirikus

kutatással támasztom alá. Saját, statisztikai módszereket is alkalmazó kutatáson keresztül bizonyítom, hogy különböző okok – például a tényleges liberalizáció mértéke, a kiinduló piaci szerkezet, az EU által felkínált három verzió közül a tagállami szereplők által választott modell – miatt a gázszektorban nem lehetséges, vagy legalábbis nehéz a klasszikus értelemben vett liberalizációról és ezen keresztül kikényszerített versenyző piacról beszélni.

1. GÁZPIAC ÉS LIBERALIZÁCIÓ

Ez a fejezet részletesen bemutatja a hálózatos felépítésű közszolgáltatói tevékenységet ellátó földgázszektort, illetve az itt megvalósítható liberalizációs célokat és lehetőségeket. Először kitérek a közszolgáltatás fogalmának értelmezésére, amihez szorosan kapcsolódik a gázszolgáltatás állami közfeladatainak és az univerzális szolgáltatásnak a definiálása is. Ezt követően a földgázszektor hálózatos berendezkedéséből fakadó sajátosságait és a gázpiac felépítését mutatom be. A fejezet második részében a közszolgáltatási liberalizáció elveit, céljait és korlátozott lehetőségeit összegzem. Mivel a szektor sajátosságai nem teszik lehetővé a teljes piacnyitást az ágazat egészében, a liberalizáció nem lesz egyenlő a deregulációval. A továbbra is szükséges szabályozás okainak és elméleti alapjának így szintén nagyobb figyelmet szenteltem. Végül a fejezet összegzésképpen a szektor sajátosságaiból fakadó liberalizációs nehézségekkel, illetve a piacnyitás ellátásbiztonsággal és energiapolitikával kapcsolatos kérdéseivel, valamint a gázszolgáltatás kiváltásának lehetőségeivel is foglalkozom.

1.1. KÖZSZOLGÁLTATÁSOKRÓL ÁLTALÁBAN ÉS AZ EURÓPAI UNIÓBAN

A szolgáltatások piacának sajátos és hatalmas területét képezi a közszolgáltatások csoportja. Az európai társadalmi modellnek is alapvető elemét jelentik a közüzemi vállalatok által nyújtott közérdekű szolgáltatások (CEC 1996 és CEC 2003). Mit is tekintünk közszolgáltatásnak, illetve el lehet-e, el kell-e határolni egymástól a *közszolgáltatások*, a *közérdekű szolgáltatások*, *általános gazdasági érdekű szolgáltatás*, *általános szolgáltatás* fogalmakat? Nehézséget jelent a definiálás során, hogy a magán- és közsféra közötti határok egyre inkább elmosódnak. Alig lehet ma már olyan szektorokat azonosítani, melyek egyértelműen és kizárólag a közösségi szféra ellátási körébe tartoznak. Az egykor stratégiai okokból közellátást igénylő szektorok magánosítása csak „rontott” a határvonalak és a feladatok megítélésén (Csaba 2006). Számos olyan terület van, amit hagyományosan a közszolgálat és a közsféra részének tekintünk, ám napjainkban egyre inkább piaci szolgáltatássá kezd válni (Scheiring – Boda 2008).

Eredetileg a *közszolgáltatások azért jöttek létre, mert társadalmi igény volt rájuk*, vagy adott esetben máshogy nem valósulhatott volna meg valamely piaci tökéletlenség kezelése. A fogalmi meghatározás része volt sokáig, hogy *bizonyos társadalmi problémák megoldását csak és kizárólag az államtól eredeztetve tudták elképzelni*. A piaci alapon nyújtott, ügyfélorientált szolgáltatásokhoz képest szélesebb fogyasztói réteg, *sokszor a*

társadalom egésze számára nyújtott alapvető szükségleteket kielégítő, az élet minőségét javító, többnyire normatív alapon igénybe vehető egységesített, homogén, közcélú, közérdekű szolgáltatásokat takar. A közszolgáltatások körét és színvonalát pedig alapvetően befolyásolja a mindenkori politikai, gazdasági és társadalmi feltételrendszer (Erdős 2004). Ez a hozzáállás sokat változott az utóbbi néhány évtizedben. Az állam mindenhatóságába vetett hitet kikezdték a hatékonysági elvárások a neoliberális gazdaságpolitikák és az erősödő ökológiai szemléletmód.⁴

Keresleti vagy fogyasztói oldalról szükséges feltétel, hogy a szolgáltatás alapvető fontosságú és egyetemes – azaz mindenki által keresett, mindenki számára elérhető legyen, megfizethető áron. A közszolgáltatás fogyasztását, az alapszolgáltatásokhoz való hozzáférést alapvető emberi, alkotmányos jogként ismeri el a társadalom. A hozzáférés az ilyen alapvető szolgáltatásokhoz nem a fizetőképesség, hanem az igény alapján kell, hogy történjen. Van azonban egy alapvető tétel, amivel mindenképpen tisztában kell lennünk, amikor piacnyitásról beszélünk: a piac önmagában a szociálisan hátrányos helyzetűek, a gyenge fizetőképességűek igényeit nem képes kielégíteni (Scheiring 2004). Számos nemzetközi példa bizonyítja, hogy a piacnyitás után az alacsony jövedelmezőségű szolgáltatási területeken a hátrányos helyzetű rétegek gyakran elveszítik széleskörű hozzáférésüket. Az ő kiszolgáltatottságuk miatt a szolgáltatások, különösképpen a közszolgáltatások piacosítása hátráltathatja az alapvető jogok széleskörű megvalósulását.⁵ A kormányok kötelessége ilyen esetben, hogy az állami közfeladat ellátása keretében biztosítsák az alapvető jogok megvalósulását. Ebbe a körbe tartozik a vízhez való hozzáférés jogának biztosítása, az ingyenes elemi oktatáshoz való jog, a középiskolai és felsőoktatásban egyenlő eséllyel való részvétel lehetősége, az alapvető egészségügyi és szociális szolgáltatásokhoz való jog, stb. Amint az az iménti felsorolásból is látszik, az energiaszolgáltatást sehol nem tekintik alapvető emberi jognak. Ennek okát valószínűleg abban lehet keresni, hogy mindig lehet alternatív energiaforrásban gondolkodni. Így ez inkább minősül a fogyasztók részéről elvárásnak, mint tényleges ellátási kötelezettségnek a cégek/államok részéről.

⁴ Az ökológiai szemléletmód államba vetett hitet megrendítő újításairól bővebben a Scheiring és Boda (2008) könyvében lehet olvasni.

⁵ A kérdés jelentőségét támasztja alá az ENSZ emberi jogi albizottsága által hozott 2001/4-es határozat a szolgáltatások kereskedelméről, melyben a Bizottság felhívja a figyelmet a GATS veszélyeire, és felszólítja a WTO-t és tagállamait, hogy a tárgyalások eredményeképpen az emberi jogok nem sérülhetnek.

A közszolgáltatás fogalmát megközelíthetjük a *kínálati oldalról*. Ekkor az állam, önkormányzat nyújthatja közvetlenül, saját tulajdonú szolgáltató szervezetek által, esetleg közvetve, azaz magántulajdonban lévő, de az állam által szabályozott szolgáltatók segítségével vagy ezek különböző ötvözeteivel, vegyes módon is a kérdéses szolgáltatást. A határvonalat nem a tulajdonlás adja, hanem inkább az ellenőrzés mértéke és a rendelkezési jogok. Ha a kínálati oldal egyetlen piaci szereplőre épül, akkor előfordulhat, hogy ez a monopólium nem érdekelt abban, hogy a kívánt javakat, szolgáltatást mindenkinek nyújtsa. Erre gyakran csak a szabályozás keretében kirótt *univerzális (egyetemes) szolgáltatási kötelezettsége* kényszerítheti. Ilyen ellátásra azonban csak „ésszerű” keretek között lehet kötelezni a monopóliumokat. A jellemzően nem differenciálható közszolgáltatások esetében az *univerzális szolgáltatás fogalma az elérhetőséget takarja*. Az elv lényegében azt szolgálja, hogy *magas színvonalú közszolgáltatásokhoz a fogyasztók megfizethető áron férhessenek hozzá* (Valentiny 2000).⁶ Az Európai Unió a tagországok hatáskörébe az univerzális szolgáltatás biztosításának megoldási módjai közötti választást és a megfizethetőség definiálását utalta. Annak ellenére, hogy az energiaszolgáltatást általában nem tekintik az előző bekezdésben értelmezett módon alapvető emberi jognak, mégis beszélhetünk egyetemes szolgáltatási kötelezettségről velük kapcsolatban. A gázoszolgáltatás esetében is a legtöbb helyen szolgáltatási kötelezettség terheli a cégeket, azaz a szolgáltatásba való bekapcsolást nem tagadhatják meg. Ezzel együtt jár a kizárás feltételeinek szabályozása is (Valentiny 2000). A hatályos magyar szabályozás (a 2008. évi XL. törvény a földgázellátásról) is tartalmaz az egyetemes szolgáltatásra vonatkozó rendelkezéseket (32.-40.§).

Az *elosztási folyamat oldalát* tekintve háromféle mechanizmust is megkülönböztethetünk. Az első esetben a közszolgáltatások nem piaci közvetítéssel érik el a fogyasztót (pl. államigazgatási szervek adminisztratív közszolgáltatásai), a második esetben piaci mechanizmus biztosítja az elosztásukat, de tipikusan nem tökéletesen versenyző piacokon, míg a harmadik lehetőség az első kettőnek a kombinációja (Valentiny 2008). Az elosztás vagy szervezés másik lehetséges felosztását mutatja be Scheiring és

⁶ Az univerzális szolgáltatás két pilléren nyugszik az Európai Unióban. Az egyik a szolgáltatások *megfizethetőségének* elve, a másik az univerzális szolgáltatások *finanszírozásának* az elve. Ez utóbbi biztosítja, hogy méltánytalanul nagy teher esetén a szolgáltatók terheiket megoszthatják. Az univerzális szolgáltatási kört és az univerzális szolgáltatással összefüggő általános alapelveket uniós szinten határozzák meg. A tagországok hatáskörébe az univerzális szolgáltatás biztosításának megoldási módjai közötti választás és a megfizethetőség definiálása tartozik (Valentiny 2000).

Boda (2008). Ők az alapján sorolják be a szolgáltatásnyújtás 1. táblázatban bemutatott lehetséges intézményi megoldásait, hogy milyen módon és mértékben keverednek az állami és a magánszektor szervezési határai, illetve azok előállítási jogai.

1. táblázat: A szolgáltatásnyújtás lehetséges intézményi szervezése és ellátása

	Állam szervezi	Magánszektor szervezi
Állam állítja elő	állami szolgáltatás államközi egyezmény	állami értékesítés
Magánszektor állítja elő	szerződés koncesszió szubvenció	utalvány piac önkéntes önkiszolgálás

Forrás: Scheiring és Boda (2008) alapján saját szerkesztés.

Részben a már említett keresleti oldali feltételt támasztja az is alá, hogy amikor bizonyos szolgáltatások már az infrastruktúra kiépítésével, a rendelkezésre állással beépülnek a társadalmak, közösségek átlagosan elvárt jóléti szintjébe, a létminimumba, az emberi jogokba, attól a pillanattól a közösség már nem tud, vagy nehezen tud lemondani a szolgáltatásról (Botos 2002). A „közszolgáltatásokból való kimaradás az emberi jogok sérelmével jár, továbbá alapvető társadalmi értékeket (igazságosság, szolidaritás) veszélyeztet.” (Scheiring – Boda 2008, 13. o.). Ez azonban egy további feltételt is magával hoz. Mégpedig azt, hogy csak úgy válik lehetővé és sikeressé a közműszolgáltatók széles körű – egyébként nem kötelező – privatizációja és utána a verseny liberalizációja, ha a lakosság nagyobb része képes viselni a nagyobb piaci jövedelemtartalmú árak megfizetésének kötelezettségét. Azaz, ha a szolgáltatás igénybe vevője meg tudja fizetni a szolgáltatás profitot is tartalmazó árát. Amennyiben ez nem teljesül, akkor az állam szociális és politikai megfontolásokból jelen marad – nem csak szabályozóként – a piacon, és így a szerepe nem csökken, hanem csak átalakul.

Az európai uniós jogalkotás mögött meghúzódó közgazdasági elképzelés szerint ezek olyan közszolgáltatások, amelyek nem működnének, ha az állam nem nyújtaná őket. A két fő szempont a szolgáltatás ellátása, valamint annak biztonsága.

A közszolgáltatások kérdéseit az 1970-es évekig egyáltalán nem, vagy csak alig szabályozták közösségi szinten. Ami mégis előrelépést jelentett ebben az időszakban, az az új szereplők megjelenése volt a villamosenergia-piacokon. 1985-ben az egységes belső piaci program elfogadásával új helyzet állt elő (Kende–Szűcs 2005). Ezek szerint – annak ellenére, hogy a belső piaci program az energia szektort még nem érintette – a Közösségnek olyan új kihívásoknak kellett megfelelni, mint a fogyasztók egyre növekvő

igénye a választás lehetőségére, a minőség sokféleségére vonatkozóan, a fokozódó világméretű verseny, az új technológiák megjelenése, valamint a nehézkesen változó és fejlődő országok és/vagy szektorok.

Az Európai Unió 2003-ban kezdte el átfogóan vizsgálni, hogy a közszolgáltatások valóban közszolgáltatások-e, milyen mértékben (mekkora részben), és hogy ezen szolgáltatások piacán a verseny bevezethető-e (EB VF 2008, idézi Pelle 2009).⁷ Ezek szerint a *közszolgáltatások* értelmezésének kettős vetülete van. A kifejezés vonatkozhat magára a szolgáltatást nyújtó szervezetre (*állami közigazgatási szektorra*) vagy az annak tulajdonított közérdekű szerepre, a *közszolgáltatásra* (CEC 1996). Az Európai Unió és intézményei közös közleményben térnek ki a *közérdekű szolgáltatások* terminológia magyarázatára (CEC 2007a). Ez a kifejezés olyan piaci és nem piaci alapon nyújtott szolgáltatásokat takar, amelyeket az állami hatóságok közérdekűnek, illetve különleges közszolgálati kötelezettség hatálya alá tartozónak minősítenek. Ezek alapján két alkategóriát különböztethetünk meg: az *általános (nem gazdasági érdekű) szolgáltatások* (az igazságügy és a rendvédelem) nem tárgyai a Közösség verseny illetve belső piaci szabályozásának.

A másik, témámhoz kapcsolódó csoport az *általános gazdasági érdekű szolgáltatás (ÁGÉSZ)*. A Szerződés 90. cikkében alkalmazott kifejezés, olyan piaci alapon nyújtott szolgáltatásokra vonatkozik, melyeket a tagállamok valamely közérdekű ismerv alapján *különleges közszolgáltatási kötelezettségek* (public service obligation – PSO) hatálya alá helyeznek. (Például a közlekedési hálózatok, az energia- és távközlés, telekommunikáció és postai szolgáltatások).⁸ A közszolgáltatói kötelezettségeket országos vagy regionális szinten is lehet alkalmazni. Ezek ellátására a tagállamok különleges vagy kizárólagos jogokkal ruházhatják fel az általános gazdasági érdekű szolgáltatás nyújtóit. Az ilyen vállalkozások pedig olyan mértékben tartoznak a Szerződés szabályai, különösen a

⁷ Egyes közszolgáltatási piacok megnyitása már korábban megkezdődött. A távközlés 2000-2002-ben, a villamosenergia 1996-ban, gázpiac 1998, a postai szolgáltatások piaca 2001-ben.

⁸ Az ÁGÉSZ fogalma az EUMSZ 14. cikkében és 106. cikkének (2) bekezdésében, valamint az EUMSZ-hez csatolt 26. jegyzőkönyvben jelenik meg, de fogalom meghatározás sem az EUMSZ-ben, sem a másodlagos joganyagban nem szerepel. Így a Bíróság (C-179/90. sz. – *Merci convenzionali porto di Genova* – ügyben hozott 1991. december 10-i ítélete [EBHT 1991., I-5889. o.], 27. pont, a C-242/95. sz. – *GT-Link A/S* – ügyben hozott 1997. július 17-i ítéletének 53. pontja, és a C-266/96 sz. – *Corsica Ferries France SA* – ügyben hozott 1998. június 18-i ítélete [EBHT 1998., 45. pont]) ügyek alapján megállapította, hogy az ÁGÉSZ-ek olyan szolgáltatások, amelyek a gazdasági élet egyéb tevékenységeit jellemzőkhöz képest különleges jellegűek (CEC 2010).

versenyszabályok hatálya alá, amennyiben ezek alkalmazása nem akadályozza sajátos feladataik ellátását (Szerződés 106. cikk (2)).

Az európai társadalmak elkötelezettek az általuk teremtet, az alapvető igényeket kielégítő közérdekű szolgáltatások iránt, nem véletlenül képezik részét az *európai társadalmi modellnek* is. Az Európai Unió általában a piaci erők jelenlétét támogatja, arra hivatkozva, hogy ezek az erőforrások jobb elosztása és a szolgáltatás biztosítása terén nagyobb hatékonyságot eredményeznek – a legfontosabb haszonélvező pedig a fogyasztó, aki alacsonyabb áron jobb szolgáltatást kap. Mégis elfogadja a piaci mechanizmusoknak azon korlátait, amikor az állami hatóságnak be kell avatkoznia, hogy a közérdeket figyelembe vegyék. A Közösségnek az *európai társadalmi modell* iránti elkötelezettsége azon alapul, hogy *tiszteletben tartja az európai közérdekű szolgáltatások szervezésének és szervezetének heterogenitását*, amit két alapelv támaszt alá. Az egyik a *semlegesség*, ami a vállalatok és azok alkalmazottjainak állami vagy magán jogállását illeti a Szerződés 222. cikkében garantáltak szerint. Ezek alapján a Közösség által a közszolgáltatások felé támasztott követelmények *tulajdonsemlegesek*. Azaz az Európai Unió nem szól bele abba, hogy a közérdekű szolgáltatások nyújtásáért felelős vállalatoknak állami vagy magán kézben kell lenniük, ezért nem is írja elő a privatizációt.⁹ A másik elv pedig a *tagállami szabadság*. Ez a szubszidiaritás elvét is visszatükröző elv magában foglalja annak a lehetőségét, hogy a tagállam maga határozza meg, mik a közérdekű szolgáltatások; szabadon biztosíthat olyan különleges vagy kizárólagos jogokat, amelyek az azok nyújtásáért felelős vállalatok számára szükségesek; valamint felügyelhetik azok gazdálkodását és versenysemleges módon finanszírozhatják őket (CEC 1996). A fentiek szerint tehát létezik egy igen rövid uniós megközelítés is, mely szerint *közszolgáltatás az, amit a tagországok annak tekintenek* (CEC 2003). Ez pedig a szabályozás tagállami szinten való rugalmas, a nemzeti érdekeknek is megfelelő/megfeleltethető kezelését jelentheti.

Az utóbbi évtizedekben változott a közszolgáltatások működési környezete. Barber (2007) szerint *a gazdaságnak ez a területe olyan paradigmaváltáson megy keresztül, melynek egyik meghatározó eleme a nemzetközi verseny beengedése és így az*

⁹ A szakirodalom is egységes abban a tekintetben, hogy a privatizáció nem minden helyzetben megfelelő és sikeresen alkalmazható technika a kihívásokra (Osborne-Gaebler 1994). Ebben az esetben is igaz ugyanis, hogy a szolgáltatásért való felelősség az államé marad. Osborne és Gaebler (1994) szerint „*egy jó szolgáltatás tulajdoni formája – akár magán, akár közösségi tulajdonú szolgáltatásról van szó – sokkal kevésbé fontos, mint a piac vagy az előállító intézmény lendületessége, dinamikája*” (63. o.).

*összehasonlítás, ennek következtében a hatékonyság beépítése. Az output mérése és az intézmények ennek megfelelő finanszírozása, a közszolgáltatók közötti verseny megteremtése, valamint az intézmények átszervezése és privatizációja már önmagában belülről jövő kényszert jelent a közszolgálati szektor megújulására. Ezen kívül olyan kihívások is érik a szektort, mint a költségvetési korlátok miatt *szűkülő költségkeretek* vagy éppen a *fogyasztók minőség iránti növekvő igénye*. A kereslet változásához pedig szükségképpen igazodnia kell a kínálatnak és annak szervezésének is (Barber 2007).*

Kívülről érkező kihívást jelent, hogy *biztosítani kell a kölcsönhatást* egyrészt az *egységes európai piac és a szabad verseny követelményei*, másrészt pedig a *közérdekű célkitűzések* között. Ez igen bonyolult feladat, mivel a pillérek folyamatosan mozognak: az egységes piac bővülése még zajlik, és a közszolgáltatásoknak – amelyek távolról sem rögzítettek – az új követelményekhez kell igazodniuk (CEC 1996). A köz- és magánszféra közti határok elmosódását látva nemcsak a jog által biztosított keretrendszernek, a szabályozásnak, hanem a közsféra szervezésével, ellátásával kapcsolatos közgazdasági gondolkodásnak is meg kell újulnia (Csaba 2006, Brazil 2010).

1.2. A HÁLÓZATOS KÖZSZOLGÁLTATÁSI PIACOK MEGNYITÁSÁNAK SAJÁTOS NEHÉZSÉGEI

A közszolgáltatói tevékenységet ellátó energiaipar, így a gázszolgáltatás is hálózatos módon szerveződnék. Az ilyen hálózatos szolgáltatásoknak általában közös jellemzője, hogy *csomópontokat összekötő járatokból/vezetésekből/vonalakból állnak*. Olyan iparágakról van szó, amelyekben *a hálózat egyik részén folytatott tevékenységek hatással vannak a többi területre is*. E sajátos termékek piacát Bakács (2003), Carlton és Perloff (2006), Valentiny (2007) és Kiss F. (2008) tanulmányait alapul véve az alábbi jellemzőkkel lehet leírni. *Komplementaritás, kompatibilitás és a szabványok betartása szükséges a „fogyasztásukhoz”*. Ennek következményeképpen *megvalósulhat a különböző tulajdonban lévő és/vagy különböző üzemeltetők által szervezett hálózatok összekapcsolása* (Kiss F. 2008).¹⁰ *Fogyasztásuk során az ún. függő fogyasztás eredményeképpen hálózati hatások keletkeznek.*¹¹ Az energiaszektorban az ún. közvetlen

¹⁰ Az összekapcsolás igénye és így intézménye majdnem olyan régi, mint maga a szolgáltatás. Elegendő, ha csak a váltott lovakkal történő futárszolgálatra vagy lovas kocsis személyszállításra gondolunk, melyhez jól működő hálózatra és csomópontokra volt szükség.

¹¹ Hálózati hatásból akkor lesz externália, ha a hasznosság változásai nem kerülnek kompenzálásra (Kiss F. 2008)

hálózati hatásoknak nem tulajdonítunk nagy jelentőséget.¹² Annyiban azonban hozzájárulhat a fogyasztók hasznához a fogyasztók számának növelése, hogy a rendszer, a hálózat kiépítésének és üzemeltetésének fajlagos költségei arányaiban csökkenthetők. Ez azonban már *közvetett hálózati hatás* lesz, és a méretgazdaságosságra vezethető vissza. A hálózati hatásokat az irányuk alapján pozitív és negatív típusokra is feloszthatjuk.¹³ *Előállításuk során jelentkeznek méretgazdaságossági előnyök.* Ennek oka, hogy a rendszerek kiépítéséhez jelentős infrastrukturális beruházások szükségesek, de a már létező infrastruktúra működtetése sokkal alacsonyabb költségekkel jár (Bakács 2003). Emellett a termék/szolgáltatás igénybevételének is komoly költségei lehetnek, amit „*lock in*” *hatásnak és „átváltási költségeknek”* nevezünk.

A hálózatos iparágak fontos tényezői mind a globális, mind az európai és a tagállami gazdaságoknak: az euróövezet össztermelésének körülbelül 10 százalékát, a foglalkoztatásnak hozzávetőlegesen 7 százalékát adják (Kovács 2008). A hálózatos szolgáltatások többsége – főleg a közműszolgáltatások – *inputként jelentkezik* a gazdaság többi szereplője számára, a háztartások, a *fogyasztók életminőségét is alapvetően meghatározzák*, és többnyire egyre kevésbé nélkülözhető javakat állítanak elő. Ezért érinti különösen érzékenyen a lakosságot, hogy a saját fogyasztásuk, illetve a termelő, szolgáltató vállalatok által használt és így a saját áraikba beépített közműszolgáltatásokat milyen költséggel, milyen minőségben és biztonsággal nyújtják (Valentiny 2007). Következésképp, a hálózatos iparágak hatékony működése/működtetése, az ezt szolgáló állami szabályozás potenciálisan gazdasági előnyöket eredményezhet.

A fent bemutatott sajátosságok alapján a szakirodalom gyakran azt a következtetést vonja le, hogy *a hálózatos iparágak esetén nem vagy nehezen működhet a verseny* (Carlton és Perloff 2006, Kovács 2008), illetve ha a verseny érdekében a hálózatok egyes elemeit birtokolva decentralizálják a korábbi inkumbenseket, akkor nem feltétlenül valósul meg a hálózat optimális kihasználtsága (Koopmans és Beckmann 1957, idézi Carlton és Perloff 2006). *Olyan iparágban, ahol nagy a komplementaritás és a kompatibilitás igénye, ahol a költséges szabványoknak, biztonsági előírásoknak nagy szerepe van, ahol komoly átváltási*

¹² Ez azt a pozitív (esetleg negatív) hatást jelentheti, hogy mekkora a hálózatban résztvevők aránya. Például a telefonhálózatokban résztvevő előfizető számára a hálózat értéke is nő a többi előfizető, a potenciálisan elérhető fogyasztók számával, de a gázszolgáltatás esetében az nem jelent pozitív externáliát, hogy a szolgáltatás igénybevevőjén túl még hány ember kaphatja a gázt ugyanazon a hálózaton.

¹³ A hálózati hatások egyéb formáiról, mint amilyen a kölcsönös-, a közvetlen hasznosság valamint a kereszthasznosság bővebben Kiss (2008) tanulmányában lehet olvasni.

költségek vagy lock in hatások jelentkeznek, és csak a méretgazdaságos szint elérése segítheti egy cég túlélését, nagy a valószínűsége, hogy a gazdaságilag legésszerűbb és kifizetődőbb piaci szerkezet a monopólium vagy az oligopólium. És bár a közgazdaságtan a monopóliumokat társadalmilag károsnak tekinti, ugyanis kialakulásukkal akadályozzák az erőforrások társadalmilag leghatékonyabb eloszlását, az energia lobbi képviselői szerint a természetes(!) monopóliumok olyan hatékonysági előnyökkel rendelkeznek, hogy célszerű tartósan megtartani, sőt esetleg védeni is őket az adott piacra behatolni szándékozótól¹⁴ (Bakács 2003).

Klein (1996) és Economides (2004) ezzel szemben csak ott tartja összetettebb feladatnak a verseny bevezetését, ahol az elsüllyedt költségek magas arányt képviselnek – ez a villamos-energia és a gázpiacra is jellemző. A hálózatosan szervezett szolgáltatások szinte minden fent részletezett jellemzője egyben belépési korlátot jelent. Márpedig az egyik legfontosabb tényező, ami befolyásolhatja egy iparág szerkezetét és az ott megvalósuló versenyt, az az új vállalatok piacra lépésének lehetősége. *„Általában minél hosszabb ideig tart az új szereplők tényleges megjelenése, annál nagyobb lehet a fogyasztók és az egész társadalom jóléti vesztesége”* (Motta 2007. 254.o.). A belépési korlátok ereje és a piacra lépés időtartama között pedig egyenes arányosságot lehet felfedezni.¹⁵

„...a természetes belépési korlátok jelentőségének csökkenésével szinte párhuzamosan, a 19. századra váltak általánossá a világkereskedelemben a mesterséges piacra lépési korlátok. Ezek a 20. század végére részben eltűntek, részben – ahogy a dömpingellenes eljárások példáján illusztráltuk – stratégiai jelleget öltöttek.” (Török 2003a, 205.-206. o.).¹⁶ A *stratégiai* – azaz a versenyző vállalatok magatartásával kapcsolatos – *belépési korlátok közös jellemzője*, hogy általában a *versenypolitika, illetve a tagállami és uniós versenyhatóságok felügyelik őket*. A világkereskedelem fejlődése során tehát maguk a piaci szereplők lépnek előbb a természet, majd a kormányok helyébe a

¹⁴ Általában a közüzemi szolgáltató vállalatokat hozzák fel a természetes monopóliumok példájaként. Egyetlen városban sem érné meg két különböző, egymással versenyző vízművet, gáz- vagy elektromos hálózatot létrehozni.

¹⁵ Azt, hogy mit tekintünk belépésnek, kétféleképpen lehet megfogalmazni. Az adott iparágban új termelő vállalként megjelenő független jogi személyiség megalapítása lehet az egyik meghatározás, illetve új fizikai termelőkapacitások új cég általi megépítése vagy bevezetése. Fisher (1979) definíciója értelmében pedig akkor van jelen egy belépési korlát, ha a belépés társadalmilag hasznos lenne, de valami megghiúsítja azt (Kovács 2006).

¹⁶ Ezt a logikát követve az általunk strukturálisnak tekintett piacra lépési korlátok azok, amelyek konstans korlátot jelentenek. Hiszen a méretgazdaságos üzemméret kialakítása a 19. században ugyanolyan feladat volt, mint a 21. században, még akkor is, ha a tényleges méret nem ugyanakkora.

piacra lépési feltételek fő alakítóiként. A kérdés Török (2003a) szerint is az, hogy a kormányzatok belenyugszanak-e ebbe a szerepvesztésbe, kivonulhatnak-e a piacokról, vagy pedig versenypolitikai eszköztáruk kiterjesztésével próbálják-e megfordítani a leírt folyamatot. Hiszen ismert érv a kormányzat részéről a piaci befolyásolás megtartására, hogy az ellenőrzés nélkül hagyott versenyben benne rejlik önmaga felszámolásának lehetősége (Farkas – Várnay 2002).

A *természetes belépési korlátok* legnagyobb része a piacok fizikai elérhetőségével kapcsolatos. Volt időszak, amikor a közgazdaságtanban úgy gondolták, hogy egyre kisebb a távolságok és a tér áthidalására tett kísérletek költsége, így azok jelentősége is csökken. Mára bebizonyosodott, hogy ez nem feltétlenül, illetve a gazdaság nem minden szektorában igaz. „A piacra lépésnek a természetes korlátok leküzdésével kapcsolatos költségei döntő részben szállítási költségek” (Török 2003a, 198. o.) Márpedig a gázszolgáltatás „termékét” szállítani kell.

Török (2003a) értelmezése szerint a *mesterséges (adminisztratív) belépési korlátok* körébe tartozhat minden olyan – zömmel adminisztratív, a jogszabályi környezetből adódó – akadály, amelyet kormányzati szabályozás, kereskedelempolitika támaszt. Egyre kevésbé vállalják azonban nemzetek/integrációk, hogy nyílt színen korlátozzák más országok gazdasági szereplőinek a piacra jutását. Az eszközök sem állnak rendelkezésre olyan széles spektrumban, mint korábban – főleg nem az Európai Unió területén. Illetve az is igaz, hogy egyre inkább a multi- vagy transznacionális vállalatok fogják irányítani a kompetitív előnyeikből fakadó érdekeiknek megfelelően a piacra jutás feltételeit (Szentés 2008).¹⁷

A *strukturális belépési korlátok* körébe sorolhatunk minden olyan mesterséges, de a struktúrából eredő költségelemet, melynek viselése a piacra jutás feltétele, és ez nem függ a „természettől”, az adminisztratív előírásoktól, illetve egyetlen inkumbens versenytárs magatartásától sem. Helytállónak látszik az a feltevés, hogy *minden strukturális egyben mesterséges, de nem minden mesterséges korlát strukturális korlát is egyben*. Az utóbbi körbe tartozik a *technológia*,¹⁸ a *keresleti helyettesíthetőség hiánya*,¹⁹ az *információs előnyök megléte/hiánya*²⁰ vagy éppen az *átláthatóság hiánya* is.

¹⁷ Ennek szintén egyik legjobb példája a liberalizáció kapcsán merült fel, amikor az EU által felajánlott választási lehetőségeket megtoldották a GdF és az E.ON nem túlságosan burkolt érdekeinek megfelelő frankó-germán javaslattal. Ez részletesebben a 2. fejezetben kerül kifejtésre.

¹⁸ Nemzeti és regionális gáz és villamos-energia piacok különböző technikai jellemzőkkel és biztonsági szabványokkal bírnak. Ez nagyban megnehezíti a fölösleges energia számára a szabad határon való átlépés lehetőségét. A kérdés tehát,

A hálózatos iparágakat jellemző *méretgazdaságosság* már Bain 1956-os értelmezésében is belépési korlát volt. Érvelése szerint az új cég a piacra lépéskor azt feltételezi, hogy az inkumbens vállalat a belépés után sem változtatja meg korábbi termelési szintjét, ezzel tünteti el riválisa profitját. A belépés sikerének a kulcsa így abban rejlik, hogy átpártolnak-e a belépőhöz a fogyasztók, vagy sem.²¹ Azaz párosul-e a méretgazdaságosság az inkumbens iránti hűséggel (de Bijl – van Damme – Larouche 2006, Kovács 2006). A hasonló helyzetben lévő vállalkozások nagy és kockázatos beruházásainak megvalósításához szükséges *magas tőkeigény* elméletileg csak akkor lehet igazi belépési korlát, ha a pénz- és tőkepiacok nem működnek megfelelően. Amennyiben a projekt jó, jövedelmező és méretgazdaságos, akkor nem kellene szükségképpen az új szereplő számára nehezebbnek lennie.

A *stratégiai piacra lépési korlátok* közül talán az egyik legfontosabb az *abszolút költségelőny*. Ez a bennlévő vállalat számára lehetővé teszi, hogy extraprofitra tegyen szert, miközben nem kell újabb belépőktől tartania. Ezen túlmenően az *árdiszkrimináció* vagy a gázszektorban inkább *keresztfinanszírozásként* emlegetett eszköz is jó lehetőség piacról való kizárásra. Ennek a korlátnak az az alapja, hogy a szolgáltató az információs előnyök birtokában képes a fogyasztókat olyan viszonylag homogén csoportokba sorolni a keresletingadozásaik alapján, amelyekre különálló árképzést tud kialakítani.

A Stigler (1971) és Djankov és szerzőtársai (2001) által is leírt *lobbi*, vagy a *zsákmányelmélet* szintén piacra lépési korlátokat tud generálni a gázszektorban. Az iparági szereplők ekkor maguk ejtik zsákmányul a – főleg nemzeti szintű – szabályozókat. A már bent lévő szereplőknek érdekükben áll, hogy szabályozzák őket, hiszen így korlátozhatják

hogy a felállított irányelvek elegendőek-e, vagy inkább szabályozásbeli harmonizációt és működési szttenderdeket kell indítani annak érdekében, hogy az Egységes Energiapiac jobban kiépülhessen, és ez a jelenség megszűnjön (Solle 2002).

¹⁹ A keresleti helyettesíthetőség hiánya, illetve annak értékelése olyan termékek körének a meghatározását feltételezi első körben, amelyeket a fogyasztók egymást helyettesítőnek tekintenek. A keresleti helyettesíthetőségnek a releváns piacok meghatározásánál van jelentősége. Erről a 97/C 372/03 számú Bizottsági közlemény ír bővebben.

²⁰ Bain (1956) véleménye szerint a közszolgáltató szektort jellemző információs előnyök megléte is piacra lépési korlátot jelent egy potenciális belépő számára. Stigler (1968) a helyzettől tette függővé az információs aszimmetriák korlátként való azonosítását (Park-Taylor 2006). McAfee és szerzőtársai (2003) értelmezésében pedig az információk birtoklásában mutatkozó aszimmetria egyértelműen közvetett korlátnak minősül. Az információs előnyök abban nyilvánulnak meg, hogy az inkumbens vállalat komoly tapasztalatokkal rendelkezik a fogyasztókról, a kereslet alakulásáról és a piaci igényekről a potenciális belépőkhöz képest (Rivera-Batiz és Oliva 2003). Az inkumbens vállalatok információs előnyét egy új belépő leginkább a marketing megemelkedett költségével ellensúlyozhatja.

²¹ A bennlévőnek a belépés után már érdemes lesz csökkentenie a kibocsátását, hogy megakadályozza a saját profitja lecsökkenését, amivel a belépő profitjának az eltűnését is megakadályozza. Vagyis azzal, hogy a már bent lévő méretgazdaságosan látja el a piacot, önmagában nem tudja elrettenteni a belépőt, tehát a méretgazdaságosság nem lesz önálló belépési korlát.

a piacra való be- és kilépést, ezáltal megnehezítve a valódi verseny létrejöttét.²² A zsákmányelmélet alapján megfogalmazott iparági reményeket azonban csökkentheti, ha egymással párhuzamosan több, akár egymás feletti felügyeleti szervet is létrehozunk az adott szektorban. Talán éppen ezért késlekedik az összeurópai energiafelügyeleti szervezet kialakítása is.

Végül, de nem utolsó sorban fontosnak tartom megemlíteni a *kilépési korlátok* létét. Ha megnézzük, hogy Porter (2006) mit is tekint kilépési korlátoknak, akkor ez a gázpiac esetében hatványozottan érvényes. A kilépési korlátok fő forrásai lehetnek a speciális eszközök (nélkülözhetetlen eszköz elve), a megkötött hosszú távú szerződések, a stratégiai összefüggések, de lehetnek érzelmi jellegű korlátok, illetve kormányzati és társadalmi kötöttségek is. Ide tartozhatnak még az olyan elsüllyedt költségek, amelyeket sikertelen belépés vagy későbbi a piacon elszenvedett kudarc esetén nem lehet visszanyerni. Porter (2006) szerint a belépési és kilépési korlátok együttes hatását kell vizsgálni az iparág elemzésekor, ezek ráadásul gyakran összefüggnek egymással. A potenciális gazdasági veszteség ugyanis önmagában is képes lehet elrettenteni lehetséges versenytársakat.

Összességében a piacra lépési korlátokról el lehet mondani, hogy *minél több az adott piacra jellemző belépési korlát, annál valószínűbb, hogy az a piac nem lehet versenyző piac*. Nyilvánvaló, hogy *ha az EU célja a liberalizáció* és ezáltal a verseny megteremtése egy adott piacon, akkor a szupranacionális szabályozással és az irányelvek által a nemzeti szinten megvalósuló *adminisztratív, mesterségesen támasztott piacra lépési korlátok* kiiktatása az első teendő. A megoldást az Európai Unió abban látja, hogy el kell különíteni a szektor egyes részpiacait. Azokon a részpiacokon, ahol a piacnyitással és a piacra lépési korlátok leépítésével megteremthetők a verseny feltételei, kialakulhat egy a korábbinál nagyobb hatékonyságot és társadalmi jólétet eredményező szerkezet.

1.3. A GÁZPIACOK JELLEMZÉSE: AZ ELLÁTÁSI LÁNC FELÉPÍTÉSE, SZEREPLŐI ÉS A PIACI SZERKEZET

A piacok definiálási problémája némiképp átalakult a modern piacelmélet (Theory of industrial organization) kialakulásával. Ebben az összefüggésben a piacot az iparággal

²² A zsákmányul ejtésnek legalább három okát lehet azonosítani (Carlton-Perloff 2006). A szabályozó testületek általában olyan szakértőkből állnak, akik korábban az iparágban vagy szorosan kötődő kormányzati szervezetben dolgoztak, tehát ismerik az iparági érdekeket. A második ok, hogy a szabályozásban dolgozók számítanak az iparág vállalataiban betölthető állásokra, ha szabályozói karrierjüknek vége lenne, hiszen tudásuk és kapcsolati tőkéjük kincset érhet a versenyszférában. Harmadrészt a szabályozók szűkös forrásainak kiegészítését támogatások formájában a versenyszférától „nyerik”, akik ezt más formában várják visszatéríteni.

azonosítják, és így vizsgálják. Ebből a megközelítésből pedig már egyenesen következik az iparági szerkezet és vállalati magatartás teljesítményre gyakorolt hatásának vizsgálata. Disszertációmban én is ezt a megközelítést követem.

Bár rokon és sok szállal kapcsolódó iparág a gáz és villamosenergia-piac, *az országok merőben más lehetőségekkel rendelkeznek termékeik előállítására*. Ezért a két piacot indokolt elkülönülten kezelni. Az EU 27 tagállamának csak a fele tud felmutatni némi, a keresletét messze nem fedező elsődleges energiaforrást jelentő földgáztermelést (2. ábra). Az így fennmaradó hiányt csak importtal tudják betölteni. Ezzel szemben *az elektromos energia termelt jóság*, melynek előállítása minden ország, sőt akár háztartás számára megoldható. Bár itt is szükség van a primer energiára, de a választás lehetősége fennáll. (A végeredményt tekintve nincs különbség a hagyományos módszerekkel - olaj, földgáz, széntüzelés, a vitatott atomenergia felhasználásával - vagy az oly nagyon támogatott megújuló energiával előállított villamos áram között, legfeljebb a költségeket tekintve.²³) További különbség a terméket a kitermeléstől a szállításon és a tároláson át követő *speciális technológiai szükségletekből és ezek költségvonzatából* adódik (Swartenbroekx 2007). Szintén igaz, hogy a villamos-energia piacon a kifejezetten ilyen céllal előállított, vagy feleslegesnek bizonyuló kapacitások nemzetközi kereskedelme sokkal inkább megoldott. Ez a tárolás nehézségeivel magyarázható. Az összeköttetések léteznek, illetve kiépítésük nem jár akkora költséggel, mint a gázpiac hálózatának „sűrítése” egymással szomszédos tagállami részpiacok bekapcsolásával. Mindezek alapján úgy vélem, hogy az Unió által szinte végig együttesen kezelt két szektor liberalizációjának hatása a kiinduló állapot miatt sem lesz, és nem lehet ugyanaz.²⁴

A piac vagy a szolgáltatásnyújtás alapját képező földgáz jellemzőit és a hozzá kapcsolódó sajátosságokat a 2. számú táblázat foglalja össze. A kereslet rugalmasságának alacsony mértéke, a költséges beruházás, a fizikai hálózatok kiépítésének igénye és a külföldi dimenzió azok a tényezők, melyek talán legnagyobb mértékben befolyásolják a szektor liberalizációjának sikerét. Azt is érdemes kiemelni, hogy a termék a nem megújuló energiaforrások közé tartozik.

²³ Ezért a külkereskedelmi mérlegekben is kisebb részarányt képvisel a villamos-energia nemzetközi kereskedelme, mint a gáz exportja/importja a legtöbb ország mérlegadataiban.

²⁴ A piacnyitás és a verseny jóléti hatásairól, illetve a két piacon tapasztalható/várható különbségekről bővebben Brekke, Golombek és Kittelsen 2008-as tanulmányában lehet olvasni.

2. táblázat: A földgázszolgáltatáshoz kapcsolódó sajátosságok

A termék homogenitásának mértéke	Magas
A kereslet rugalmassága	Rövidtávon: alacsony/közepes Hosszú távon: közepes A legfőbb helyettesítői más természetes erőforrások.
Tárolhatóság	Megoldható, de költséges
Beruházási igény	Költséges és legtöbbször elsüllyedt költséget jelent.
Szállíthatóság	Nagy távolságokban fizikai hálózathoz kötött, ami ha már ki van építve, akkor viszonylag olcsó és biztonságos szállítást tesz lehetővé. Ennek legtöbbször nincs más alternatívája.
Hasznosíthatóság	Technológiai szempontból a hasznosítása viszonylag egyszerű, teljesítménye az igényeknek megfelelően jól szabályozható.
Környezetvédelmi szempont	Károsanyag-kibocsátása alapján a szénhidrogének közül a leginkább környezetbarát.
Hálózatos szerkezet	Korlátozott mértékű technológiai követelmény biztosíthatja a hálózat stabilitását.
Külföldi dimenzió	Nagy jelentőséggel bír

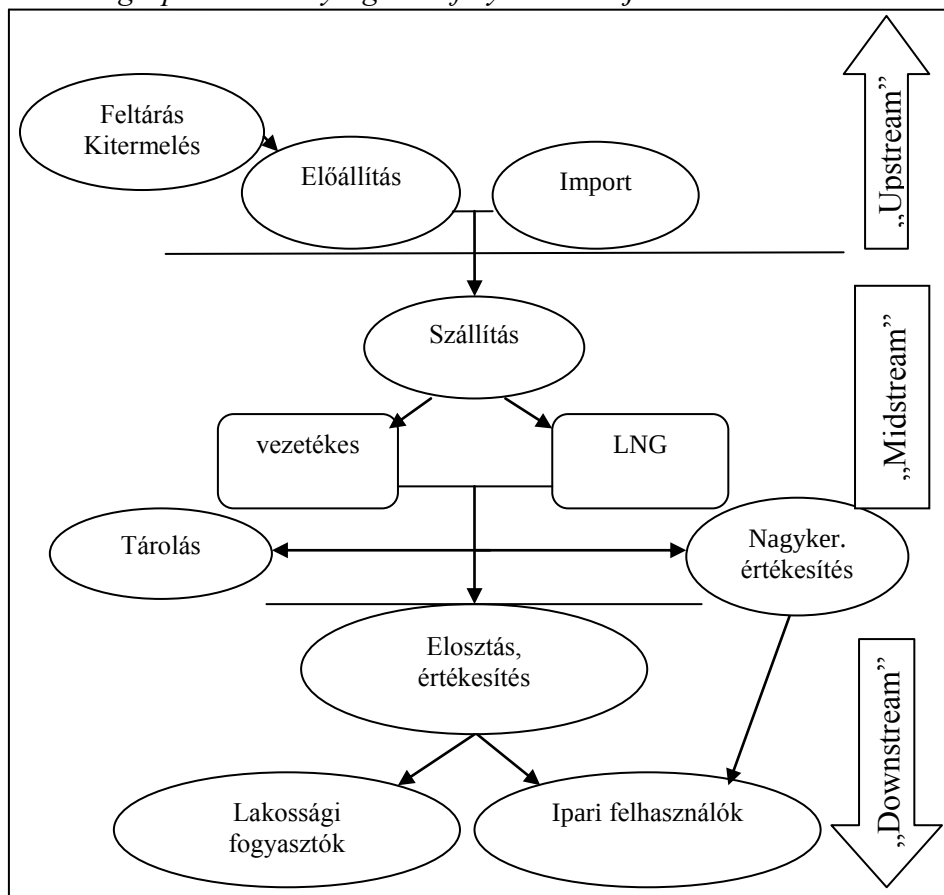
Forrás: Röller et al (2007) alapján saját szerkesztés.

Fontos, a piac versenyzővé tételét támogató technológiai újítás a földgáz cseppfolyóssá tétele, azaz az LNG (Liquefied Natural Gas) előállítása. A gáz kereskedelme erősen infrastruktúrához kötött. Ezen az LNG termelés és szállítás módosíthat, de az anyagi vonzatai miatt ez a változás egyelőre nem jelentős. A gáz tárolása és szállításának speciális igénye miatt ennek költségei jóval magasabbak, mint az olaj esetében (Swartenbroekx 2007).²⁵

Elsőként a gázpiac vertikális felépítését kell meghatározni ahhoz, hogy a továbbiakban a szegmensek piaci szerkezetét átlássuk. A liberalizációs törekvések egyik célja ugyanis, hogy megteremtse a versenyt a gázszolgáltatás egymástól jól elkülöníthető szintekre történő feldarabolása által azokban a szegmensekben, ahol az lehetséges.

²⁵ Swartenbroekx (2007) szerint kicsi az esélye egy az OPEC mintájára kialakított gáztermelői szerveződésnek. Ennek oka, hogy a gázpiacon nem termelődik olyan többlet, ami eszközként szolgálhat a piaci árak kialakításában. Továbbá még mindig nagy jelentősége van a piacon a hosszú távú szerződéseknek. Például Oroszország is nemrég újította meg ezeket az európai fellelvőpiac nagyobb cégeivel (GDF, ENI, DONG vagy OMV). Így egyelőre ezt a szerepet a 2001-ben alakult Gas Exporting Countries Forum (röviden GECF) látja el.

1. ábra: A gázpiac tevékenységeinek folyamatábrája

Forrás: saját szerkesztés

A gázpiacot a fenti 1. ábrán bemutatott tevékenységek alapján három nagyobb részre oszthatjuk. Az úgynevezett „upstream” piacot a feltárás, kitermelés és előállítás alkotja. Ide sorolható a nagykereskedelmi (esetleg még mindig nemzetközi) gázpiac ellátása is. A piac következő (Midstream) egységét a hálózatos infrastruktúrát igénylő *szállítás* adja. Ez a gáz nemzetközi nagykereskedelmétől a kiskereskedelmi szolgáltatók ellátásáig tart. Végül a piac „downstream” részét a kiskereskedelmi ellátás képezi, ahol a végső kis- és nagyfogyasztók, háztartások vagy ipari szereplők megkapják a terméket.

A *gázszolgáltatás*²⁶ nagykereskedelmi piacai különösen érzékenyek bizonyultak a piaci erő tekintetében. Ez egyrészt a *hagyományos ipari szerkezetre*, másrészt pedig az

²⁶ A gázszolgáltatás magyar viszonyokra történt adaptálása az alábbi jellemzőket tartalmazza. „A gázszolgáltatás azt jelenti, hogy a közüzemi szolgáltató köteles a fogyasztó által igényelt gázt a fogyasztási helyre szállítani és a fogyasztó rendelkezésére bocsátani. A fogyasztó a szolgáltatásért a gazdasági miniszter által megállapított hatósági díjat köteles megfizetni. A gáz szolgáltatására csak önálló jogi személyiséggel rendelkező gazdálkodó szervezet jogosult akkor, ha meghatározott településrészen, vagy a település egészén, illetve több településen gázszolgáltatásra engedélyt kapott.... A gázszolgáltatás fogyasztója lehet minden természetes és jogi személy, illetve jogi személyiséggel nem rendelkező gazdasági társaság.” (Kökényesi 2002, 38.o.)

energiapiac sajátos jellemzőire vezethető vissza. Az ezredforduló végéig a tagállamokban a termelés/import, szállítás és elosztási szolgáltatások teljes vertikumát természetes, sokszor állami tulajdonú vagy kizárólagos/különleges jogokkal felruházott monopóliumok uralták. Felügyeletüket pedig valamilyen módon a kormányzat vagy a parlament látta el (Brekke – Golombek – Kittelsen 2008).²⁷

Kitermelés/Termelők

Kitermelés szempontjából az európai gázpiac viszonylag fiatal rendszernek tekinthető. Kialakulása a 60-as évekre tehető, amikor a holland Gröningen-mező kitermelését megkezdték. Ez a terület mintegy 10 évig biztosította a nyugat-európai ellátást, amikor is a 70-es években megindult az algír, norvég és orosz gáz áramlása (Radetzki 1999). Az európai gázpiacot ma már a (zömmel orosz, norvég, holland és algír) *termelők/importőrök* oligopóliuma látja el, illetve a legtöbbször monopol helyzetben lévő európai gázipari vállalatok. Ez a felépítés stabil gázellátó rendszert biztosított, hiszen a termelők és a nemzeti monopóliumok közötti kapcsolatokat olykor 20-25 évre szóló hosszú távú, a kockázatokat megosztó szerződések biztosították.²⁸ A hosszú távú ellátói szerződések kockázatmegosztásnak a központi eleme az úgynevezett „vidd vagy fizess” („*take or pay*”)²⁹ és a „végpiacra szánt termék” („*final destination*”) klauzulák³⁰ voltak, illetve az, hogy az árak az olajárhoz voltak rögzítve (Finon – Locatelli 2002). A verseny feltételeinek megjelenésével egyre inkább szükség volt a hosszú távú szerződésekben foglalt árak újraindexálására, valamint a földgáz újraértékesítését korlátozó, a nagykereskedelmi piacok versenyét és fejlődését akadályozó intézkedések újragondolására (EML 2005).

Az ellátók vagy importforrások véges számából eredő (3. táblázatban valamint az 1. számú mellékletben bemutatott) tagállami és szolgáltatói függőség a mai napig több országot – így a balti államokat, Finnországot, Svédországot, és több közép-kelet-európai tagállamot – is érint az Európai Unió huszonhét tagja közül. Az EU-27-re nézve a teljes energiaimport-függőség 2005-ben 52,4 százalék, ezen belül a gáz importfüggőség aránya

²⁷ Hasonlóképpen volt ez az Osztrák-Magyar-Monarchiával kezdődően egészen napjainkig hazánkban is (Török 2007).

²⁸ Ilyen szerződésekről és ezek versenykorlátozó hatásairól a 2. fejezetben bővebben szólok.

²⁹ A „take or pay” szerződések lényege, hogy a tagállamok gázigényeválatlan, míg a liberalizáció eredményeként több gázértékesítő jelent meg. A korábbi inkumbens szereplők által a hosszú távú szerződésekben lekötött gázmenyiségek költség vonzatát azonban viselni kell, így lehetőség szerint ezt minimalizálni próbálják (Horánszky 2005).

³⁰ Ennek lényege az, hogy korlátozzák a vásárló lehetőségét a nem saját piacokon való (újra)értékesítés kapcsán.

57,6 százalék volt.³¹ Az Európai Unióba áramló gáznak mintegy 90 százaléka pedig mindössze három országból érkezik: Oroszországból, Norvégiából és Algériából. A helyzetet súlyosbítja, hogy az orosz és az algériai szállítást is állami cégek – a Gazprom és a Sonatrach – látják el. A termelő vállalatoknak pedig az az érdeke, hogy kapacitásukat egyenletesen és maximálisan kihasználják, így befolyásolva a kínálati oldalt.

3. táblázat: A tagállamok földgázimportjának eredet szerint történő megoszlása 2006-ban³²

	Saját forrás*	Orosz-ország	Norvé-gia	Észak-Afrika	Közel-Kelet	Egyéb forrás-ból	Nettó import (mrd m ³) 2006-ban
Ausztria		X	X				6,5
Balti államok		X					4,8
Belgium, Luxemburg	X	X	X				16,5
Csehország, Szlovákia,		X	X				14,1
Dánia	X						0
Egyesült Királyság	X		X				9,5
Finnország, Svédország		X					5
Franciaország		X	X	X	X	X	42
Görögország		X		X			3
Hollandia	X	X	X				0
Írország	X						3,6
Lengyelország		X	X				9
Magyarország	X	X					9,4
Németország	X	X	X				76
Olaszország	X	X	X	X		X	63
Portugália, Spanyolország			X	X	X	X	35,1
Románia, Bulgária		X					8
Szlovénia		X		X			1
Összesen**		42%	24,2%	23,6%	2,1%	8,1%	100%***

*A „Saját források” között megtalálhatók az Európai Unió területén kitermelt – brit, dán, holland, vagy akár magyar – földgázkészletek, értelemszerűen mindenkinek a legkézenfekvőbb forrásból.

**Az Összesen sorba nem vettem bele az uniós forrásokból felhasznált földgáz mennyiségét, itt csak az EU-n kívülről érkező import százalékos megoszlása van feltüntetve.

***A teljes EU-27-be áramló földgázimport értéke mintegy 310,3 milliárd köbmétert tett ki 2006-ban.

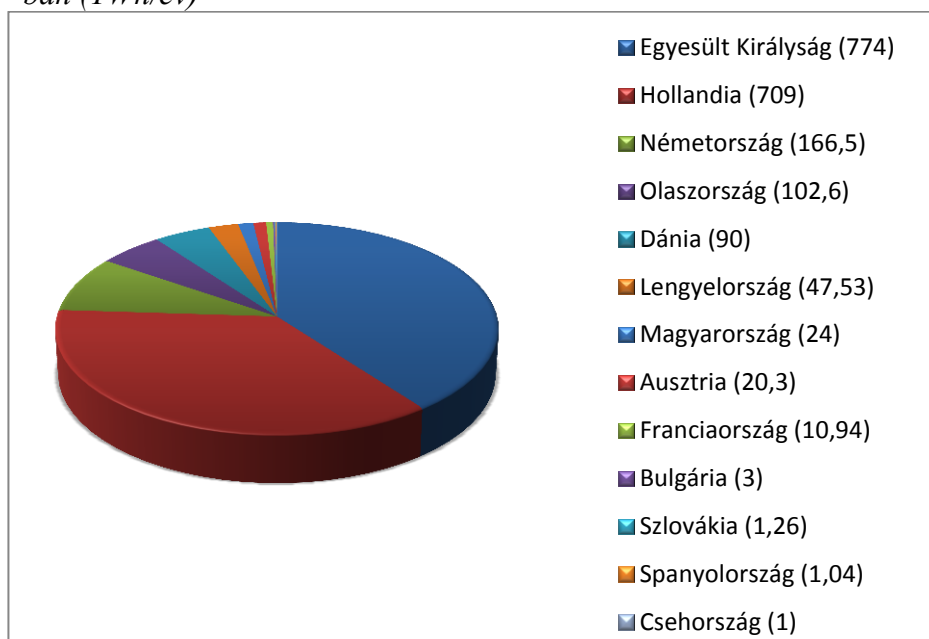
Forrás: Holz – Hirschhausen – Kemfert (2006), Kaderják (2009) és az EU Energy in Figures 2007/2008 (CEC 2009) alapján saját szerkesztés.

³¹ Ugyanezen időszak Magyarországra vonatkozó adatai még kedvezőtlenebbül alakultak. Importfüggőségünk az összes energiát tekintve 62,9 százalék, a gázfogyasztást tekintve 81,1 százalék volt (CEC 2009b).

³² A földgáz import eredete szerint hét különböző régiót lehet elkülöníteni: Északi-tenger térsége, melynek egy része a táblázatban jelölt Saját források közé tartozik (Norvégia, Egyesült Királyság és Dánia), Észak-Afrika (Algéria, Egyiptom, és Líbia), Oroszország, a Kaszpi-tenger térsége (Azerbajdzsán, Kazahsztán, Türkmenisztán), a Közel-Kelet, Nyugat-Afrika (Nigéria, Angola) és Dél-Amerika (Trinidad és Tobago, Venezuela). Zömében ezek az országok alkotják a 2001-ben megalakult Gas Exporting Countries Forum (GECF) tagságát, mára 17-en. Norvégia megfigyelőként vesz részt.

Amint az a mellékletben bemutatott ábrából látszik, a forrás országok számát – nem az importálható mennyiséget – tekintve az import lehetősége messze nem egyenletes. Az Európai Unió tagállamainak lehetőségei a „saját forrásokat” tekintve eltérőek. A főbb földgáz termelő országokat és az általuk egy évben kitermelt mennyiséget az alábbi 2. ábra tartalmazza.

2. ábra: Jelentősebb földgáz termelő országok az Európai Unión belül 2008-ban (TWh/év)

Forrás: SEC(2009) 287 adatai alapján saját szerkesztés.

Nagykereskedelem

A liberalizációs folyamat több mint egy évtizedes története ellenére, mind a termelés, mind pedig a nagykereskedelmi piac oligopol szerkezetű. A két szektort azért szükséges külön kezelni, mert a kitermelés jelentősebb része, az Európai Unión kívül történik. Sok uniós tagállamban a magas importfüggőség párosul azzal, hogy kevés földgáz importban érdekelt vállalat van. A verseny fejlődése érdekében szükség lenne több a nagykereskedelmi piac számára földgázt biztosító szereplőre (EML 2005). A Bizottság 2007-es energiaszektor vizsgáló jelentésében 2005-ös adatokra alapozva azt írja, hogy a nagykereskedelmi piacok fenntartották a liberalizáció előtti állapotukat (CEC 2007b). A koncentráció azóta is nagynak mondható: a három legnagyobb nagykereskedő 12 tagállamban 90 százalékos vagy azt meghaladó piaci részesedéssel rendelkezik (CEC 2009a). Azaz ezen a területen a haladás lassú, számos nagykereskedelmi piac még mindig a verseny korlátozásától és a likviditás hiányától szenved.

Ennek egyik oka lehet, hogy egyelőre több tagállamban is jellemző még a vertikális integráció (CIEP 2010). Így a nagykereskedelmi árakat nem tekinthetjük a piac állapotát jelző indikátornak. Az *európai gázpiaci központok* (hub) és a *tőzsdei módokhoz hasonlóan kereskedett mennyiségek* (spot) hiánya komoly belépési korlátot jelent a nagykereskedelmi piacokon. A brit székhelyű Energy Markets Limited (EML) (2005) tanulmánya szerint azonban a verseny fogja kialakítani ezeket, és nem fordítva kell mesterségesen megteremteni az ilyen piacokat, és aztán a verseny eljövételében bízni.

A nagykereskedelmi piacra lépést, azon belül is a hosszú távú szállítást nehezítik a különböző módokon kialakított árak, illetve a tagállamonként eltérő hozzáférési lehetőségek (TPA). A fejlődést pedig gátolják az inkumbens vállalkozások, illetve az érvényben lévő hosszú távú ellátói szerződések. Erre a két problémára is van azonban megoldás. Az egyik a liberalizációból fakad, mely szerint az újabb belépők talán nem ugyanolyan csatornán szervezik meg az ellátásukat. A másik pedig az LNG térhódítása. A Nemzetközi Energiaügynökség adatai szerint 2030-ra megduplázódhat az LNG-ből fedezett gázfogyasztás aránya világviszonylatban. Ez az arány az EU-ban a fogyasztás negyedét is elérheti.³³ Az EU legnagyobb LNG-beszállítója Algéria és Nigéria. A liberalizáció és az LNG térhódításának eredményeként – ahogyan az már látszik is bizonyos tagállamokban – a gáz nagykereskedelmi piaca egyre kevésbé oligopol (Dreyer-Erixon-Winkler 2010).

Tárolás/Tárolást végző vállalkozás

A földgázszükséglet nagy szezonális, vagy akár napi ingadozást mutat. Ezt a nehézséget a termék tárolhatósága hidalja át (ami lényeges különbség a villamos energiához viszonyítva). A gáztárolók létesítésének másik előnye, hogy fokozzák az ellátásbiztonságot is. A tárolók önálló vállalkozásként vagy akár egy vertikum részeként is működhetnek. (Az utóbbi esetben az EU elvárja a tevékenység valamilyen leválasztását.³⁴) A piaci szereplők szerződéses kapcsolatok útján a tároló kapacitásoknak bizonyos hányadát, a be/kitárolás szolgáltatást igénybe vehetik.

³³ Az utóbbi években az Egyesült Államok is módosított korábbi szerepén. Komoly földgázimportőr szerepe mellett előlépett LNG exportőrré is.

³⁴ Ennek lehetőségeire a 2. fejezetben térek ki.

Szállítás

A gáz kereskedelme erősen infrastruktúrához kötött. Ha az 1. ábrán bemutatott, tevékenységi szinteket nézzük, akkor jól látható, hogy *a valóban természetes monopol jelleg* az infrastrukturális megkötések miatt a közbenső, a *gáztovábbítói vagy gázz szállítói üzletágra* jellemző.³⁵ Egy szolgáltató vállalatot akkor tekintünk *monopóliumnak*, ha a *kiszolgált fogyasztói (igénybevevői) kör a kérdéses szolgáltatáshoz csak ezen egyetlen szervezet révén juthat hozzá*. A természetes monopol jelleg kialakulásának oka a *méretgazdaságosságban* keresendő, illetve abban, hogy az iparágak által használt infrastruktúra nehezen vagy egyáltalán nem építhető ki két vagy több egymás mellett párhuzamosan futó rendszerben.³⁶ Ez magyarázza meg a szállítói hálózatok monopol jellegét. A legtöbb szállítói hálózat a nagykereskedelmi szereplők kezében van, ezért mind az inputot biztosító, mind pedig a kiszolgált kör számára nélkülözhetetlen eszköz a tevékenysége ellátásához. A már „bennlévő” piaci szereplők (inkumbensek) pedig minden piacnyitási szándék ellenére továbbra is képesek befolyást gyakorolni a termelésre, a behozatalra és a nélkülözhetetlen infrastruktúrára. Az empirikus kutatások, statisztikák alapján az Európai Unióban állami és magántulajdonú monopóliumok is jelen vannak a gázz szállítási piacon (Brekke – Golombek – Kittelsen 2008).³⁷

A szállítói hálózat kiépítettsége vagy éppen ennek hiánya természetes belépési korlát. Leépítésének egyik lehetősége az összeköttetések feltételeinek megteremtése vagy javítása. Az új tagállamokban a nem megfelelően kiépített határkeresztező infrastruktúra hiánya miatt egyrészt nehéz az új szereplők belépése, másrészt a gázellátás szinte teljes mértékben egy-egy szállító országtól függ. Ez a jelenség inkább a gáz termelői és szállítói

³⁵ További vizsgálatot igényel az, hogy az egyes uniós piacokon szolgáltatás nyújtója esetében valóban természetes vagy inkább mesterséges monopóliumról van-e szó. Sokak szerint a politikai megfontolások és lobbik ugyanis gyakrabban vezetnek monopol szerkezetek kialakulásához, mint a természetes folyamatok (Mozsár 2002). A szakirodalomból viszont úgy tűnik, hogy a mesterséges monopóliumoknak érthető okokból nem nagyon alakultak ki védelmezői. Shy azonban még a természetes monopólium kifejezés használatával is szembeszáll. Szerinte semmiképpen sem lehet „természetesnek” nevezni a monopóliumok létrejöttét, és bízik abban, hogy a közgazdaságtan szókincséből mihamarabb eltűnik a fogalom (Bakács 2003)

³⁶ A természetesen kialakuló monopóliumok szabályozásának kérdése már a 19. század vége óta foglalkoztatja a közgazdászokat. Az állami engedéllyel létrehozott monopóliumok (pl. amerikai vasúttársaságok) „gyanús” piaci viselkedése – túl magas vagy éppen a versenytársak belépését ellehetetlenítő túl alacsony, ragadozó árképzés – vetette fel a szabályozás szükségességének a gondolatát. Az árak ellenőrzése, a piacra lépés szabályozása továbbá a termelési, szolgáltatási teljesítmény és a szolgáltatás minőségének meghatározása áll a természetes monopóliumok szabályozásának középpontjában (Bakács 2003).

³⁷ A szakirodalomból úgy tűnik, hogy a mesterséges monopóliumoknak érthető okokból nem nagyon alakultak ki védelmezői. Shy azonban még a természetes monopólium kifejezés használatával is szembeszáll. Szerinte semmiképpen sem lehet „természetesnek” nevezni a monopóliumok létrejöttét, és bízik abban, hogy a közgazdaságtan szókincséből mihamarabb eltűnik a fogalom (Bakács 2003)

piacok új folyosókkal történő összekapcsolásánál, illetve a belső piac nagyobb fokú fizikai integrációjánál bír jelentőséggel. Hasonló helyzetben vannak azonban az Egyesült Királyság, Írország és az Ibériai-félsziget államai is, amelyek a valóban természetes korlátok léte miatt nem tudnak kellő mértékben bekapcsolódni a kontinentális európai gázhálózatba.

Kiskereskedelem

A *kiskereskedelmi ellátás* során az ellátói engedéllyel rendelkező szolgáltatók továbbítják a földgázt a nemzeti gázpiacok fogyasztóinak. Ezek a vevők lehetnek végső kis- és nagyfogyasztók – azaz háztartások és ipari fogyasztók –, illetve az erőműpiac szereplői, amelyek áramtermeléshez veszik igénybe a földgázt. A fogyasztóknak a szolgáltatók általi elérhetősége is rejt magában természetes korlátot, főleg a ritkán lakott területeken. Az egyes tagállamokban a kiskereskedelmi piac a nyitás különböző szintjén áll, annak ellenére, hogy a második gázpiaci irányelv 2007-ig tette kötelezővé a teljes liberalizációt ebben a szegmensben (EML 2005). A kiskereskedelmi piacok ellátóinak versenyhelyzetén nagyot lendít a hálózati hozzáférés lehetővé tétele.

Az imént részletezett tevékenységi szinteket, az érintett piacokat és a szereplőket a három piaci szegmens alapján az alábbi 4. számú táblázatban foglaltam össze.

4. táblázat: A gáz ellátási lánc részei és szereplői

	Az érintett szegmens	Az érintett piac	Az érintett szereplők	
			Kínálat	Kereslet
Upstream	Feltárás és termelés	„Over the Counter” (tőzsdén kívüli) piac	Az arra jogosult termelők	Importőrök és ellátók
	Ellátás	Másodlagos gáztermelő piac	Hosszú távon nagy volumen felett rendelkezők	Egyéb a nagykereskedelmi piacon tevékenykedők (ellátók)
Hálózatos infrastruktúra	Vezetékes (vagy LNG) nemzetközi nagykereskedelem	Másodlagos hozzáférési piac	Továbbításban érdekelt vállalatok	Szállítók és ellátók
	Tárolás	Másodlagos tárolási piac	SSO és Továbbításban érdekelt vállalatok	Szállítók és ellátók
	Nemzeti nagykereskedelem	Másodlagos továbbítói piac	TSO és Továbbításban érdekelt vállalatok	Szállítók és ellátók
	Elosztás		DSO	Ellátók Végső fogyasztók
Downstream	Kiskereskedelmi ellátás	Kiskereskedelmi, Ipari felhasználói és Erőműpiac	Ellátói engedélyesek	Végső kis- és nagyfogyasztók Áramtermelők

SSO = Storage System Operator, Tárolási rendszer üzemeltető; TSO = Transmission System Operator, Átviteli rendszer üzemeltető; DSO = Distribution System Operator, Elosztási rendszer üzemeltető.

Forrás: Swartenbroekx (2007) alapján saját szerkesztés.

1.4. A LIBERALIZÁCIÓ ÁLTALÁNOS ELVEI ÉS SAJÁTOSSÁGAI A KÖZSZOLGÁLTATÁSOKBAN

A fejlettebb országokban már nem új keletű a közszolgáltatások liberalizációja vagy éppen azok szabályozásának reformja. E folyamatok abból a felismerésből fakadnak, hogy a korábbi struktúra és annak szabályozása – amely a legtöbb helyen az állami tulajdonú, természetes vagy mesterséges monopolhelyzetben tartott és egyben egyetemes szolgáltatásra kötelezett vállalatok keresztfinanszírozási képességének fenntartására vagy kordában tartására irányult – sokszor piaci érdekeket sért (Scheiring 2004). A rendszer így nem képes ösztönözni a költségek és az árak csökkenését, a minőség javítását, a szolgáltatások sokféleségének biztosítását, az igények és a technológia változásaira való gyors reagálást (Valentiny 2000).

Számos tanulmány (Nickell 1996, Nicoletti – Scarpetta 2003, O'Mahony – Van Ark 2003, Delgado 2007) rámutatott arra, hogy a verseny és a gazdasági teljesítmény között kimutatható a pozitív kapcsolat. Nickell (1996) azt mondja, hogy a verseny ösztönzi a költségcsökkentő új technológiai beruházásokat, és a munka jobb szervezését, ezáltal javítva a gazdasági hatékonyságot és teljesítményt. Nicoletti és Scarpetta (2003) bizonyítottak látták, hogy minden a versenyt elősegítő reform egyben a teljesítményt is növeli. Sőt, úgy vélték, hogy a piacra lépés megkönnyítése nagyobb pozitív hatással van a teljesítményre, mint a tulajdonosi kör átrendezése privatizáció által. O'Mahony és van Ark (2003) szerint a verseny számos iparágban, így a szolgáltatások területén is nagy reményekkel kecsegtet, és további deregulációt feltételez. Porter (2002) véleménye szerint a verseny növekedése közvetlen hatással van az innováció és a teljesítmény növekedésére még az olyan ágazatokban is, ahol multinacionális vállalatok versengenek nemzetközi piacokon.

Az említett tanulmányok némelyike azt is kiemelte, hogy a szolgáltató szektorokban végrehajtott reformok erőteljesen befolyásolják az EU nemzetgazdaságainak teljesítményét. A verseny javítását az Európai Unió elsődlegesen liberalizációval, majd az ehhez kapcsolódóan szükséges jobb piacsabályozással, szétválasztással és az információs aszimmetria csökkentésével kívánja elérni. A Copenhagen Economics (2007) számításai is alátámasztják ezt. Szerintük a hálózatos közszolgáltatások esetében az integrált belső piac

létrehozása jelentős termelékenységnövekedési tartalékokat szabadíthat fel.³⁸ Mindezek szellemében mutatom be a továbbiakban a liberalizáció törekvéseit, lehetőségeit és a földgázpiac természetéből, valamint a közszolgáltatói jellegéből fakadó sajátosságait, korlátait.

1.4.1. AZ ENERGIAPIACI NYITÁS SZÜKSÉGESSÉGE, CÉLJAI, ALAPFELTEVÉSEI AZ EU-BAN

Az energiaágazatok megnyitásának tárgyalását kezdhetem a huszadik század 30-as éveiben alakult freiburgi iskola tételével, mely szerint „*A piaci rend alapja a verseny, de a verseny nem öncél, hanem eszköz, amelyet az emberiség szolgálatába lehet és kell állítani.*” (Pelle 2010, 135. o.) Böhm fogalmazta meg a freiburgi iskola tagjai közül, hogy egyedül a verseny az, amely hatékonyan képes korlátozni a gazdasági erőt, a hatalmat (Pelle 2010). Ugyanakkor rávilágítottak már arra is, hogy a verseny korlátozására egyfelől a privát hatalom, a versenytársak képesek, másfelől a versenyre nézve magát az államot is veszélyesnek tartották. Röviden, *a versenyt két dolog fenyegeti leginkább: az állam és maguk a versenytársak* (Bara 2006). Jól látszik tehát, hogy egy ágazati piac megnyitásának kérdése mennyire összetett feladat, és a hosszú távú siker az államok erejétől, valamint az önkorlátozást biztosító jogi, politikai lépésektől is függ. Alapvető gazdasági összefüggés, hogy a *versenyhelyzet*, illetve már csak annak „fenyegetése” is racionálisabb gazdálkodásra, költségtakarékosságra, innovációra ösztönzi a gazdasági szereplőket. Ezek alapján célszerű az állami szektor szereplőit is versenyhelyzetbe kényszeríteni (Imreh 2002). A hálózatos iparágak közé sorolt gázellátást végző közszolgáltató hálózatok liberalizációja esetében a *rendszerek vagy azok egyes részeinek hatékony, versenyképes üzemeltetése* áll a figyelem és a célok középpontjában.

A fő kérdés arra vonatkozik, hogy *azon hálózatok működnek-e hatékonyabban, ahol a piaci versenyelemek is megjelentek*, vagy azok, ahol továbbra is természetes monopóliumok dominálnak (Bakács 2003). Az elvárt *termelési vagy költséghatékonyságon* azt értjük, hogy a vállalkozásokat a verseny készíteti és ösztönzi az egységnyi outputhoz szükséges költségek minimalizálására. Azaz *a működőképes verseny hatékonyságot eredményez* (Motta 2004).

³⁸ A Copenhagen Economics (2007) számításai alapján, ha megtörténne az európai energiapiacok teljes nyitása, annak komoly (1,3 – 1,7 százalékos növekedést jelentő) jóléti hatása lehetne, amihez még további hozzáadott érték növekményt és foglalkoztatottság növekedést is társítanak.

A liberalizációra és az általa elérni kívánt versenyre, mint piaci koordinációs mechanizmusra azért van szükség, mert a piaci mechanizmus háromféle hatékonyságot hozhat létre: 1) gazdasági (termelési) hatékonyságot, 2) allokációs hatékonyságot és 3) jóléti hatékonyságot. Az első indok tehát a liberalizációra a *hatékonysági veszteségek elkerülése* (Mozsár 2002). A „piaci tökéletlenségekre” adott válasznak a piac működőképessé tételére – esetünkben a monopóliumok elleni fellépésre – kell irányulnia.

A hatékonyságot nagymértékben befolyásolja, hogy a nem megfelelő piaci szerkezet³⁹ alacsony, nem sok eredménnyel kecsegtető befektetést eredményez. Ezek szerint a privatizációt és liberalizációt alátámasztó érv, hogy *megnyissák a lehetőséget a magánbefektetők fejlesztési és profitcéljai előtt olyan piacokon, ahol az államok egyre kevésbé boldogulnak*. A vállalkozó, a szolgáltatást nyújtó egyik fő feladata, hogy az innováció révén újabb hatékonyság növekedést érjen el. Ez együtt jár a többletprofittal kecsegtető helyettesítési lehetőségek feltárásával, azaz allokációs hatékonyságot eredményez.

Vissi (2006) értelmezésében a liberalizáció *jóléti hatékonysága a fogyasztóknál érzékelhető*. Szerinte ugyanis *a jóléti hatékonyság alatt általában a fogyasztónál keletkező olyan hasznot értjük, ami a vásárolt javak, szolgáltatások szubjektív értéke és az értük fizetett ár különbözete*. Azaz minél intenzívebb a verseny a fogyasztó megnyeréséért, elvileg annál nagyobb e haszon, tekintve, hogy annál nagyobb a rezervációs árak és a piaci árak összes fogyasztóra értelmezett pozitív különbözete. A fogyasztói jólét szempontját szem előtt tartva *az EU liberalizációs törekvéseinek egyik célja, hogy az adminisztratív, mesterségesen támasztott, illetve egyéb strukturális és stratégiai piacra lépési korlátokat azonosítsa, felügyelje, és lehetőség szerint kiiktassa*. A szabad belépés ugyanis elősegíti a liberalizáció elsődleges célját: az árak versenyzői piac által meghatározott szint felé történő elmozdulását, ezáltal a *fogyasztók jólétének hosszú távú maximalizálását jelenti*.

*Az Európai Unió így deklarálta a fogyasztók jóléte és ennek megfelelően a versenyző piac mellett érvel, és ennek szellemében alakítja ki versenyszabályozását.*⁴⁰ A

³⁹ A piaci szerkezetnek több összetevője van: nagykereskedelmi piacok, kiskereskedelmi piacok, tüzelőanyag-piacok, kapacitáspiacok, a szűk keresztmetszet kezelési mechanizmusai, kiegyensúlyozó mechanizmusok (EKB 2006a).

⁴⁰ A fogyasztói jólét egyik alternatívája a Motta (2004) által képviselt teljes társadalmi jólét felfogása. Utóbbiba beletartozik a termelők jóléte, profitabilitása is. Szerinte a vállalatok tulajdonosi körének (ami állami tulajdon esetén közvetve ugyan, de azonos a fogyasztókkal) érdekei, a fogyasztók jólétét maximálisan szolgáló, de hosszú távon a piac elhagyását eredményező határkölségen alapuló árazás, illetve az innováció, a beruházások ösztönzőinek lehetséges hiánya miatt a teljes társadalmi jólét az irányadó. Ez pedig pozitív maradhat akkor is, ha a fogyasztók nem érzékelik a

verseny korlátozását illető generális tiltás mellett azonban rendszeresen megjelennek az egyéb *hatékonysági és versenyképességi szempontokat figyelembe vevő kivételek*.

A közgazdasági elméletek fejlődése szorosan összefügg az egyes ágazatok technológiai fejlődésével, valamint a gazdasági és társadalmi folyamatok átalakulásával. Ezt jelzi a már tárgyalt *paradigmaváltás a közszolgáltatások* esetében, ami *a verseny szempontokat és így a hatékonyságot helyezi előtérbe a gazdaságnak ebben a szegmensében is*. Az európai gázpiacokat a liberalizáció megindítása előtt jellemzően vertikálisan integrált természetes monopóliumok uralták. A *méretgazdaságossági okok*, a szükséges *infrastruktúra*, valamint *a közszolgáltatások stratégiai, gazdasági és politikai jelentősége* miatt sokáig fel sem merült a liberalizáció kérdése.

A már fennálló „szabályozott” természetes monopóliumok működésével kapcsolatban azonban már az 1970-es évek óta több probléma jelentkezett (Shy 2001). A szolgáltatás színvonala meglehetősen alacsony maradt, nem tartott lépést az iparági technológiai fejlődéssel, a felügyelő hatóságok információi és a tevékenységek átláthatósága is megkérdőjeleződött. Az *energiaipari tevékenységek* infrastrukturális, szolgáltató jellegükből adódóan *a többi gazdasági szereplő számára inputként jelentkeznek*, így mindenkor jelentős szerepet játszanak a gazdasági fejlődést meghatározó tényezők között.⁴¹ Az ágazat a biztonságpolitikai, szociális megfontolások mellett a foglalkoztatottak létszámát, GDP-hez való hozzájárulását, valamint külkereskedelmének (mind Európa, mind pedig Magyarország kapcsán elsősorban az energiaiimport következtében) nagyságát tekintve is a gazdaság egyik meghatározó tényezője (Valentiny n.é.). A szektort is érintő *technológiai fejlődés*, valamint *a gazdaság és a társadalmi elvárások alakulása* csak méginkább fokozta ezt.

liberalizáció jóléti hatását. A szerző hozzáteszi azonban, hogy előfordulhatnak olyan esetek, amikor a fogyasztók erejét kell a szabályozásnak vagy a versenyfelügyeletnek támogatni.

A teljes társadalmi jólét szem előtt tartása által a magánbefektetők részéről *megnövekszik* a versenyképességet és piaci pozíciót is nagyban befolyásoló *innovációs kényszer*, a szolgáltatásfejlesztés jelentősége, ami hozzájárulhat a költséghatékonyság növekedéséhez, a közszolgáltatások árának csökkentéséhez, a fogyasztói igények magasabb színvonalú kielégítéséhez (Erdős 2004). Ez jelenti a *dinamikus hatékonyságot*, amely szerint nem kizárólag a jelenben érzékelhető jólét számít, hanem a jövőbeli is.

Ugyanakkor fordított irányban is igaz a kölcsönhatás a technológia és a közszolgáltatások liberalizációja között. Az innovációra gyakorolt hatások azt jelzik, hogy a közszolgáltatások liberalizációját követően elmozdulás következett be a kutatás-fejlesztésre fordított erőfeszítések összetételének tekintetében. A vállalatok innovációs fókusza elmozdul a (közérdekű) technológiai innovációtól a költségcsökkentő technológiák és fogyasztói szolgáltatások irányába. Miközben a kutatásra és fejlesztésre fordított összkiadások csökkenni látszanak, a hatékonyságnövelő innovációra nagyobb figyelmet fordítanak (EKB 2006a).

⁴¹ A jogi, adminisztratív, szabályozási környezet, a közmű, a távközlési és informatikai szolgáltatások mind meghatározóak ebben a tekintetben, legyen szó országról, vagy akár az egész Európai Unióról. Esetükben *az érték fizetett költségek és a kapott minőség* (value for money) lesz az irányadó (Török 2007).

Éppen ezért a fejlett gazdaságokban kezdett megtörni az a hagyományos vélekedés, amely szerint egy hálózat, egy teljes vertikum tulajdonosa, működtetője feltétlenül egyetlen vállalat (természetes monopólium) kell, hogy legyen.⁴² Ezek szerint *be lehetne engedni a versenyt az energiaszektorok bizonyos területeire*, míg máshol – vezetékhez kötött szállítás, vagy rendszerirányítás – nem megoldható a természetes monopol jelleg versennyel való kiváltása. Ennek megfelelően a Bizottság is a közszolgáltatások, így az energiapiac liberalizációját tekinti a versenyképesség egyik motorjának.⁴³ Az ennek szellemében lebonyolított *liberalizáció célja*, hogy az egyre *élesedő verseny eredményeként a fogyasztók az energia szolgáltatásokat is mind jobb minőségben és a versenyző piac által kialakított árakon vehessék igénybe*.

1.4.2. PIACNYITÁS ÉS VERSENYSZABÁLYOZÁS

A piacnyitással kapcsolatos versenyproblémák csoportját Bara (2006) szerint olyan szorosan az ágazatokhoz köthető kérdések alkotják, hogy melyek a liberalizáció követendő szempontjai, s hogyan valósítható meg a piacnyitás az adott ágazatban. Ehhez kapcsolódva pedig, hogy mit, hogyan, mikor kell (vagy nem kell) szabályozni. A piacnyitás előkészítése, kialakítása, majd végrehajtása során az Európai Unió elsősorban a tagállamokkal, ezt követően a jelentősebb szereplőkkel kerülhet szembe, ha azok nem vagy nem megfelelően veszik figyelembe a versenyteremtés célját, a verseny szempontjait. Ennek veszélye az lehet, hogy hiába történik piacnyitás, nem alakul ki hatékony verseny az adott ágazatban.

A szolgáltatások liberalizációt is magába foglaló fejlődése szükségképpen maga után vonta a versenypolitika fejlődését, hiszen a versenypolitika és ennek gyakorlati megnyilvánulása a versenyszabályozás szinte mindenhol a piacsabályozás egyik, ha nem a leghatékonyabb eszköze (Motta 2007). A fogyasztókat is biztosítani kell(ett) afelől, hogy az újabb és újabb közszolgáltató szektorok megnyitása nem érinti őket hátrányosan. A szolgáltatások piacán bekövetkező változásokat – erőátrendeződés a tercier szektor javára, illetve transznacionalizálódás – a versenypolitika is igyekezett követni. Az Európai

⁴² A hetvenes években az amerikai AT&T távközlési társaság elleni nagy trösztellenes per felélénkítette az „economies of scope”-hoz (termékváltozatok gazdaságossági hatékonyságához) kapcsolódó kutatásokat. Miután ezt az egyik legnagyobb hálózatot üzemeltető céget feldarabolták a gazdasági kutatások a kompatibilitás megteremtése és az összekapcsolódási díjak kérdése felé fordult (Economides 1996).

⁴³ A World Economic Forum által használt versenyképességi index (GCI) is három pilléren nyugszik. Az első a makrogazdasági környezeti index. A második feltétel a közintézményrendszer, melybe beletartoznak a közszolgáltatások, a jóléti állam, a jogrendszer és a piaci elégtelenségek kezelése is. A harmadik alappillér a technológia alkalmazása.

Közösségek életében így az 1970-es évektől bekövetkező új, leginkább az iparban tetten érhető versenypolitikai irányvonal jól tükrözi az ezt később követő szolgáltatáspiaci változásokat. Párhuzamot lehet vonni a nemzeti és iparági érdekek miatt kialakulni nem képes közös iparpolitika és a szolgáltatás piacok kezelése között. Hasonlóan az ipari együttműködéshez, a szolgáltatások esetében is úgy tűnik, hogy a liberalizáció révén kialakuló piacokat felügyelő versenyszabályozásnak lesz létjogosultsága. Az ágazat versenyzővé tétele után itt is a versenypolitikai irányelvek és szabályozás lesz az irányadó, mint a közös európai iparpolitika nélkül az európai ipari szereplők esetén. Az elmúlt időszak uniós versenypolitikájában három fontos folyamatot lehet megfigyelni.

– Az egyik, hogy az *ágazati szabályozások és az általános versenyszabályozás egyre közelebb kerülnek egymáshoz*. Míg korábban úgy vélekedtek, hogy a versenyszabályozás feladata a szektortól függetlenül felmerülő piaci magatartások kordában tartása, ágazat-specifikus vizsgálatok és jogalkotás nélkül – hiszen erre szolgáltak az ágazati szabályozások –, újabban egyre több szabályozó ismeri fel, hogy a konkrét piacot és az ott létező korlátozott vagy esetleg nem is létező – versenyt nem lehet egymástól teljesen függetlenül kezelni. A piacelemzés és annak egyre több gazdasági szempontot felvonultató szemlélete így Motta (2007) szerint is a modern versenypolitika alapvető eszköze lett.⁴⁴

– A második jelenség a *szabályozási konvergencia*. Miután a szabályozások tárgya, a verseny ágazati és versenypolitikai szempontból is ugyanaz, az alkalmazott eszközök, azaz a piacelemzés szintén egyre közelebb kerülnek egymáshoz, így a konvergencia értelemszerűen a szabályozásban is megmutatkozik (Pelle 2009). Annak ellenére, hogy a liberalizált piacok szabályozási feladatai átkerülnek a versenyhatóságokhoz, illetve a versenyszabályozó funkciók közszolgálati és ágazati elemeket is felvesznek, az EU esetében megvalósulni látszik a szinergia. A korábbi tapasztalatok alapján az ágazati szabályozások érthető módon gyakoribb és sokszor radikálisabb változást ígérnek, mint a

⁴⁴ A liberalizációs elemzések egy bizonyos mélységen túl megkövetelték az *érintett ágazatok átfogó vizsgálatát*, amely új intézményként jelenik meg az európai gazdasági integrációban. A szektorális vizsgálatok elvégzésének feladatát is az Európai Bizottság Versenyügyi Főigazgatósága kapta meg. Az új hatáskör értelmében nevesítették azon szolgáltatási szektorokat, amelyeket vizsgálat alá vontak. Ezek a következők (EB VF 2008b): villamosenergia- és gázszolgáltatás, pénzügyi szolgáltatások, média szolgáltatásai, postai szolgáltatások (releváns eset COMP/36915), telekommunikáció, professzionális szolgáltatások.

versenyszabályozás. Az előbbiekre előírt határidők is igazodnak a piacnyitások újabb fázisainak időpontjaihoz (Valentiny 2008).

– A harmadik elem a *dereguláció*. Ebben arra építenek, hogy a piac működése sokszor hatékonyabban eléri a célokat, mint a szabályozás. A szabályozásnak elsődleges célja tehát a piac működésének biztosítása kell, hogy legyen, ami viszont csak az ágazati és a versenyszabályozás összehangolt fejlesztésével biztosítható (Pelle 2009). Az első fejezetben ismertetett okok miatt úgy gondolom, hogy ez korlátozottan igaz a közszolgáltatások körére, különösen az energiapiacra. Az előző fejezetben a szabályozás szükségességét, nem mellőzhető jelentőségét a gázpiacokon már részletesen tárgyaltam. Ebben a szektorban tehát nem is annyira deregulációról, hanem inkább „reregulációról” beszélhetünk.

A versenypolitika célja az, hogy *a fokozatosan lebontott kereskedelmi korlátokat ne hagyja a cégek által újjáépíteni*. A közszolgáltatások piacán csakúgy, mint más szektorokban a piaci nyitás által előálló kényszer miatt is megfelelően kell alkalmazni a releváns uniós és tagállami versenyszabályokat.

1.4.3. A SZABÁLYOZÁS OKAI ÉS ELMÉLETI ALAPJAI

A több évtizedes hagyományokkal rendelkező, állami és nemzeti tulajdonnal, az ellátási lánc vertikális és horizontális integrációjával leírható, a versenyt nem ismerő *gázpiacok liberalizációja összetett feladat*. A hálózatos iparágakat érintő liberalizációs, deregulációs hullám az 1970-es években kezdődött (Paizs – Mészáros 2003). A legtöbb piacon elméletileg a versenyteremtés egyik összetevője, hogy az állam háttérbe vonul, és a dereguláció felé viszi el a piacok alakítását. A villamosenergia-piaci analógia alapján, a gázpiacon is működnek azok a közgazdasági érvek, melyek a szektor versenyzővé történő átszervezését szorgalmazzák. Az egyre nagyobb teret nyerő nyereségérdekelt magántulajdon, az ellátási lánc részeinek többségén bevezethető verseny és az ebből eredően várható költségcsökkentés valamint alacsonyabb fogyasztói árak a dereguláció leggyakoribb érvei. További – a piacnyitás mellett szóló – érv, hogy számos esetben a piac maga is képes a piaci kudarcok kezelésére. *„A monopóliumot a helyettesítő termékek, illetve a szolgáltatások kifejlesztésének profitigéréte fenyegeti, illetve számolja fel időről időre”* (Mozsár 2004, 5. o.) A kevés vállalattal működő iparágak is működhetnek

versenyzőként, ha fennáll a belépés veszélye. Ezt az álláspontot képviseli a *megtámadható piacok* (contestable market) elmélete.⁴⁵ A megtámadható piac nem jelentős gazdasági korlátokkal körülbástyázott kevés szereplős piac, de az árképzése egy versenyző piacon alkalmazotthoz hasonló.⁴⁶ Így még ki tudja használni a méretgazdaságosságból fakadó költségmegtakarításokat is, melyek így együtt növelik a fogyasztó jólétét. A piaci erők birtokában pedig lehet, hogy nincs szükség szabályozásra. Az árváltoztatás lehetősége és az állandó költségek miatt azonban finomítani kell ezen az érvelésen.

A megtámadható piacok elmélete mellett a piacnyitás egyik alternatíváját jelentheti, ha például a természetes monopóliumok esetében lehet *versenyző ajánlattételt* (competitive bid) alkalmazni (Demsetz 1968, 1989). Ilyenkor a résztvevő vállalatok versenyeznek, hogy bizonyos korlátozott jogokat megszerezhessenek egy adott piacon. Azaz a cégek versenyeznek a piac megszerzéséért. Ez egy módja annak, hogy a társadalom szempontjából optimális eredményre jussanak a piacon a szabályozás mint szükséges rossz és annak költségei nélkül. A verseny ösztönzi a vállalatokat új termékek fejlesztésére, innovációra. Túlzott, vagy nem egyértelmű *szabályozás esetén megszűnhet a verseny kialakulásának lehetősége és így a befektetésekre, az innovációra való ösztönzés*, ez pedig hosszú távon ártalmas a szektorra nézve (Klein 1996).⁴⁷

A szabályozás szükségtelenségét az általa okozott károkkal igazolja a *közösségi döntések elmélete*. Ez az irányzat azt a vonalat erősíti, hogy nincs szükség a szabályozásra, hiszen az általában véve nem hatékony. Az elmélet egyik mondanivalója, hogy a Stigler által még a „szabályozók foglyul ejtésének” (regulatory capture) elkeresztelt, ma már *zsákmányelméletnek* nevezett jelenség miatt is növekedhet a szabályozás kialakításának esélye egy adott piacon (Kiss F. 2008). Ekkor az iparágban tevékenykedő cégek kihasználják az alacsonyabb információs és szervezési költségekből fakadó előnyüket, és rávehetik a szabályozókat arra, hogy nekik megfelelő szabályokat alkossanak. Így tehát

⁴⁵ Ezekről bővebben Demsetz (1968) valamint Baumol, Panzar és Willig (1982) munkáiban olvashatunk.

⁴⁶ Amennyiben már a be- és kilépési korlátok jelentősek lesznek akkor *fenntartható (monopol)piacnak* nevezik az adott szektort (Kiss 2008). Az elmélet azt takarja, hogy amennyiben a piacra való belépés és a kilépés akadálytalan vagy aránylag kis veszteséggel végrehajtható, a piacon levő vállalatok örökösen ki vannak téve a belepők fenyegetésének. Ha tehát a magas árak miatt extra-profitra van kilátás, akkor a versenytársak megjelenése törvényszerűen bekövetkezik. Ezért a már piacon levő, esetleg monopol helyzetben levő vállalatok az árakat és a kibocsátást olyan szinten tartják, ami normál profitot eredményez, így végső soron nincs piactorzító hatásuk.

⁴⁷ Az OECD által a válság kapcsán kiadott egyik tanulmányban is foglalkoznak azzal, hogy a szabályozás révén a hálózatos iparágakban fenntartott inkumbensek nem jelentenek biztosítékot a további fejlődésre a verseny, az innováció és az árak alakulása szempontjából (OECD 2009). Azonban azt még Klein (1996) is leírta, hogy az innovációban sikeres vállalatok akár nagyobb piaci részesedést is elérhetnek, sőt idővel monopóliummá válhatnak, ami így ismét a szabályozás létjogosultságát veti fel.

erős lehet az érv mindkét oldalról – állam és a vállalat oldaláról is – a szabályozás mellett. Az állam oldaláról azért, mert a nem szabályozott természetes monopólium hatékonyságvesztést jelent, hiszen például az árat a határköltség felett szabhatja meg. Másrészt a már pozícióban lévő vállalatnak is érdeke, hogy részletesen és körültekintően szabályozott legyen a piac, hiszen így „állami közreműködéssel” elkerülhető a versenytársak könnyű belépése. Az iparági szereplők ekkor maguk ejtik zsákmányul a szabályozókat közvetve vagy közvetetten, hiszen így a szabályozás által korlátozhatják a piacra való be- és kilépést, ezáltal megnehezítve a valódi verseny létrejöttét. Lehetséges tehát, hogy a szigorúbb szabályozás végül nem a versenynek és így nem a fogyasztóknak kedvez, hanem a piaci erő növekedését eredményezi. A közösségi döntések elméletének másik irányzata, az úgynevezett *díjkifizetési hely elmélet* (tollbooth) pedig a szabályozók megvesztegethetőségével magyarázza a szabályozás kevésbé hatékony eredményét. A szabályozás a korrupció által eltorzított politika miatt nem lesz hatékony, azaz a növekvő szabályozás csökkenő piaci versennyel jár (Djankov et al 2001).

Az energiapiacokkal kapcsolatban *azonban az a sajátosság jelent kihívást, hogy a szektor piaci alapon történő átszervezése és működése önmagában nem képes felszámolni a monopol struktúrát* (Kovács 2008). Sőt a piacnyitás önmagában még nem jelenti a verseny megjelenését. Ez azzal magyarázható, hogy *a piacrálépés nemcsak esetleges, hanem a korábban bemutatott belépési korlátok következtében roppant költséges, kockázatos is lehet.*⁴⁸ Az ilyen piacok tehát (valamilyen okból) zártak a potenciális versenytársak előtt, és szereplőiket nevezi a szakirodalom természetes monopóliumoknak. *„Ezekben az ágazatokban a versenyprobléma a piac zártságából ered, tehát abból a tényből, hogy hacsak az állam nem tesz valamit (szabályoz), akkor a fogyasztókhoz a monopolhelyzet által védett inkumbens vállalaton kívül más nem fog hozzáférni”* (Bara 2006, 208. o.). A gázszolgáltatási ellátási lánc egyes elemei elismerten természetes monopóliumnak tekinthetők. Emellett *az input oldal, a tárolás és a lakossági vagy ipari fogyasztók kiszolgálása esetén a piacnyitás megvalósítható.* Mégis, a gázszolgáltatás piacán nem feltétlenül működnek ezek az egyébként egyszerűnek tűnő mechanizmusok.

⁴⁸ Egy hálózatos iparágban próbálkozó új belépő nehéz helyzetben van, ha fel akarja venni a versenyt a már piacon lévő vállalkozással, hisz nem elég egyszerűen jobb és/vagy olcsóbb terméket kínálnia, ha a fogyasztók várakozása az, hogy senki sem fogja megvenni a termékét. Ez az önbeteljesítő várakozás annál erőteljesebb lehet, minél kevésbé kompatibilis az új szolgáltatás a már meglévővel, illetve minél elkötelezettebbek az inkumbens irányába a fogyasztók (Kovács 2008).

A szabályozás létjogosultságát szintén alátámasztja a korábban bemutatott *be- és kilépési korlátok léte és magas száma*. Ilyen korlátok hiányában, egy megtámadható piacon nincs szükség a szabályozásra, hiszen nincsen az a hatóság, mely képes lenne a piacon beavatkozás nélkül kialakuló árnál jobb árat kialakítani (Kiss F. 2008).

A közszolgáltatások piacosításához tehát úgy tűnik, elengedhetetlen, hogy megfelelő szabályrendszert alkossanak körük. A liberalizáció – és sok tagállamban az ezt nem szükségképpen megelőző privatizáció – legfőbb motívuma, hogy *az állam nem képes ellátni elég hatékonyan a feladatát*. Ellenben az első fejezetből az is kiderül, hogy a korábban közszolgáltatásnak tartott funkciók szervezése és ellátása olyan speciális piacot igényel, ami miatt nem lehet a „piacosítás” után magára hagyni az újdonsült szereplőket a rájuk rótt vagy önként vállalt kötelezettségeikkel.

A piaci verseny feltételeinek kialakulásával, illetve megteremtésével kapcsolatosan tehát nagy jelentősége van az állam szerepvállalásából fakadó paradoxonnak: *a piacgazdaság működéséhez szükséges nem állami intézmények kialakulását az államnak kell megvalósítania, illetve ellenőriznie* (Bara–Tóth 1998, idézi Bara 1999). Az állami szabályozás egyes elemei komoly problémát jelenthetnek a tisztességes verseny kialakulása szempontjából. Az állam beavatkozásával kapcsolatban azonban nem a jogszerűség a kérdés, hanem annak a gazdasági versenyre gyakorolt jóléti hatása. Ennek alapján *beszélhetünk a társadalomra előnyös, pozitív jóléti hatású versenykorlátozásról, illetőleg a társadalomra káros beavatkozásról* (Bara 1999). Kiss (2008) is hasonló véleményt fogalmaz mely, mely szerint az, hogy a verseny megjelent a közszolgáltatási – korábban monopol szerkezettel leírható – piacokon, nem jelenti a természetes monopóliumok szabályozási kérdéseinek elhalását. Kiss (2008) véleményét alapul véve olyan piacokon van lehetőség és szükség szabályozásra, melyekre igaz, hogy:

- közgazdasági tulajdonságaik, termékösszetételük, valamint térbeli és időbeli kiterjedésük meghatározható, és ezáltal elhatárolható más piacoktól;
- jelenleg vagy kiindulópontként természetes monopóliumot alkottak, tehát szabályozás hiányában piaci kudarc lépne fel;
- a piac teljesítménye több szempontból – költségek, árak, erőforrás-allokáció, stb. – sem kielégítő;
- a szabályozás képes csökkenteni a piaci szerkezet tökéletlenségéből adódó jóléti károkat;

- a fogyasztók többszörösen kiszolgáltatottak – ami fakadhat a természetes monopolhelyzetből, az információs aszimmetriákból, illetve a rugalmatlan keresletből.

Pusztán attól, hogy egy társaságtól megvonják korábbi, a szolgáltatás nyújtására vonatkozóan kizárólagos jogait, még nem biztos, hogy az új belépők számára biztosított lesz a verseny minden feltétele. A gázpiacon általában magasak a piacra be- illetve kilépési korlátok, vagy éppen a be- és kilépés költsége. A *közérdek elmélete* alapján ilyenkor válik szükségessé az állam részvétele. Az elmélet három összetevője: a *piacok nem hatékony működésével* foglalkozó pozitív elmélet, a *hatékonyságot növelő szükséges állami beavatkozás* normatív elmélete és a *piaci kudarcokat csökkentő állami szabályozás* pozitív elmélete (Noll 1989). A közérdek elméletének alapja, hogy a piaci kudarcok miatt veszteség jelentkezik. A veszteséget szenvedők pedig többet áldoznak a veszteség korrigálására, mint amennyit az előnyt élvezők áldoznak az előnyeik megtartására. Amennyiben a piac – mint ebben az esetben is – nem tökéletesen informált, az állam hatékony segítséget nyújthat az információk gyűjtésében és terítésében. Itt is csak akkor lehet az állami szerepvállalásnak létjogosultsága, ha a kényszerítés ereje miatt hatékonyabbnak bizonyul a hasonló funkciót ellátó vállalkozónál.

Az új intézményi közgazdaságtan egyik területe, a *szabályozás-gazdaságtana*⁴⁹ az a rendszer, amely magyarázatot adhat arra, miért is nélkülözhetetlen bizonyos területeken az uniós szintű és a tagállami szabályozások kialakítása. Az energia szektor, azon belül is a gázpiac azt a részét képviseli a szabályozás-gazdaságtannak, amikor az a nem versenyző piacokkal vagy tökéletlenül versenyző, az optimálisnál rosszabb társadalmi jólétet generáló piacokkal foglalkozik. A szabályozás *célja* a piaci kudarc különféle eseteinek megelőzése/orvoslása, a szabályozás hiányában tökéletlenül működő piacok hatékonnyá tétele. A szabályozás-gazdaságtan elméletének kialakítását és rendszerbe foglalását két igen jelentős fejlemény segítette. Az egyik a verseny addigi idealizált ábrázolásával szakító *közérdek elméletének* kialakulása, a másik a *tökéletlen verseny* létének elfogadása volt.⁵⁰

⁴⁹ Az elnevezés 1974 óta létezik Richard Posner jóvoltából, eredete azonban visszanyúlik egészen a 19. századig. Egyrészt a közszolgáltatási piacok fejlődése és átalakulása során felmerült gazdasági problémák és feladatok megoldására irányuló törekvés, másfelől a modern közgazdaságtan alakította ki feltételeit (Kiss 2008).

⁵⁰ A szabályozások alakulásában az utóbbi két évtizedben olyan *változások jöttek*, mely miatt joggal nevezhető a rendszer „*szabályozás új gazdaságtanának*”. Miután megszűnt a megtámadható piacok elmélete, a természetes monopóliumok szabályozása már inkább a piacra való belépés és a piaci verseny szabályozásáról szól. A neoklasszikus – az árakat és a piaci szerkezetet alapul vevő – megközelítést felváltotta egy inkább játékelméletet alapul vevő – általam is már korábban a gázpiaci szerkezet elemzésénél említett – piacelméleti látásmód.

Összefoglalva, sok területen a *liberalizációs törekvések okozták a szabályozás szükségyszerű megváltozását és megnövekedését*. A korábban nem versenyző piacok liberalizációja és ennek szabályozása kapcsán Bara (2006) szerint a legbonyolultabb feladatot a hálózatos iparágak piacainak megnyitása igényli. A korábbi monopóliumok szabályozását felváltotta a tökéletlen verseny szabályozása, mely három új területre terjed ki: az *új szolgáltatók belépésének, illetve a szolgáltatók piacról való kilépésének* – általában a piacra lépés korlátainak szabályozása (1); *a szolgáltatók piaci versenyfeltételeinek*, a vállalatok közötti kapcsolatrendszernek a *felállítása és szabályozása* (2); valamint *az egyetemes szolgáltatási kötelezettség kereteinek felállítása* (3).

Úgy tűnik tehát, hogy a szabályozás következtében tapasztalható károk ellenére az *állam szabályozóként mindig is jelen lesz az energia piacokon*.⁵¹ A piac és esetleg a tulajdonosi funkciók ellátását a hatékonyság hiánya, a költségvetési korlátok és a verseny, illetve versenyképesség hiánya miatt nem bízzák az állami apparátusra, illetve az általa irányított cégekre. Ennek ellenére a liberalizált piac felügyelete, szabályozása az állam közigazgatási feladatot ellátó jellegéből adódóan még megvalósulhat hatékonyan. Ez pedig azt jelenti, hogy *a liberalizáció ebben a szektorban valójában nem deregulációt, hanem inkább szabályozási reformot* jelent, főleg ami az európai gázpiacokat illeti. Így a liberalizáció által kialakított új piaci forma, sokszor többletmunkát igényel(t) a szabályozók részéről. Nyilvánvalóvá vált, hogy a piac tökéletlensége abban is megnyilvánul, hogy önpusztító lehet, így nem elég, hogy dereguláció nem valósul meg, de még újabb szabályozások (illetve rereguláció) is léptek a megszüntetni kívánt régiék helyébe. Kialakult egy „szabályozási púp”, melynek lényege, hogy legalább átmenetileg több beavatkozás szükséges a hatékonyság javítása érdekében (Kiss F. 2008). Kevesebb nagy monopólium helyett most több piaci szereplő van ugyan, de – a már korábban is részletezett okok miatt – sokkal bonyolultabb és legalább kétszintű, nemzeti és európai szabályozással körülbástyázva. Amint azonban lehetővé válik a hálózatos iparágak – legalább részpiacokat érintő – liberalizációja, és mód van dinamikus fejlődésükre, akkor a kezdeti tartósan versenyt helyettesítő, olykor kezdetleges szabályozás fokozatosan átadhatja helyét a verseny feltételeit megteremtő korszerű és komplex szabályozásnak. Ez a jelenség és folyamat tetten érhető több hálózatos iparág, például az elektronikus

⁵¹ Az 1990-es évektől megindult liberalizáció és a privatizáció ellenére biztos, ami biztos a fogyasztóvédelem is megpróbálja fokozatosan kiterjeszteni hatáskörét az energiapiacokra (CIEP 2008).

hírközlés, villamos energia, vasúti közlekedés európai szabályozásában (Kovács 2008). A versenybarát ágazati szabályozást pedig idővel helyettesítheti, kiegészítheti vagy segítheti a szűk értelemben vett versenypolitika.

1.5. A GÁZPIAC LIBERALIZÁLÁSÁNAK NEHÉZSÉGEI, HATÁSAI ÉS ELVI LEHETŐSÉGEI

Az első fejezetben eddig leírtak – gázpiac és szereplőinek jellemzése, a belépési korlátok változatossága, a hálózatos közszolgáltatói jelleg, valamint a liberalizáció pozitív hatása – alapján az alábbiakban röviden összefoglalom, hogy lehetséges-e, miként és milyen kihívásoknak megfelelően véghezvinni a gázpiaci liberalizációt. A nehézségek számbavétele után fontosnak tartok rövid kitérőt tenni olyan szempontok felé, hogy hogyan alakíthatja át a gázpiaci liberalizáció az uniós energiapolitikát, beleértve a környezeti szempontokat és az ellátásbiztonságot is.

1.5.1. NEHÉZSÉGEK, ELLENÉRVEK

Annak ellenére, hogy a méretgazdaságossági és a komoly infrastrukturális beruházási igényre nehéz a versenyt válaszul hívni, mégis szinte minden szektornak, így az energiapiacnak is megvannak azok a szegmensei, ahol megvalósulhat a verseny és a hatékonyabb működés. Ebben az esetben pedig joggal várhatják el a lakossági fogyasztók mellett a gazdaság többi szektorának versenyző vállalatai, hogy az általuk inputként használt energiát is a verseny által kedvezőbb áron, jobb minőségben, kedvezőbb szolgáltatásnyújtás keretében kaphassák meg (Geradin 2006). Az Európai Unió célja a liberalizációval, hogy a termelés/import, szállítás és elosztás, illetve a szolgáltatás tevékenységek különbontása révén ahol csak lehetséges, versenyt és így hatékonyságnövekedést érjen el.

Ez a *termelés* terén már eleve kérdéses. Ha megnézzük az Európai Unió teljes energiafelhasználásából a gáztermelés és a gázfogyasztás részesedését, illetve annak importhányadát, jól látszik, hogy valójában az energiatermelésben a verseny talán akkor valósulhatna meg, ha az EU valós termelői/ellátói potenciállal, vagy ennek hiányában legalább a forrás-diverzifikáció lehetőségével rendelkezne. Amennyiben importra szorul egy tagállam, akkor eddigi tapasztalat alapján, elegendő volt, ha a biztos ellátást nem kockáztatja semmilyen körülmény, és nem volt elsődleges célja – vagy összeköttetés híján nincs is lehetősége – a beszállítók versenyeztetése. Bár több tagállam nagyrészt vagy kizárólag egyetlen földgázszállítótól függ, sokáig nem kerültek kidolgozásra azok a mechanizmusok és összeköttetések, amelyek egy esetleges energiaválság idején

biztosítanak a tagállamok közötti szolidaritás lehetőségét (EKB 2007a). 2009 elején – az orosz-ukrán gázvita kellős közepén – azzal is be kellett érünk, ha a biztonságos ellátás megvalósul. Ilyen körülmények között a liberalizáció, a piacnyitás és az ennek következtében alakuló árak és piaci verseny kérdése másodlagosnak tűnnek. A rendszer ilyen jellegű gyengesége pedig alapjaiban határozza meg a liberalizáció kimenetelét csakúgy, mint a versenypolitikai megfontolásokat vagy a versenyképesség terén elérhető eredményeket.

A *szállítás és elosztás piacán* láthatjuk, hogy számos tagállamban most is monopol helyzetben levő vállalatok tevékenykednek. Ezen a helyzeten pedig egy felülről jövő liberalizációval nehéz lesz változtatni, amennyiben a piac nem termeli ki a saját szereplői számára a lehetséges versenytársakat (Solle 2002). Azonban az energiaszektorban erre a szeletére különösen igaz, hogy több párhuzamos hálózat kiépítése, ha nem is lehetetlen, de közgazdaságilag nem is indokolt. Így leginkább ezen a piacon jellemző, hogy *versenyző piac* (competition on market) *helyett verseny a piacért* (competition for market) alakuljon ki.⁵² A piacért folyó verseny kialakítását az ú.n. harmadik fél általi hozzáférés lehetőségének megteremtése biztosította. Az 1998-as irányelvvel bevezetett gázhálózatok *harmadik fél általi hozzáférés, az ú.n. TPA* megteremtése és szabályozása nélkülözhetetlen a versenyző feltételek kialakítása érdekében. A diszkriminációmentes hozzáférés kialakítható tárgyalásos módon, egyedi szerződéskötésekkel, vagy szabályozott, előre meghirdetett feltételek és tarifák alapján is. Ennek az EU-ban alkalmazott módozatairól a későbbiekben még lesz szó.

Itt érdemes megemlíteni a *romboló verseny* lehetőségét is. Ez azt jelenti, hogy kialakulhat a gazdaságnak olyan különös piaci környezete is, amelyben a verseny maga ellen fordul, és romboló hatásúvá válik. Ilyenkor a piaci szereplők nem tudják felbecsülni saját erejüket és végül a szolgáltatás hatékonysága, olykor biztonsága is veszélybe kerül a

⁵² A piacért történő verseny fogalma az innovációval kapcsolatos. Arra utal, hogy a vállalkozások arra törekcsenek, hogy új termékek, szolgáltatások kifejlesztésével újszerű fogyasztói igényeket, szükségletet, és ezáltal új piacot hozzanak létre, amelyek, ha sikeresek, már önálló érintett piacot alkotnak, és nem helyettesítik egy másik piac termékeit. Ez a jelenség leginkább a belépési korlátokhoz, azon belül is az elsüllyedt költségekhez kapcsolódik. Ez az elméleti elgondolás már olyan komoly múlttal rendelkezik, mint Chadwick (1859), Coase (1937), Demsetz (1967) vagy Laffont és Tirole (1987) művei, amelyek azonban nem tekintik mellőzhetőnek ilyen körülmények között sem a kormányzatok közreműködését, illetve a megfelelő szabályozást (Dorigoni – Portatadino 2009). A *piacért folyó versenynek* az előbb említett értelmezésén túl létezik azonban egy olyan értelmezése is, hogy *a vállalatok hosszabb távra szóló szolgáltatói jogokért, koncessziós jogokért versenyeznek*. Ha megnyerik, akkor az adott periódusban azon a piacon monopol szolgáltatóként jelennek meg. Ennek gyökereit Demsetz 1968-as versenyző ajánlattételről szóló munkájában lehet megtalálni, de Klein 1996-os munkájában is lehet róla olvasni.

verseny következtében (Imreh 2002). E sajátos piaci formákban – amelyeket Bara (1999) *bezáródó versenypiacoknak* nevezett el – a verseny intenzitásának növekedése túlságosan hamar következett be, miközben a piac új, tapasztalatokkal még nem rendelkező szereplői erre nem tudtak felkészülni. „*A verseny, amely a piacgazdaságban általában az egészséges fejlődés motorja, a bezáródó versenypiacokon a fejlődést akadályozó tényezővé válik*” (Bara 1999, 446. o.). Ez a jelenség Bara szerint a posztkommunista országok piacgazdasági átmenetére volt jellemző. Ott is inkább az olyan piacokra, ahol a szolgáltatást jellemzően korlátozott tőkeerejű egyéni kisvállalkozók nyújtják, akik saját rendelkezésű termelési eszközzel csak saját magukat foglalkoztatják. Az újonnan versenyző feltételekkel és több szereplővel ellátott közszolgáltatási szektorokat azonban inkább a Bara által leírt második típussal lehet jellemezni, ahol a szolgáltatást kizárólag nagyobb társaságok nyújtják, amelyek mindegyike nagyszámú termelési eszközzel nagyszámú munkavállalót foglalkoztat. Ebben a változatban a nagyvállalatok előtt nyitva állnak az ársökkentés vagy a minőségjavítás eszközei, amivel piaci részesedésüket növelhetik. Így Bara szerint ebben az esetben nem lehet szó a romboló versenyről, mert a fogyasztók sokkal könnyebben képesek azonosítani egy nagyvállalatot néhány közül, mint egy kisvállalkozót a több ezer közül. Ezért azzal büntetnék meg a tisztességtelenül versenyző nagyvállalatot, hogy legközelebb a versenytársakhoz fordulnak, amennyiben van ilyen. A nagyvállalatok között nagy valószínűséggel olyan jótékony hatású verseny bontakozik ki, amelynek következtében az alacsonyabb költségek mellett és/vagy a magasabb színvonalú szolgáltatásokat nyújtó vállalatok kerekednek felül (Bara 1999). A gázpiaci verseny esetében tehát Bara szerint sokkal valószínűbb a fogyasztók számára előnyös verseny kialakulása.

1.5.2. A GÁZPIACI LIBERALIZÁCIÓ ÖSSZEFÜGGÉSEI AZ ENERGIAPOLITIKÁVAL ÉS AZ ELLÁTÁSBIZTONSÁGGAL

A közös európai energiapolitika felé tett első lépést az Európai Atomenergia Közösséget (Euratom) létrehozó szerződés jelentette (1957). Célja az energetikán belül az erős európai nukleáris ágazat fejlődéséhez szükséges feltételek megteremtése volt. Ezért az EGK szerződésből már kimaradt ez a terület, és a Szerződés kiegészítése energetikai fejezettel mindeddig kudarcot vallott (Varró 2005). Annak ellenére, hogy a liberalizációs folyamat és a szabályozások harmonizációja már több mint tíz éve zajlik, az energiapolitika még mindig inkább nemzeti ügy maradt (Delgado 2008). A tagállamok többsége ugyanis mindmáig elutasította az ágazati politikát, helyette jobbnak látták a piaci

verseny és a környezeti szabályozások alapján kezelni ezeket a kérdéseket. Az Európai Unió tagállamainak „energia-profilja” között nagyok a különbségek a gázpiac szerkezetét, az állami beavatkozások mértékét, az ellátásbiztonságot és egyéb tényezőket tekintve. Mindemellett a (kül)politikai értelemben vett együttműködés is hiányzik tagállami részről.⁵³ Mindezek a különbségek amellet, hogy nehezítik a közös energiapolitika kialakítását, egyben sarkallják is arra az európai intézményeket, hogy egymás hiányosságait és tökéletlenségeit kiegészítve közösen lépjenek fel az EU-t érő egyre több kihívással szemben. Elsőként az Alkotmánytervezetben (III/256.cikke) jelentek meg a közösségi teendők az energiapolitika terén, majd a lisszaboni szerződésmódosítás 194. cikke a következő célkitűzéseket fogalmazta meg:

- „...az energiapiac működésének biztosítása,
- az energiaellátás biztonságának garantálása az Unión belül,
- az energiahatékonyság és az energiatakarékosság, valamint az új és megújuló energiaforrások kifejlesztésének előmozdítása; és
- az energiahálózatok összekapcsolásának előmozdítása.”

Hira és Amaya (2003) tanulmánya párhuzamot von az európai és a latin-amerikai energiapiaci liberalizációk piacgazdaságokat egymáshoz közelítő hatása között. Itt ugyanis a szektor érzékenysége és stratégiai jellegének köszönhetően hatványozottan igaz, hogy az együttműködés a tagállami hatóságok, szabályozók és kormányok között zökkenőmentesnek kell lennie. Bizonyos tekintetben Pointvogl (2009) is ezt a kérdéskört boncolgatta a kutatásában, ami annak kimutatására irányult, hogy *a tagállamok közös energiapolitika iránti elkötelezett, elfogadó vagy elutasító magatartása nagyban függ a kiindulópontoktól és a szerkezetbeli különbségeiktől*. Ha pedig ennek tükrében vizsgáljuk meg a közös energiapolitika terén eddig elért eredményeket, akkor máris más színben tűnik fel a jellemzően sikertelennek tartott együttműködés. Fordítva is igazoltnak látszik ugyanakkor a hatás, ugyanis Hira és Amaya (2003) úgy találták, hogy akárcsak az amerikai kontinensen a NAFTA és a MERCOSUR, úgy az európai (főleg kelet-európai) államok energiapiacai között az EU töltötte be a végeredményben közös energiapiac kialakítását célzó katalizátor szerepét. Azóta pedig számos olyan uniós szintű dokumentum is

⁵³ Nem is alakulhat ki igazán, amíg nem jön létre a vezetékes összeköttetés olyan országok között, mint például Németország, akinek a gázfogyasztása 50 százalékban Oroszországtól függ, és Spanyolország, akinek az importját észak-afrikai beszállítók látják el. Természetesen így a külpolitikát is befolyásoló energiapiaci érdekek is különbözni fognak, és megnehezítik az egységes fellépést (Delgado 2008).

napvilágot látott, melyben az energiapolitikát a belső piacot még inkább kiteljesítő és az EU egységes fellépését erősítő eszköznek látják, és mint ilyet kiemelten kezelik.

A liberalizáció eddig bemutatott előnyei és lehetőségei mellett újabb problémák is kezdenek kirajzolódni. A *profitérdekek előtérbe kerülése miatt ugyanis felmerül az energiaellátás biztonságának növekvő kockázata.*⁵⁴ „Az energiaellátást akkor nevezhetjük biztonságosnak, ha a fogyasztói kör indokolt energiaigényének kielégítéséhez szükséges energia az igényelt mennyiségben és minőségben, egy elfogadható kockázati szint (kiesési valószínűsége) mellett rendelkezésre áll.” (Gács et al 2006, 7. o.) Alapvetően két tényező befolyásolja az ellátás biztonságát: egyrészt az ellátási lánc egyes technológiai alrendszeinek zavarmentes működése; másrészt az energiahordozók – esetünkben a gáz – rendelkezésre állása.

A villamosenergia-piaci liberalizációt végigvivő országok között egyaránt találunk pozitív és negatív példát is. Az Egyesült Államokban és Olaszországban komoly áramellátási gondok merültek fel, míg Argentínában jelentős javulást értek el a biztonság terén (Valentiny 2008). Minden pozitív hozadéka mellett többen például Klestenitz (2008), Wright (2005) vagy a brit Lordok Háza (House of Lords 2003) is felrötták az EU döntéshozóinak, hogy a piacok kiterjesztését és versenyét fontosabbnak tartják, mint az ellátás biztonságát. Az ellátásbiztonságot veszélyezteteti szerintük, hogy az országok összeköttetésének javítása mellett nem szentelnek elegendő figyelmet a hálózatok állapotának.⁵⁵ Wright (2005) továbbá az International Energy Agency 2003-as definíciójával bizonyítja, hogy a liberalizáció új problémákat is felvetett a biztonság terén. Nevezetesen azt, hogy korábban az ellátásbiztonságot úgy értelmezték, mint annak biztosítását, hogy *a külső ellátás megszakadásának kockázata a lehető legkisebb legyen.* Ehhez képest a definíció egy kicsit megváltozott, hiszen elismerik benne, hogy *az ellátásbiztonság nem áll meg egy országhatárnál, hanem az egyre növekvő arányú összekapcsolásoknak köszönhetően a végső felhasználóig minden szinten érzékelhető.* Ily

⁵⁴ Az energiabiztonság kérdése nem újkeletű. Politikai színezetű kérdés is, amióta a szén, az olaj és a gáz az iparosodás hordozóivá váltak és elősegítik a modern társadalmak kialakulását. Egyaránt kiterjed az importtól függő országok ellátásának és az exportőr országok számára a piacok biztosítására. Az utóbbi néhány évtizedben némileg letisztult a problémakör. Az 1973-74-es olajválságban ugyanis az arab OPEC-tagországok politikai fegyverként használták az ellátást (vagy inkább nem-ellátást) azok ellen, akik az 1973-as arab-izraeli konfliktusban Izraelt támogatták. Ennek a konfliktusnak nyugati oldalról az International Energy Agency (IEA) megalapítása lett a következménye (Austvik 2009).

⁵⁵ Hasonló kritikák érték már a villamosenergia-ágazatot is. Ott már magasabb szinten áll az államok közötti összeköttetések megvalósítása, azonban a vezetékek állapota nem bírja a többletterhelést. Ez okozott gondokat például 2003-ban Olaszországban, de a liberalizált villamos-energiapiacáról híres Kaliforniában is.

módon az IEA (2003) szerint az *ellátásbiztonság legalább öt kockázati tényezőtől függ*: politikai (1), technológiai (2), szabályozói (3), gazdasági (4) és környezeti (5). Szintén az IEA egy másik csoportosításába – külső, belső, hosszú vagy rövid távú kockázatok – csak az első négy tényező sorolható be, a környezeti szempont ebben a megközelítésben irreleváns (Wright 2005). Az Európai Uniónak szinte kivétel nélkül mind az öt tényezőre van közvetlen vagy éppen közvetett befolyása.

1. Az energiaellátás biztonságának tágabb horizontját a *(biztonság)politikai kérdések* jelentik. Minden piaci jellegű megközelítés ellenére az ellátás biztonságát – okkal – még mindig politikai kérdésként kezelik világszerte (Solana 2007),⁵⁶ így ezzel a tényezővel kezdem az ellátás kockázatainak bemutatását. Az energetikának ez a területe, illetve geopolitikai következményei befolyásolják egy adott nemzetgazdaság vagy esetünkben az Európai Unió energiahordozókhoz való hozzáféréseinek lehetőségét, illetve azok árát. A mindenkori állapot a hosszas alkufolyamatok, érdek- és erőviszonyok, földrajzi elhelyezkedés, energiahordozókban való ellátottság és sok egyéb változó eredőjeként alakul ki és változik időről időre. A legtöbb helyen – így Losoncz (2006), valamint Finon és Locatelli (2007) írásában is ezt találjuk – úgy szokás ezt az uniós szintű energiafüggőséget emlegetni, mint „*kölcsönös függést*” (interdependence), hiszen Oroszország is rá van utalva egy megbízhatóan fizető, nagy piacra.⁵⁷ Ezt hívják az ellátás biztonsága (security of supply) logikája nyomán a *kereslet biztonságának* (security of demand). A vezetékek számának növelése, az LNG-ellátás, a tároló kapacitások növelése, valamint a nyílt piaci műveletek lehetősége mind javíthatják az ellátás és a kereslet ilyen kétoldalú biztonságát. Egyelőre azonban figyelembe kell venni a liberalizáció során azt, hogy az EU gázpiaca harmadik országoktól függ, továbbá többéves szállítási szerződések vannak érvényben. Ideális esetben a tagállamoknak szabadon kéne döntenie arról, hogy melyik megegyezés szolgálja leginkább érdekeiket. Az új tagállamok esetében ez azt is

⁵⁶ A nemzetközi konfliktusok gócpontjai – Arab-öböl térsége, Azerbajdzsán, Nigéria – általában az energia, illetve újonnan felfedezett energiaforrások körül koncentrálnak (Solana 2007).

⁵⁷ A rövid távú ellátás szempontjából viszont mégiscsak egyoldalú lehet Európa, illetve saját függésünk, mert ha bármilyen okból is megszakad a gázáramlás, az a hosszú távú orosz lehetőségeket nem vagy legalábbis nem azonnal érinti. Azt is észre kell továbbá venni, hogy Oroszország nem csak a Nyugat felé tud tekinteni, mint potenciális felvevő piacra, hanem a saját fogyasztásán túl idővel és némi beruházás után elláthat keleti, déli piacokat is. Az Európai Unió földgáz-import kényszere és ennek nem kellően megnyugtató alakulása valamint biztosítása nem fejlődik a liberalizáció miatt. Sőt, ha lehet, akkor a kiszolgáltatottságot és ezáltal a biztonság kockázatát még növeli is. Elég, ha belegondolunk, hogy az Európai Unió maga is veszélyeztetve érzi nemzetközi versenyképességi összehasonlításban földgáz fogyasztó iparágait, illetve előregedő és idővel akár fogyó, valamint a fejlődő ázsiai országokhoz képest egyre környezettudatosabb lakossága sem segíti a piac fontosságának megőrzését. Gunnarsson és Chattey (2007) ezt a szerintük is egyenlőtlen függést „politikai fegyverként” aposztrofálták.

jelentheti, hogy a nem megfelelően kiépített infrastruktúra hiánya miatt a gázellátás teljes mértékben egy kívülálló ellátó országtól függ. Az a fontos, hogy elősegítsék az energiatermelést, a végfelhasználók legyenek elégedettek, a befektetések pedig nyereségesek. Biztonságpolitikai okokból pedig harmadik fél hozzáférését a gáztárolókhoz olyan feltételekhez kellene kötni, mint például az új infrastruktúrába történő beruházások támogatása, gáztároló telepek létesítése.

Ahhoz, hogy az energiaellátás biztonságának, fenntarthatóságának és megfizethetőségének kihívásaival megbirkózzon, az EU-nak úttörő szerepet kell vállalnia a globális célok megvalósításában, és hatnia kell harmadik országokra, hogy olyan energiapolitikákat alkalmazzanak, amelyek összhangban vannak a globális célkitűzésekkel. Az említett kölcsönös függés ismét átbillenhet az egyik oldal függő, kiszolgáltatottabb helyzetébe. A piacok nemzetközivé válása és a globális piaci integráció egyaránt befolyásolja a földgázpiac szereplőinek kapcsolatát. Oroszország az ázsiai piacok felé nyit, így csökkentve az európai piacoktól való függését. Norvégia, hasonló okokból megkezdte az LNG szállítását az amerikai piacra. Az EU pedig a közel-keleti és közép-ázsiai piacok „felfedezésével” próbál javítani saját energiapiacot illetően kiszolgáltatott helyzetén. Így a szemünk előtt zajlik a gázpiacok globalizációja, ahol az egyetlen forrástól és felvásárlótól való függés sokak számára már a múlté. Minél inkább kiteljesednek ezek a folyamatok, annál kevésbé lesz jelentősége a korábban rögzült bilaterális kapcsolatoknak, és a gázpiac – minden különbsége ellenére – egyre inkább az olajiparhoz fog hasonlítani (Austvik 2009). A gázpiac azonban soha nem érheti el az olaj rugalmasságát. Minden ellenkező tendencia ellenére a gáz kereskedelme erősen infrastruktúrához kötött. A korábban már említett LNG előállítás ezen változtathat.

Az egyoldalú gázimport-függőség mérséklését, az ellátásbiztonság növelését és a versenyképes árak kialakulását talán túlságosan is az évek óta emlegetett alternatív kelet–nyugat irányú tranzitvezeték-projektektől reméli az Európai Unió (és Magyarország is). Mindeközben viszont mintha nem hangsúlyozná eléggé a Közösség a saját háza táján megvalósítható fejlesztéseket, holott a közép-kelet-európai régió országai között kialakítandó átjárható és rugalmas, integrált belső rendszer hatékonyan és hatásosan segíthetné az ellátás biztonságát fenyegető helyzetek kezelését.⁵⁸ Az infrastrukturális

⁵⁸ Szintén a biztonság növelését jelentené – annak ellenére, hogy nem össz-európai léptékű fejlesztésről van szó – ha a földgázszállító hálózatokhoz történő hozzáférést első lépésben regionális együttműködéssel tudnák biztosítani. Így olyan

beruházásokon túl pedig az Európai Uniónak egységesen kellene fellépnie a kívülálló országokkal szemben. Ez az egység mindeztáig hiányzott, főleg a külkapcsolatok/külpolitika terén (Solana 2007).

Végül, az európai energiapiaci liberalizációnak *biztonságpolitikát is érintő, külső kockázata* is lehet. Itt most nem a fogyasztók bizonyos rétegeinek áremelkedés miatti kirekesztődését vagy akár a biztonságos ellátás kockázatait említem, hanem elsősorban a kiszolgáltatottság növekedésének kockázatát. A hálózati vagy vertikális szétválasztás kockázatai között ugyanis mindenképpen a legfontosabb *az EU-n kívüli cégek nagyobb térnyerésének lehetősége*. Elméletileg az Európai Unió csak akkor engedné, hogy harmadik országok befektetői többségi részesedést szerezzenek az európai átviteli hálózatokban és rendszerirányítókban, ha előzőleg külön megállapodást kötöttek az Európai Unióval. Nehéz azonban a liberalizáció égisze alatt ilyen külön megállapodásokat kiereszokolni azoktól a vállalatoktól, amelyek megfelelő háttérrel, ugrásra készen várják az európai piacok megnyitását. Az EU gyakorlatilag nem rendelkezik semmilyen jogi eszközzel annak elkerülésére, hogy nem EU-tagországok állami vállalatai akár az infrastruktúrát megvásárolva, akár szolgáltatóként megjelenve nagyobb tulajdont szerezzenek, és versenyezzenek.⁵⁹ A piacnyitás az EU irányelvei szerint is a közérdekű versengés lehetőségeinek megteremtését jelenti. E lehetőségnek azonban egyértelműen megnevezhető feltételei vannak. Jelenleg e feltételek többségükben még nem léteznek, márpedig megteremtésük nélkül piacot nyitni, versenymodellt bevezetni rendkívül kockázatos (Vissi 2006).

2. Az IEA felosztásával egybehangzó Gács és szerzőtársai (2006) által adott definícióból következik, hogy az ellátásbiztonságot *technológiai* tényezők is befolyásolhatják. Munkám során a műszaki-technológiai tényezőkkel és rendszerekkel nem foglalkozom, hiszen azt mérnöki szakterületként tartják számon.

3. Az ellátásbiztonság harmadik eleme a *szabályozási keret*, ezen belül is a korábban már említett átláthatóság megteremtése. Eredményesebben ellenőrizhető lenne a kereslet és kínálat alakulása az uniós energiapiacokon, és azonosíthatók lennének az esetleges

európai országok, akik el vannak vágva az Európát átszelő gázvezetésektől – a balti államok, Finnország, Portugália, Spanyolország, Görögország – kisebb „energia szigetek” tudnának a szomszédaikkal kialakítani. Később a szigetek összeköttetését már könnyebb lenne megoldani.

⁵⁹ Öt uniós tagállamban már így is a Gazprom az egyedüli ellátó, míg az EU-27 esetében a teljes gázfogyasztás mintegy 25 százalékát ő biztosítja (Ilie et al 2007).

infrastrukturális, ellátási és tárolási hiányosságok. Matsumura (1998) szerint is egészséges szimbiózis kell a köz- és magánszféra között a közszolgáltatásokat is ellátó piacokon, annak érdekében, hogy a szabályozás minél hatékonyabb legyen, elősegítve ezzel a piacok megfelelő működését. Ez a szimbiózis egyaránt megvalósulhat a tulajdoni forma megtartásában, illetve a szabályozói és tulajdonosi kör elválasztásában is. Mindkét változatra van uniós példa, hiszen több tagállam – Görögország, Írország, Hollandia, Lengyelország – állami kézben tartotta az átviteli rendszereket, így felügyelve a magánosított és versenyző beszállítói és szolgáltatói piacokat, illetve így biztosítva az egyenlő esélyekkel történő hozzáférést mindenki számára.

4. Az ellátásbiztonságot befolyásoló *gazdasági tényező* is több szempontból érdekes. A gázellátásra vonatkozóan a 2004. április 26-i 2004/67/EK tanácsi irányelv alapján a jelenlegi közösségi mechanizmus nem elegendő a gyors reagáláshoz olyan gázellátási válság esetén, ami nemzeti intézkedésekkel nem orvosolható. Amennyiben tehát az EU továbbra is biztonságos energiaellátást szeretne nyújtani, a következő két évtizedben jelentős beruházásokra lesz szükség. A növekvő európai energiaigényt, az ellátásbiztonság fokozása, a közszolgáltató jelleg megtartása és a fogyasztók minél jobb ellátása mellett az Európai Unió csak a meglévő rendszereken végzett pótlólagos infrastrukturális beruházásokkal tudja kielégíteni (Solle 2002). Ezt a Bizottság második energiaügyi stratégiai felülvizsgálata (EKB 2008a) és a Nemzetközi Energiaügynökség (IEA 2008) is megerősítette. Ez azt jelenti, hogy az újabb források és a célpiacok közötti összeköttetés kiépítése mellett a piacok összeköttetésének megvalósítása lehet kézenfekvő megoldás annak érdekében, hogy a határkeresztező kapacitások felhasználhatók legyenek, ezáltal is növelve az integrált európai energiapiac hatékonyságát, versenyképességét. Az újabb infrastruktúrák tervezése és fejlesztése viszont szükségszerűen összefügg az átlátható szabályozás szükségességével. Az átláthatóság hiánya miatt azonban nem követhető nyomon az Unióban a mindenkor aktuális földgázellátási helyzet, nem mérhetők fel a lehetséges válaszok (CEC 2009a). Az olyan liberalizált piacokon, mint az energiaszektor is, a szűkös beruházási döntések olyan többlet költséget eredményezhetnek, amelyek elkerülhetők lennének az érdekelt felek részvételével és beleszólásával felépített átlátható tervezési rendszerrel (Solle 2002).

5. A külpiacoktól való függés, és a földgázpiacok mai napig nem kellőképpen versenyző jellege mellett az *ellátásbiztonság ötödik, környezeti tényezője* a földgáz nem megújuló természete. (A környezeti szempontok többi aspektusával itt nem foglalkozom,

hiszen azok nem befolyásolják az ellátásbiztonság mértékét.) Az utóbbi néhány évben csupán néhány új kiaknázható szénhidrogén lelőhelyet tártak fel. Ezzel szemben a fejlődő, főleg ázsiai gazdaságok egyre növekvő energiaigénye feszültségeket és emelkedő gázárakat eredményez (Austvik 2009). Mindez emlékezteti a nagyfogyasztó országokat/térségeket a földgáz, mint erőforrás végességére, ami így a környezeti szempontokat is a biztonságról folyó többnyire politikai viták egyik főszereplőjévé emelte.

Összefoglalva, a liberalizációs folyamat támogatása hatékonysági szempontokból érthető és védhető álláspont. A *hatékonysági szempontok hangsúlyozása azonban a gázpiacon szembe kerülhet az ellátásbiztonsággal*. Ezen lehet ugyan javítani a szabályozási háttér erősítésével, de ez csak tovább fokozza a re-reguláció mértékét. Akkor éri tehát meg a folyamatot folytatni, ha a verseny által nyerhető hatékonyság növekedés meghaladja az ellátásbiztonság kockázatának elhárítására tett lépések költségét. Ezt azonban mérni egyelőre senkinek nem áll módjában.

1.5.3. ELVI LEHETŐSÉGEK

A liberalizáció célját és nehézségeit látva úgy tűnik, hogy akkor lehet igazi versenyt teremteni a gázpiacon, ha a szállítók, az energiatermelők képesek átmenetileg akár egyedül is kielégíteni a fokozatosan növekvő igényeket is. Ennek hiányában bármely szállító – legyen az norvég, orosz, vagy észak-afrikai – tudatában van annak, hogy nem kell a versenytársa alá kínálnia az ajánlatával, hiszen egyetlen konkurens sem képes önállóan ellátni a piacot, ezért a termékének biztos fogyasztója lesz az európai kontinens. Ehhez képest szomorú képet fest az IEA, mely a „World Energy Outlook 2006” című kiadványában megállapítja, hogy *rendkívül bizonytalan, meddig képesek, illetve hajlandóak a világ nagy olaj- és gáztermelői beruházásaikat növelni annak érdekében, hogy kielégítsék a fokozódó globális igényt* (IEA 2006, 41. o.). Az energiahány veszélye így napról napra nő, még akkor is, ha az aktuális előrejelzések szerint az energiaigény növekedése lassabb ütemben történik, jelenleg körülbelül évi 0,8 százalékkal. Az Európai Unió gazdasági válság miatt módosított előrejelzéseai azonban valamivel kedvezőbbek. 2030-ra a 2005-ös igényt körülbelül 4 százalékkal fogja meghaladni a végső teljes energiakereslet (EC 2010c). Még így is kockázatos, ha az Európai Unióban továbbra is a földgáznak lesz prioritása és támogatottsága az elsődleges energiafelhasználásban a jelenlegihez hasonló, aránytalanul nagy mértékben. A gázkrízisek újra és újra egyértelművé teszik, hogy nem vagy nem kizárólag olyan beruházásokra van szükség,

amelyek a drága és környezetszennyező földgáz importforrásainak egyeduralmát növelik. Az épülő gáztározók és újabb vezetékek nem oldják meg hosszú távon a függőségből eredő problémákat, valamint eközben egy környezetszennyező, gazdaságosan csak korlátozottan kinyerhető, fogyó, más országokat gazdagító, nem megújuló energiaforrásba fektetnek be a tagállamok.

Nem szabad figyelmen kívül hagyni azt a tényt sem, hogy *a hagyományos energiaforrások végeessége*, a nagy iparosodott országok és a feltörekvő gazdaságok igen magas, és egyre növekvő fogyasztása további *áremelkedésekhez vezethet*,⁶⁰ aminek negatív hatása lehet a termelési költségekre, a hozzáadott értékre, az export árakra és a kereskedelmi mérlegre. Az ellátás fedezésének veszélyeztetését csökkenti azonban, hogy minél feljebb megy a szűkösségből eredően a földgáz ára, annál jobban megéri a régóta ismert földgáz-lelőhelyeket kiaknázni.⁶¹ Ezt leginkább a földgáz keresletének rövid távú árrugalmassága vagy inkább árrugalmatlansága biztosítja. Általában el kell különíteni a fogyasztókat ebben az esetben is aszerint, hogy háztartásokról vagy ipari felhasználókról van szó. A háztartások rövid távú, de Anderson és szerzőtársai (1997) szerint hosszú távú kereslete is rugalmatlannak bizonyul az árak tekintetében. Hasonlóan látja ezt az európai piacon Kiss (2002, 25. o.) is: *„Rugalmatlanabb a háztartási és fűtési energia alapvető létszükséglet jellege és a változtatás magas beruházási igényessége miatt. Általános tapasztalat az Európai Unióban, hogy a gazdaság viszont élénken reagál az energia árváltozására...”*. Azaz az ipari fogyasztók kereslete nagyobb árérzékenységet mutat.

Felmerül a kérdés, hogy *a liberalizáció és a piaci körülmények kialakítása ezen a piacon elegendő lesz-e arra, hogy az igényelt többlet kapacitást kitermeljék a forrás-országok*. Nem kellene megvárni azt, hogy erre választ kapjunk. Minden határkeresztező-kapacitást fejlesztő beruházás és diverzifikációt célzó projekt mellett szükséges a váltás vagy legalább a hangsúlyok megváltoztatása az energiaellátásban a helyettesítő technikák, a megújuló energiaforrások felé, az energiaszállításkor fellépő veszteségek csökkentése, az új technológiák és energiainfrastruktúra támogatásának növelése javára.

A gázellátási kockázatok rövid távú kezelése mellett olyan hosszú távú, racionális, a megújuló erőforrásokra alapozott energiapolitikai irányváltásra van szükség, amely

⁶⁰ Rövid távon recesszió miatt tapasztalhatunk ellentétes tendenciát is. Erről a 2. fejezetben lesz még szó a válság kapcsán.

⁶¹ Így van ezzel az elhíresült makói gázlelőhely birtokosa is. A „lelet” már közel négy évtizede megvan, és ismert, csupán eddig nem érte meg azt a technikát kifejleszteni és alkalmazni, ami által a felszínre hozhatnák a készleteket.

azonnal enyhíti, később pedig a legszükségesebb mértékűre redukálja a tagállamok földgáz és EU-n kívüli energiafüggőségét. Érdekesnek tartom megvizsgálni azt a dilemmát, hogy nem lenne-e hasznosabb az „A” gáz és „B” gáz versenye, (vagy szélsőséges esetben ugyanazon „A” gáz más szállító és szolgáltató általi nyújtása) helyett a tényleges alternatívák lehetőségét, azaz a *technológiai demonopolizációt* támogatni. Ezt Klein (1996) *intermodális vagy helyettesítő termékek versenyének* nevezi: nem csupán különböző forrásból származó gáznak és közvetítőiknek kellene versenyezni, hanem a gázellátó rendszernek a többi, helyettesítő energiaforrással. A helyi/regionális gázszolgáltatók között létrejövő verseny mellett talán a különböző eredetű és fajtájú energiaforrások – más szénhidrogének, villamos-energia, alternatív energiaforrások, stb. – egymással történő kiválthatóságát is meg kellene/lehetne teremteni idővel. A *diverzifikáció révén* az Európai Unió szépen lassan *csökkenthetné az igen magas európai energia import függőségét is*.

A gáz mint nem megújuló termék végességéből eredő kényszerre tehát két megoldási lehetőséget lehet felmutatni. Az egyik, hogy *fenntartható energiagazdálkodásra kell rávenni elsősorban az európai, majd később talán a többi fogyasztót is*. A gáz végességéből fakadó igény a fenntartható energiagazdálkodás kialakítására ugyanakkor egy másik lehetőséget is magában hordoz. Ez azt jelentené, hogy *a gáz árát olyan mértékben megnöveljék, ami megakadályozza a fogyasztói pazarlást, és kifizetődővé tenné a megújulók kutatását*.

A *szűkösségből fakadó árnövekedésnek egy másik hozadéka*, hogy egy adott érték (ha úgy tetszik lélektani határ) után *megéri az alternatív energiaforrások kutatására költeni, beruházni, fejleszteni*. A liberalizáció árakat csökkentő hatása ezt némileg ellensúlyozni tudja. Számos tanulmány – Szabó és Jager-Waldau (2008), Menanteau, Finon és Lamy (2003), Gutermuth (2000) – született már arra nézve, hogy *az energiapiaci verseny megteremtése milyen hatással van/lesz a megújuló energiaforrások termelésére, finanszírozására*. Ezek foglalkoznak azzal is, hogy az EU szintjén elfogadott klímavédelmi politika alapján milyen módszerekkel ösztönözzék a tagállamok a megújuló energiaforrások fejlesztését. Milyen arányban használnak a tagállamok megújuló energiát? Milyen magas szintű kezdeményezések léteznek, melyek ezt ösztönözhetik? Ezen a területen is nagy ellentmondásokat lehet tapasztalni az EU-27 körében. Néhány tagállam úttörő szerepet vállalt a zöld-energia lehetőségeinek kihasználásában (jellemzően a skandináv országok és Németország). Ezzel szemben máshol, zömmel a volt vasfüggönytől keletre – részben a gázártámogatások révén – még tovább ösztönzik a

fogyasztókat a felhasználás növelésére, de legalábbis fenntartására. Nem könnyítik meg tehát a megújulók bevezetését vagy alkalmazását sem a hozzáállásban, sem pedig az Európai Unió szabályozási környezetének fontosabb elemeiben és hatásában mutatkozó különbségek (Kaderják 2009). A fenntartható energiagazdálkodás környezetkímélő hatásaira jelen munkámban nem kívánok kitérni, de *a technológiai demonopolizáció munkahelyteremtő és gazdaságélénkítő* hatása mellett nem lehet szó nélkül elmenni. Számos uniós irányelv, illetve tanulmány – COM(2007) 1, EmployRES (2009) – foglalkozik a témával, ami egyébként a Lisszaboni Stratégiának is központi elemét képviseli. Ezek szerint a megújuló energiaforrások alkalmazása terén 2020-ra teljesítendő vállalások betartása esetén mintegy 2,8 millió új munkahely létesülne uniószerre, míg a GDP-t ugyanez 1,1 százalékkal emelné meg. Mindehhez azonban még nagyobb elszántságra lenne szükség már, ami a szándék megvalósítását illeti.⁶²

⁶² Az EU vállalása alapján 2020-ra az energia felhasználásának 20 százalékát megújuló energiaforrásból tervezi fedezni, ezáltal komolyan csökkentve a károsanyag-kibocsátást és a nem megújuló energiaforrásokra igaz magas import függőségét. Bár ezek a célok mind fontosak, a Közösségen belüli elfogadottságuk és betartásuk annál bizonytalanabb, csakúgy mint tagállami alkalmazásuk.

2. AZ EURÓPAI UNIÓ GÁZPIACÁNAK MEGNYITÁSA: SZABÁLYOZÁSI TÖREKVÉSEK ÉS ELLENERŐK

A liberalizáció általános elveinek és gázpiaci sajátosságainak ismertetése után ez a fejezet az jogalkotási folyamatot, a gyakorlati lépéseket és azok eredményeit mutatja be. Ennek kapcsán az iparági szerkezet megváltoztatásának lehetőségeit, illetve a versenyhatóság felügyeletét is elemzem.

2.1. AZ UNIÓS LIBERALIZÁCIÓ FOLYAMATA

Az energiapiaci nyitás a többi szektorhoz képest késlekedett. Ennek oka lehet, hogy az energiapiac nemcsak gazdasági, hanem stratégiai és biztonsági, valamint politikai szempontból is érzékeny pontja a tagállamoknak. Ezzel szemben álltak azok a kihívások, melyekre a Közösségnek és a belső piacnak választ kellett adni. Ilyen volt a fogyasztók egyre növekvő igénye a szolgáltató megválasztásának lehetőségére vonatkozóan, a világméretű verseny, az új technológiák megjelenése. Mindez nagy mértékben függ a korábbi gázellátó rendszereiket nehezen feladó országok és az érintett gázpiaci szereplők érdekeitől. A gázpiaci liberalizáció előzményének tekinthetjük egyrészt annak a közösségi szintű korlátozásnak (75/404/EGK) az eltörlését, hogy a gázt mint input terméket az árampiacon felhasználják. Így ismét megnyílt az energiaszektor, mint felvevőpiac a gáztermelők számára (Radetzki 1999).⁶³ Másrészt a rendszerváltó kelet-európai országok piacainak 1990 utáni megnyitása a nyugati befektetők és kereskedők számára szintén nagy lökést adott a gázpiac strukturális átalakításához (Radetzki 1999). Így az alább bemutatásra kerülő szabályozási elemekre – az első irányelvre – Radetzki úgy tekintett, mint szükséges eszközre, melytől olajozottabban mehet végbe az amúgy szerinte elkerülhetetlen átalakulás.

2.1.1. AZ UNIÓS LIBERALIZÁCIÓ GYAKORLATI LÉPÉSEI

Az energiapiaccal kapcsolatos első uniós irányelvek az 1986-ban született belső energiapiac kialakításának célkitűzése után születtek. Az *1988-as belső energiapiacról szóló dokumentum* három teendőt fogalmazott meg (CEC 1988). Az első az árak átláthatóságának és a szállítási feltételeknek a szabályozása, a második a verseny

⁶³ Az olajválság miatt elfogadott 75/404/EGK „restriction of use of natural gas in power stations” címet viselő irányelv szerint a készletek korlátozottan álltak rendelkezésre, így csak kiemelt tevékenységek ellátására lehetett a forrásokat hasznosítani. Ennek megfelelően újabb szerződéseket és újabb földgázból elektromos energiát előállító erőműveket csak előzetes engedélyeztetés után lehetett létesíteni, sőt az addig meglévők leállítását is támogatniuk kellett a tagállamoknak.

bevezetése, ami első körben a nagy ipari fogyasztók hozzáférését feltételezte. Végül, a harmadik lépés a többi ipari fogyasztó hozzáféréseinek biztosításával a belső energiapiac teljessé tétele.⁶⁴ Később a hozzáférést a gáztranzittal kapcsolatban is szabályozták, majd a teljes gázpiaci liberalizációt érintő első két irányelvben tértek vissza rá.

Az 90/377/EGK irányelv még csupán a gáz és villamos-energiapiaci árak és a beruházások átláthatóságával foglalkozott, és egyfajta adatszolgáltatási kötelezettséget írt elő a tagállamok számára az Eurostat felé (EKT 1990). Nem volt komoly ellenállás az irányelvvel szemben, mert az még nem érintett még olyan területeket, mint az energia költsége, és nem vizsgálta a nagy volumenű szerződéseket a szolgáltatók és az ipari fogyasztók között sem. A gáztranzit lehetőségét szabályozó 91/296/EGK irányelv a hálózatok üzemeltetőinek biztosított hozzáférést a nagynyomású tranzit szállító hálózatokhoz (EKT 1991). A cél annak biztosítása volt, hogy a nemzeti hálózatok üzemeltetői ne akadályozzák a gázkereskedelmet, hanem a Bizottság és a nemzeti hatóságok felügyelete mellett megvalósulhasson a hozzáférés. Amennyiben egy éven belül nincs új szerződéses kapcsolat a hozzáférésről, a Bizottság a versenyszabályozás által felruházott hatalmával élve eljárhat a nemzeti tulajdonú versenykorlátozó monopóliumok ellen. Annak ellenére, hogy ez az irányelv még nem tartalmazott harmadik fél általi hozzáférést, nehéz volt elfogadtatni a javaslatot. Németország és Hollandia, illetve a két tagállam akkor még monopol helyzetben lévő szolgáltatója a Ruhrgas és a Gasunie aktívan lobbizott az irányelv elfogadása ellen, mégis sikerült elfogadtatni a belső energiapiac kialakításának kezdeti szakaszában.

Az uniós energiapiaci szabályozást azóta övező tárgyalások és viták azonban bizonyítják, hogy óriási gazdasági és intézményi különbségek vannak a tagállamok között, melyet az eltérő természeti adottságok és földrajzi elhelyezkedés miatti hozzáférés is indokol. A különbségeket tovább fokozza az eltérő tradíció és hozzáállás a köz- és magántulajdon alakításában, illetve az, hogy tagállamonként eltérő szerepet tölt be az energiaszektor a makrogazdaságban. A foglalkoztatásban, a környezetvédelemben a kutatás-fejlesztésben és a fejlesztési politikában is más-más súllyal jelenik meg az energiaszektor.

⁶⁴ A gázrendszeren belül a hozzáférés az alábbi hálózati elemekhez való kapcsolódást jelentheti: nagynyomású szállítóvezeték, LNG-terminálok és tárolók, gáztárolók, helyi szintű elosztóhálózatok, stb.

A Bizottság 1996-ban a közérdekű szolgáltatásoknál a fogalmat és a célokat sok tekintetben tisztázó közleményt bocsátott ki (CEC 1996). Részben ez alapozta meg a távközlésben, a postai szolgáltatásban, a légi közlekedésben 1997-től felgyorsult liberalizációt (Kende–Szűcs 2005). Az Európai Unió Tanácsa 1996 decemberében fogadta el a belső piac általános szabályait illetően a 96/92/EC irányelvet a villamos-energia piacra, valamint 1998 júniusában a 98/30/EC irányelvet a gázpiacra vonatkozóan. Az *első gázpiaci irányelv* lényegében a két évvel korábban napvilágot látott villamosenergia-ipari direktívához hasonló.

- Kötelezettséget és felelősséget ír elő a fontosabb gáz létesítmények építésére, szállításra és elosztásra, felosztásra és szabályozásra. Eszerint a lakossági piac 20 százalékát azonnal meg kell nyitni, 28 százalékát 2003-ig és 33 százalékát 20 évvel a direktíva hatályba lépését követően, azaz 2018-ig.⁶⁵
- A verseny megteremtésére elrendelték, hogy rendszerhasználati díj megfizetése fejében lehetővé kell tenni a versenytársak hozzáférését az elosztóhálózatokhoz, ezzel kiiktatva az egyik piacra lépési korlátot. Ekkor a hozzáférésnek még csak két módja lehetett. *Tárgyalásos TPA* esetén az üzemeltetők és a feljogosított fogyasztók egyedi, de nyilvánosságra hozott szerződéseket kötnek egymással. *Szabályozott TPA* esetén a rendszer használata előre kialakított és meghirdetett tarifák alapján történik. A hozzáférést az üzemeltető csak technikai, biztonsági okokból tagadhatja meg (Klestenitz 2008).
- Ebben az irányelvben írták elő azt a kötelezettséget is, hogy a vállalatok, amelyek a hálózatok üzemeltetése mellett a termelésben és a kereskedelemben is részt vesznek, hajtsanak végre szervezeti elkülönítést, azaz szüntessék meg a vertikális integrációjukat. Amennyiben ezt nem vállalják, akkor legalább a hálózatokhoz való diszkriminációmentes hozzáférést biztosítaniuk kell az esetleges versenytársak számára. (Az ellátási lánc szétválasztása, feldarabolása és a hozzáférés szabályozása az uniós irányelveknek megfelelően különböző módokon valósulhat meg. A hatályban lévő harmadik irányelv által szabályozott lehetőségekről bővebben a 2.2-es alfejezetben lesz szó.)

⁶⁵ Az elkülönült és még kialakulóban lévő gáziparral rendelkező országoknak, mint Portugália és Görögország, illetve az egyetlen szolgáltatóval rendelkező országoknak (például Finnország) lehetőségük volt az irányelv intézkedéseiből kihagyni néhányat.

- A versenyfeltételek biztosításával párhuzamosan a tagállamok közszolgáltatási kötelezettséget (Public Service Obligation) írhatnak elő.

Az irányelv 1998-as elfogadását követően tényleges sikerként könyvelhette el az EU, hogy Ausztria, Belgium, Dánia, az Egyesült Királyság, Finnország, Hollandia, Írország, Olaszország, Spanyolország és Svédország át is ültette a hazai jogrendszerbe és gyakorlatba az irányelv elemeit. Franciaország és Luxemburg jelezték késlekedésüket a kötelezettség teljesítésében, míg Görögország és Portugália tíz év derogációt kapott az irányelvben foglaltak teljesítésére. (Görögország azóta teljesítette a kötelezettségét.) Németország helyzete azonban mást mutatott, minthogy saját nemzeti szabályozásuknak megfelelően álláspontjuk szerint ők már megnyitották a verseny előtt a gázpiacukat.⁶⁶

Az első irányelv sikere nagyobb volt a vártnál. A tervezett minimum 20 százalékos piacnyitás helyett átlagosan 78 százalékos nyitást eredményezett a gázpiacon, és többen választották a hozzáférés (TPA) szabályozott módját a tárgyalásos változat helyett. Mégis a kezdeti lépések sikere ellenére sok probléma maradt a piacon, amit orvosolni kell(ett). Például:

- (1) a piacot néhány nagy, vertikálisan integrált konszern dominálja, amelyek elég nagyok ahhoz, hogy a megfelelő kibúvókat megkeresve ne válasszák szét az üzletágaikat, vagy korlátozzák a versenytársak hálózati hozzáférését;
- (2) az európai gázpiac még mindig a nemzeti határok mentén van felosztva.

Az Európai Unió ezért 2003-ban *új irányelvet léptetett életbe (2003/55/EC)*. Ez radikálisabb piacnyitást írt elő, mely szerint a vállalati fogyasztóknak 2004-től, a lakosság számára pedig 2007-től kell lehetővé tenni a szabad szolgáltató választást.⁶⁷ A szabályozás második szakasza a közszolgálati jelleget és a fogyasztóvédelmi szempontok figyelembevételét, az infrastruktúra üzemeltetőinek függetlenségét, tevékenységüknek a többitől való leválasztását hangsúlyozta.

- A leválasztás jegyében a vertikálisan integrált gázipari szereplőknek legalább számviteli értelemben el kell választaniuk az egyes tevékenységeiket. A tevékenységek elkülönítése azonban a tagállami, vállalati döntéstől függően

⁶⁶ Az 1998-as Energiaipari és a Versenykorlátozás elleni, valamint a 2000-ben elfogadott német gázszolgáltatók és ipari szereplők közötti önkéntes megállapodásról (Verbandvereinbarung Gas) szóló törvények megelőzték az uniós szabályozást.

⁶⁷ Ez alól a kötelezettség alól Görögország és Portugália kért derogációt.

magasabb szintű is lehet, azaz, menedzseri, jogi és végül tulajdonosi szétválasztást is alkalmazhatnak.

- A TPA-val kapcsolatban valamivel szigorúbb szabályozást tartalmazott. Eszerint a szállító- és elosztóhálózatokhoz, valamint az LNG-létesítményekhez való hozzáférés kizárólag szabályozott formában jöhet létre, azaz a hatóság által előre megállapított, és kihirdetett tarifák és feltételek alapján történik, míg a tárolókhoz illetve a vezetékkészlethez való hozzáférés esetében a tagállamok szabadon dönthetnek a tárgyalásos és a szabályozott típus között.
- A fentieknek megfelelően erősítették meg a szabályozó hatóságok szerepét, valamint nagyobb figyelmet szántak az ellátás biztonságára.
- Az 1. cikkben az irányelv hatályát kiterjesztették a biogázra, a biomasszából előállított gázra, és minden olyan egyéb gázra, amely a földgázrendszerbe biztonságosan bejuttatható.

Számos tagállam, többek között Dánia, Hollandia és Luxemburg már megfelelően átültette nemzeti jogrendszerébe az irányelvet. Más tagállamokban is történt előrelépés. Csehország, Egyesült Királyság, Finnország, Görögország, Lettország, Litvánia, Németország és Szlovénia már összhangba hozták nemzeti jogrendszerüket az EU jogszabályaival, miután az Európai Bizottság indoklással ellátott véleményt adott ki. Egyes további tagállamok esetében a Bizottságnak jogi intézkedéseket kellett hoznia bizonyos rendelkezések teljes és megfelelő végrehajtása érdekében (CEC 2009a).

Annak ellenére, hogy a földgáz belső piacáról szóló második irányelv jelentős mértékben hozzájárult a belső piacának kialakításához, a Közösségben a földgáz egyenlő feltételekkel és megkülönböztetéstől vagy hátrányok nélkül történő értékesítése ma is akadályokba ütközik. 2005 elején minden eredmény ellenére a gázpiac egyéb hálózatos iparágakkal egyetemben – villamos-energia piac, vasút és postai szolgáltatások mellett – még mindig nagy koncentrátságot mutatott (Bogaert 2006).

Talán az eredményesség érdekében fogadta el az Európai Parlament és a Tanács a *1775/2005/EK rendeletet a földgázszállítóhálózatokhoz való hozzáférés feltételeiről*. A rendelet többek között szabályozza a hozzáférés díjait, a vele kapcsolatos szolgáltatásokat, a kapacitási jogok kereskedelmét, mégis minden cikkében a 2003/55/EK irányelv iránymutatásait tekinti alapnak.

A Bizottság 2007 elején jelentést adott ki a belső energiapiacról. Ugyanekkor jelent meg egy hatástanulmány is az energiaszektor versenyhelyzetének állapotáról.⁶⁸ Mindkét dokumentum komoly problémákat állapított meg a gáz és villamosenergia-piacokon. A piacnyitás folyamata láthatóan elindult ugyan, de ez a Bizottság szerint nem pótolja az inkumbens vállalatok demonopolizációját. Pusztán a nyitástól még nem válik megtámadhatóvá egy piac. Tehát minden eddig említett irányelv és uniós szabályozás eredménye ellenére kijelenthetjük, hogy az eredetileg 2007. július 1-re tervezett energiapiaci szabad verseny nem valósult meg maradéktalanul az Európai Unióban. Ennek következtében a piaci árakhoz képest magasabb energiaárak komoly károkat okoznak a fogyasztóknak és a vállalkozásoknak. A jelentés szerint elsőként a szerkezeti problémákkal kell foglalkozni. Ebbe beletartozik a nemzeti piacok koncentrálttsága, a vertikálisan integrált vállalatok domináns helyzete, valamint a rendszerirányítók és a hálózatüzemeltetők függetlenségének hiánya is (Vince 2010). Így a további hálózatfejlesztéseknek is korlátja lehet, hogy a szolgáltatók nem érdekeltek az új versenytársak megjelenését lehetővé tevő beruházásokban. Az *európai energiapiac integrációjával szembeni akadályok azonosítása után* az Európai Bizottság *a szabályozási és a versenypolitikai eszköztár* alkalmazásáról döntött.

A *szabályozási feladatot* abban látják, hogy a liberalizáció általános szabályait lefektetve megvalósuljon a *hatályban lévő és újabb uniós energiapiaci (esetünkben gázpiaci) irányelvek teljes körű adaptálása és alkalmazása*, így érve el *a termelési és elosztási tevékenységek megfelelő szétválasztását*. Ha ugyanis a hálózatok nem különülnek el ténylegesen a termelési és ellátási tevékenységektől (azaz nem valósul meg a tényleges szétválasztás), az nemcsak a hálózat üzemeltetése terén jár a hátrányos megkülönböztetés kockázatával, hanem kevésbé ösztönzi a vertikálisan integrált vállalkozásokat, hogy saját hálózataikat fejlesszék. A *versenypolitikai eszköztár alkalmazását* pedig úgy képzelte el a Bizottság, hogy *„a versenyszabályok alá tartozó esetekben (azaz trösztellenes, összefonódás-ellenőrzési és tagállami támogatási ügyekben) egyedi nyomonkövetési intézkedéseket kíván tenni...”* (Versenypolitika:... 2007). Mielőtt azonban mindezt a gyakorlatban is alkalmazták volna, az Unió egészére kiterjedt a globális válság.

⁶⁸ A Bizottság 2007-es közleményei ebben a témakörben: „*A földgáz és a villamos energia belső piacának jövőbeni lehetőségeiről*”, és a „*Vizsgálat az 1/2003/EK rendelet 17. cikke értelmében az európai gáz- és villamosenergia-ágazatról (zárvélemény)*”.

2.1.2. A LIBERALIZÁCIÓS FOLYAMAT ALAKULÁSA A VÁLSÁG ÓTA

Válság idején a korábban közösen elfogadott nemzetközi érdekekkel szemben a nemzeti szempontok és az égető gazdasági problémák orvoslása kerül előtérbe – akár a további nyitás rovására. Az energetikában azonban árnyaltabb a kép. Az európai energiapiacokat olyan időszakban érte a gazdasági válság, amikor még nem zárult le a liberalizáció 1996-ban megkezdett folyamata. Az újabb továbblépést jelentő ú.n. *harmadik energetikai csomagot* az Európai Parlament 2008-ban első olvasatban elfogadta, és röviddel ezután a Tanácsban is megszületett a politikai megállapodás (CEC 2009a). A második olvasatra és a *2009/73/EC számú földgáz piacra vonatkozó irányelv* elfogadására már 2009-ben került sor.

A harmadik energiapiaci liberalizációt elősegítő csomagra részben az előző két nekifutás sikertelenségei okán került sor. Az Európai Bizottság által előterjesztett *harmadik csomag célja* az, hogy *valamennyi földgázpiaci szereplő számára egyenlő esélyeket teremtő versenyfeltételeket határozzon meg*, melyek biztosítják a vállalkozások szabad mozgását a piacon, és a kedvezőbb áraknak, tisztább energiának és az ellátásbiztonságnak köszönhetően pénzügyi szempontból is előnyösek a fogyasztók számára. A célok közé tartozik a *szimmetrikus és harmonizált energiapiac létrehozása*, amely lehetővé teszi az egyes tagállamokban tapasztalható nagyfokú koncentráció felszámolását, miközben támogatja az új vállalkozások piachoz való hozzáférését, olyan versenyfeltételeket teremtve, amelyek hosszú távon a végső fogyasztó számára az árak csökkenését fogják eredményezni. Az *irányelvnek továbbra is központi eleme a vertikálisan integrált óriás cégek tevékenységek alapján történő „felszabdalása”*. A Bizottság ezt az „akciót” ellenintézkedésként tette, ugyanis a 2007 elején közzétett jelentés szerint a piaci koncentráció továbbra is a korábbi állami vagy regionális vertikálisan integrált monopóliumok uralta felépítést tükrözte. Ezek ellenőrzésük alatt tartották a nagykereskedelmi árakat, és megakadályozták az új szereplők piaci megjelenését. A Bizottság szerint a gázszektor beágyazott szereplői így a korábbi két intézkedéscsomag ellenére is ellenőrzésük alatt tarthatták a hazai termelést és/vagy az importot. Ezért a testület a következő javaslatokat tette:

- el kell különíteni a termelést és a szolgáltatást a szállítói hálózatok üzemeltetésétől;
- lehetővé kell tenni a határon átnyúló energia kereskedelmet;
- hatékonyabb nemzeti szabályozókat kell beépíteni;

- támogatni kell a határon átnyúló együttműködéseket és fejlesztéseket;
- a hálózat üzemeltetését és a szolgáltatást nagyobb átláthatósággal kell megvalósítani;
- növelni kell a szolidaritást az uniós tagállamok között ezen a területen is.

A javaslatok nyomán az irányelv három nagyobb horderejű változtatást tartalmaz: a földgázszállító hálózatokhoz való hozzáférés feltételeinek kialakítását, a határokon átívelő (villamos-) energia hálózatokhoz való hozzáférést, valamint egy nemzetközi Energiaszabályozó Együttműködési Ügynökség létrehozásának feltételeit. Az ACER-t (Agency for the Cooperation of Energy Regulators) 2011 márciusától tervezték működtetni mint a nemzeti hatóságok feletti koordinációt ellátó szupranacionális szervet. (A hozzáférés érvényben lévő szabályozásának bemutatására és ennek hatásaira a 2.2 fejezetben bővebben is kitérek.)

Már a tárgyalások során, 2009-ben lehetett hallani olyan véleményt, mely szerint szükség lesz majd egy „negyedik csomagra” a továbblépés érdekében (Johnstone 2009, Simon 2010). A Bizottság is elismerte, hogy a liberalizációban rejlő lehetőségek még mindig nincsenek kellőképpen kihasználva (CEC 2009a). A harmadik csomagot a jogszabályoknak megfelelően két éven belül – a magyar elnökség alatt – kellett átültetni a nemzeti jogrendekbe. Ennek jelentősége vitathatatlan, mégis 2011. június 1-jéig még egyetlen tagállam sem jelezte, hogy eleget tett volna a kötelezettségeinek (EC 2011e). Sőt, még az előző, második energiapiaci liberalizációs csomag kapcsán is 60 felett volt a saját nemzeti jogrendszerébe késve átültető tagállamok ellen megindított eljárások száma (EC 2011b). 2012 februárjában pedig hét országot (Spanyolország, Hollandia, Luxemburg, Bulgária, Románia, Szlovákia, Ciprus) már bírósági eljárással fenyegetett meg a Bizottság, mert nem hajtották végre az árampiac, Észtország esetében pedig a gázpiac megnyitására vonatkozó uniós irányelvek átültetését (Közel 200... 2012).

A szabályozási oldal megerősítése érdekében a harmadik energiapiaci liberalizációs csomag előkészítését szorosan követte a 2008 decemberében elfogadott „*Klíma/energia csomag*,” mely végül a jogrendszerbe a parlamenti szavazás után csupán 2010-től került bele. Az Európai Unió az évtized végén kirobbant válságra válaszul adta ki az EU2020 stratégia részeként ismertté vált dokumentumot. A gazdasági visszaesés ugyanis felélesztette a gazdasági nacionalizmust. A stratégia kiemelt kezdeményezései részletesen bemutatják, hogyan járulhat hozzá az EU közös politikáin és a zöld energia támogatásán keresztül döntő módon a válságból való kilábaláshoz és Európa *intelligens, fenntartható és*

*inkluzív növekedésű térséggé válásához.*⁶⁹ A Bizottság javaslata szerint öt területen – foglalkoztatás, kutatás és innováció, éghajlatváltozás és energia, oktatás, valamint a szegénység elleni küzdelem – szükséges kitűzni 2020-ig megvalósítandó, mérhető uniós célokat. Ezekből aztán könnyebb a nemzeti célokat levezetni, illetve számon kérni, a teljesítést összehasonlítani. Az egyik ilyen az energia-, illetve gázpiacot is érintő, számon kérhető célkitűzés a „20/20/20”. Ennek értelmében *„az üvegházhatást okozó gázok kibocsátását az 1990-es szinthez képest legalább 20, kedvező feltételek esetén 30%-kal csökkentenünk kell; a megújuló energiaforrások arányát 20%-ra kell növelnünk a teljes energiafogyasztásban, és az energiahatékonyság 20%-kal történő növelése is szükséges”* (EB 2010a).

A 2011-es évben az Európai Unió egyetlen érdemi eredményt tudott felmutatni az energiaszektorban, a júniusban elfogadott energia-hatékonyságról szóló irányelv tervezetét (Tindale 2011). Ennek egyik lényeges mondanivalója, hogy ha Európa hatékonyabban hasznosítaná a rendelkezésére álló energiát, akkor az megkönnyítené a kilábalást a válságból, és kedvező hatással lenne a környezetre is. A dokumentum elfogadását azonban a hatáskörök és a költségek megosztását vitató tagállami ellenérdekek hátráltatják.

2012 tavaszán részben a harmadik csomag elfogadása nyomán azonban komoly áttörést tudott elérni a CEER (Council of European Energy Regulators) és az ACER egymással karöltve. A „*Gas Target Model*”-ként (GTM) ismertté vált elképzelést, mely az uniós gázpiac jövőbeli szerkezetét hivatott megváltoztatni, 2012. március 23-án fogadta el a „Madrid Forum”-ként is ismert European Gas Regulatory Forum (Beckman 2012).⁷⁰ A GTM az alábbi pillérek kialakítását jelenti:

- Európa-szerte jól működő nagykereskedelmi piacok,
- a nagykereskedelmi piacok összeköttetésének megvalósítása,
- biztos gázellátást eredményező kapcsolatok kialakítása,
- további szükséges befektetések megvalósítása.

Az elképzelés lényege, hogy olyan nagykereskedelmi zónákra osztják az EU gázpiacát, melyek nem a tagállami határokhoz igazodnak, így önmagukban is elég nagyok,

⁶⁹ Az inkluzív növekedés az EU2020 stratégia alapján azt jelenti, hogy magas foglalkoztatottsággal bíró térség gazdasági, szociális és területi kohéziót képes teremteni.

⁷⁰ Ez egy félhivatalos szervezet, melyet az Európai Bizottság hozott létre. Tagjai a gázpiac nélkülözhetetlen szereplőit, szabályozókat, átvitelrendszer üzemeltetőket (TSO), ellátókat, fogyasztókat, kereskedőket, tagállamokat, kormányokat és magát a Bizottságot képviselik.

és képesek versenyképes gázkereskedelmet kialakítani. Be- és kilépési zónákat alakítanak ki, ahol a kereskedőknek csak a belépés költségeit kell megfizetni, a zónán belüli szállítást nem. Ez ösztönözné az egyes zónákon belüli kereskedelmet, míg a zónák összeköttetése az egységes piac elérését segítené (Beckman 2012). Az új rendszer komoly változást jelentene a mai hosszú távú ellátói szerződésekkel körülbástyázott, olajárhoz rögzített árakkal dolgozó gázellátók „uralmához” képest, ahol a szállítás olyan vezetékeken folyik, ami vagy a saját vagy a velük szerződéses kapcsolatban állók tulajdonában és/vagy felügyelete alatt áll, és a végpiaci klauzulák miatt még a továbbértékesítés lehetőségét is kizárták. Az eddig a liberalizáció jegyében tett lépések ezt a rendszert már kikezdték, de szükség volt még további előrelépésre ezügyben. A *GTM szükségességét* Glachant⁷¹ szerint az indokolja, hogy *még a liberalizáció mára elért szintjén sem lehet a piaci szereplőkre bízni a piaci szerkezet kívánt irányba történő alakítását*. Oroszország és Algéria néhány európai szereplővel közösen befolyásolják az árakat és mesterségesen fenntartják a széttöredezett piacot. Úgy véli, hogy nekik nem érdekük, hogy ténylegesen összekössék az alacsonyabb árakkal működő észak-nyugati piacokat a déli és közép-kelet-európai piacokkal, ahol magasabb nagykereskedelmi árakkal tudnak dolgozni (Beckman 2012).

A CEER és egyik vezetője, Walter Boltz szerint a harmadik liberalizációs csomag egyik legnagyobb hibája az volt, hogy még mindig a nemzeti szintekre koncentrált. Ennek eredményeképpen, ha a tagállamok végre is hajtják az abban foglaltakat, akkor is 27 különböző és elkülönült gázpiacról beszélhetünk. A GTM-ben foglaltak nem köteleznek senkit sem tettekre, csak egy lehetőséget kínálnak a nemzeti szabályozó hatóságok számára. A nagyobb és több ellátóval rendelkező tagállamok számára a harmadik csomagban foglaltak is elegendőek lehetnek. Ha azonban egy piac gázfogyasztása 20 milliárd köbméter alatt van, és ezt az igényt kevesebb, mint három ellátó adja, akkor érdemes szomszédos tagállamokkal összefogni, hogy versenyképes, jól működő nagykereskedelmi piacot tudjanak kialakítani.⁷² Így a mai sok kicsi elszigetelt gázpiac helyett néhány nagyobb regionális nagykereskedelmi piac alakulhatna ki.

⁷¹ Jean-Michel Glachant, a Florence School of Regulation igazgatója. A CEER GTM elképzelése részben az ő munkáján alapul (Beckman 2012).

⁷² A működő versenyképes nagykereskedelmi gázpiac az alábbi irányadó mutatókkal írható le a CEER elképzelései szerint: a lemorzsolódási ráta (churn rate) 8, HHI értéke 2000 alatt van, legalább három ellátóval rendelkezik, legalább 20 milliárd köbméter fogyasztást tud felmutatni és az RSI (Residual Supply Index) 110 százaléknál magasabb az év 95 százalékában. A lemorzsolódási ráta a teljes kereskedelmi forgalomban lévő gázmennyiség és az elfogyasztott gáz arányát jelenti. Az RSI eredetileg egy strukturális mutató, mely egy önálló ellátó piaci erejét méri. A HHI-nál többet mutat, mert figyelembe veszi a kereslet alakulását is. $RSI = (\text{teljes rendelkezésre álló kínálat} - \text{a legnagyobb ellátó által})$

A modellnek vannak kritikusai. Az ellátók képviselőiben a Gazprom kifejtette már ellenvéleményét (Beckman 2012), illetve a CIEP kutatói is kételkedve fogadják a GTM elképzeléseit. Szerintük a rövid távú kereskedelmi lehetőségek érdekében a tagállamok a már kialakult hosszú távú kapcsolataikat áldoznák fel. Kétségbe vonják azt is, hogy az átalakított rendszerben benne lesznek-e a befektetések biztosítékai, amiért majd az orosz vagy arab befektetők hajlandóak „megmozdulni” (CIEP 2011). Úgy vélem azonban, hogy ha sikerül a GTM-ben szereplő elképzeléseket megvalósítani, akkor ténylegesen értelmet nyer a gázpiaci liberalizáció terén eddig tett minden törekvés és eredmény. Mindazonáltal a modell kialakításának és sikerének feltétele, hogy minden tagállam átültesse a jogrendszerébe a harmadik csomag elképzeléseit. Ez azonban 2011 decemberéig csupán 12 tagállamnak sikerült (CEER 2011).

2.2. AZ IPARÁGI/VÁLLALATI SZERKEZET MEGVÁLTOZTATÁSÁNAK AZ UNIÓ ÁLTAL KÍNÁLT LEHETŐSÉGEI

A hálózatos közszolgáltatások liberalizációjának kezdete óta világossá vált, hogy sok területen a liberalizáció, a kizárólagos jogok felszámolása önmagában nem elegendő a verseny kívánatos mértékének eléréséhez (Valentiny 2004). A verseny megteremtését három egymást követő „teendőre” lehet felosztani: *az ellátási lánc feldarabolása (szétválasztás) (1) ezt követően a verseny bevezetése és fenntartása minden olyan piaci szegmensben, ahol az megvalósulhat (2), és a szabályozás kialakítása és a fenntartása azokon a piacokon, amelyeket továbbra is monopóliumok uralnak (3)*. A továbbiakban az első két lépés teendőit veszem szemügyre.

Ha szigorúan az iparági szerkezetet és az azt alkotó állami vagy magánkézben lévő, sokszor vertikálisan és horizontálisan is integrált vállalatok lehetőségeit nézzük, akkor az Európai Unió eredeti álláspontja és a 2009-ben elfogadott irányelvek szerint két eszköz szolgálhatná a liberalizációt. Az egyik az úgynevezett *tulajdonjogi szétválasztás* – a termelés és a szolgáltatás elválasztása az átviteli hálózatok ellenőrzésétől –, a másik a *független rendszer-üzemeltető* (independent system operator, ISO-modell) kiépítése. A demonopolizációs törekvések közül ezek a kezdeményezések képviselik az intézményi változatot, azt, amikor a piaci szereplők (vertikális) feldarabolásáról van szó. A Bizottsági javaslatot azonban a franciák és németek által vezetett tagállami többség visszautasította. A

kínált mennyiség)/teljes kereslet (CEER 2011). A 28. oldalon szereplő 3. táblázat adatai alapján 3 vagy több importforrással csupán a tagállamok kevesebb, mint egyharmada rendelkezik.

továbbiakban az eredeti javaslatok és a francia-német közös érdek által kialakított piaci szerkezeti modellt mutatom be.

2.2.1. A PIACI SZERKEZET ÁTALAKÍTÁSÁNAK MODELLJEI

A Bizottság kiindulópontja egyértelműen a *tulajdonjogi szétválasztásra* (ownership unbundling, OU) építő modell volt, melyet a belső energiapiac kialakításának egyik feltételeként azonosítottak. Tényleges tulajdonjogi szétválasztás úgy érhető el, ha megszűnik a vertikálisan integrált vállalkozások törekvése a versenytársak hálózati hozzáférés és beruházások alapján történő megkülönböztetésére. Eszerint az integrált energiavállalatoknak le kellene mondaniuk a szállító vezetékek ellenőrzéséről. Így biztosítanák a piac többi szereplője számára a hálózatokhoz történő hozzáférés esélyegyenlőségét. A Bizottság szerint az átviteli hálózatok tulajdonjogának különválasztása az energiatermelési és -szolgáltatási érdekektől nyújtja a legjobb biztosítékokat versenypolitikai szempontból. A tapasztalatokra hivatkozva Neelie Kroes, az Európai Bizottság akkori versenypolitikai biztosa kijelentette, hogy a legfontosabb hálózatok tulajdonosai és üzemeltetői gyakran versenyeznek azokkal a cégekkel, amelyeknek ugyancsak létszükséglet a rendszerekhez való hozzáférés. Kroes szerint az egyik legfontosabb kérdés az, hogy elvárható-e az integrált nagyvállalatoktól az egyes piaci szereplők egyenlő kezelése, hiszen érdekeik nem ezt diktálják (Kroes renews... 2007). *A gazdasági elemzések kimutatják, hogy a teljes szétválasztás ösztönzőleg hat a beruházásokra, csökkenti a piaci koncentrációt, és lejjebb nyomja az árakat.* Nincs jele annak, hogy ez hátrányosan hatna a vállalkozások hitelminősítésére, részvényáraitra vagy a külső beszállítókkal való kapcsolattartására (Kjølbye 2007, EKB 2007b, Pollitt 2008).

A harmadik belső energiapiaci csomag vitája során az Európai Parlament szakbizottságai és a tagországok is különféle képpen értékelték a Bizottság javaslatát. A piacot jellemző érdekellentétek feloldására és az ellátás biztonságának megvalósítására – az Európai Parlament Ipari, Kutatási és Energiaügyi Bizottsága szerint is – „*a legeredményesebb és legszilárdabb módszer egyértelműen a tulajdonjogi szétválasztás*”, mely során a hálózat tulajdonosát jelölik ki ellátási és kitermelési érdekektől független hálózatüzemeltetőnek. Szerintük a tulajdonjogi szétválasztás a legmegfelelőbb módszer a szállítás, illetve a földgázellátás területén tevékenykedő vállalkozások közötti teljes függetlenség biztosítására.

A Gazdasági és Monetáris Bizottság a parlamenti vita során már árnyaltabban fogalmazott, csak egy „egyszerű és szilárd módszerének” tekintve a tulajdonjogi szétválasztást.⁷³ Az e lépés ellen felhozott érvek sorát az vezeti, hogy az európai szállítási hálózatok többnyire természetes monopóliumot képeznek, és ezen egy másik, a termelésben és az értékesítésben részt nem vevő, újonnan kialakított tulajdonos sem változtatna semmit (EP 2007). Az említett parlamenti munkadokumentum alapján a kellő mértékű szabályozás lényegesen hatékonyabb eszköznek bizonyulna.⁷⁴ Ráadásul a szállításirendszer-üzemeltető tulajdonjogi leválasztása valójában a kisajátítás jogi eszközével lenne egyenértékű, ami néhány tagállamban minden bizonnyal jelentős alkotmányjogi problémákat és általában az eszközök arányosságával kapcsolatos kérdéseket vethet fel. Ez sokéves jogvitákat vonna maga után, amelyek felbecsülhetetlen következményekkel járhatnak az érintett vállalatok befektetési magatartására és az ellátás biztonságára. Az is kérdéses, hogy a tulajdonjogi szétválasztás valóban kiváltaná-e a Bizottság által remélt piacintegráló és versenysegítő hatásokat (EP 2007).

A tagállami gázipari szövetségeket és nagyvállalatokat is képviselő európai gázipari föderáció (Eurogas), valamint a francia EdF és GdF, a spanyol Gas Natural és a német RWE is kétélyeinek adott hangot a Bizottság tulajdonjogi szétválasztási terveivel kapcsolatban. 2008-ban a harmadik csomag európai parlamenti vitája során az uniós energiapiacokon meghatározó súlyú nemzeti vállalatokkal rendelkező Franciaországon és Németországon kívül kisebb tagországok is saját vertikálisan integrált vállalataik szerepének megőrzése mellett foglaltak állást (Vince 2010). Érvük az volt, hogy csak egy vertikálisan integrált vállalat elég erős a szükséges beruházások finanszírozásához.

Az alábbi 5. számú táblázat összefoglalja a tulajdonjogi szétválasztással szemben és mellette felhozható érvek egy részét – ezekre azonban nincs minden esetben bizonyíték.

⁷³ A Gazdasági és Monetáris Bizottság végül a tagállamok által kidolgozott harmadik, a független átvitelirendszer üzemeltető modelljét támogatták, amely a szigorúbb társasági jogi szétválasztáson keresztül igyekszik elérni a rendszerüzemeltetők hatékony és eredményes szétválasztását.

⁷⁴ Hasonló eredményre jutottak már ötven évvel ezelőtt Koopmans és Beckmann (1957) is. Ők arra világítottak rá, hogy decentralizált vállalatok esetén, amelyek mindegyike a hálózat különböző szintjeit birtokolja, nem feltétlenül valósul meg a hálózat optimális kihasználtsága (Carlton – Perloff 2006). Ezzel szemben, ha a hálózatot egyetlen vállalatnak kell üzemeltetnie – országos vagy regionális szinten – akkor az a vállalat ösztönözve lesz rá, hogy hatékonyan működtesse azt. Ilyenkor jobb képességekkel, lehetőségekkel rendelkezik – főleg egy mesterségesen/erőszakosan felülről jövő kényszer miatt decentralizált rendszerhez képest – a méretgazdaságosság elérésére.

5. táblázat: A teljes tulajdonjogi szétválasztás elméleti hasznai és hátrányai

A beavatkozás hatása	Hasznok	Hátrányok
Versenyszerő hatás	Csökkenti a versenytársak közötti diszkrimináció lehetőségét	A vertikálisan elkülönített átviteli rendszerekből származó bevétel esélyét ad horizontális integrációra felvásárlások, fúziók révén.
Szabályozásra és annak hatékonyságára gyakorolt hatás	Növeli a hálózatos rendszer átláthatóságának esélyét és a versenyképes üzletmenet kialakítását.	Megnöveli a termelés és szolgáltatás feldarabolt tranzakciói feletti szabályozás igényét. A szabályozás növekedésével annak kockázata is megnő.
Privatizációra gyakorolt hatás	A feldarabolás megkönnyíti a hálózatos iparágak egyes elemeinek privatizációját	A hálózati rendszerek esetében késleltet, míg a termelés és a kiskereskedelem terén megvalósul a privatizáció.
Ellátásbiztonság	Elősegítheti a jobb információ-ellátást, és hogy az átviteli rendszer az ellátásbiztonságra törekedjen	Befektetések hiányában az ellátásbiztonságot csökkentő információs aszimmetriák alakulhatnak ki a szállítók és a közvetítők között.
A szétválasztás tranzakciós költségei	Hatékonyabb árfigyelő rendszer kiépítése csökkentheti a tranzakciós költségeket	Költségnövelő hatása lehet a fejlesztési befektetéseknek, a szerződések újratárgyalásának.
Befektetések	Hatékony tőkepiac mellett a szétválasztás az egyes üzletmenetek hatékonyabb tőkekihasználását eredményezi	A tőkeköltség nőhet, illetve a beruházások visszaesnek az üzletméret csökkenése miatt.
Szinergia	A vállalatokat jobban ösztönzi az üzletmenet fejlesztésére	Megszűnik a korábban vertikálisan integrált üzletmenetből következő szinergikus hatás
Külföldi felvásárlások	Megnő a hazai vagy külföldi felvásárlások esélye. A beruházásokat a versenyhatóság nyomon követheti és ellehetetlenítheti.	A tulajdoni részek stratégiai hányada hatékony versenyfelügyelet hiányában külföldi kezekbe kerülhet.
Kormányzati beavatkozás lehetősége	A szétválasztással (átmenetileg) csökken a kormányzat késztetése arra, hogy újabb bizonytalanságot eredményező módosításokat hajtson végre a piacsabályozásban.	Amennyiben a hálózati rendszer állami tulajdonban marad, megnőhet a kormányzat késztetése a beavatkozásra

Forrás: Pollitt (2008) alapján saját szerkesztés

A tagállami és vállalati ellenállás miatt másik két, a tulajdonosi szerkezetet érintetlenül hagyó, ugyanakkor ennek versenyellenes hatásait jogi eszközökkel korlátozó szabályozás lehetőségét is kialakították a harmadik csomag elfogadása során.

Az Európai Tanács által előterjesztett és a Bizottság által kínált másik változat, a „szabályozott szétválasztás” bővítene a szabályozó hatóságok hatáskörét. A független rendszerüzemeltetőre (Independent System Operator, ISO) épülő megközelítés a Bizottság szerint javítana ugyan a jelenlegi helyzeten, de részletesebb, normatívabb és költségesebb szabályozást igényelne, továbbá kevésbé eredményesen kezelné a hálózati beruházások ellen ható érdekeket (EKB 2007a). Ebben az esetben a tagállami szabályozó szervek jóval több hatalmat kapnának versenytorzító magatartás esetén a beavatkozásra és a vállalkozások szankcionálására (EKB 2007b). Az ISO elvén alapuló megoldás akkor kínál alternatívát a Bizottság szerint, ha a hálózati rendszer-üzemeltetés szigorúbb ellenőrzést célzó szabályozással párosul, ami viszont a résztvevő vagy érintett vállalatoknak nem

érdeke. Gazdasági elemzések sora azt mutatja, hogy a teljes szétválasztás ösztönzőleg hat a beruházásokra, addig a független rendszerüzemeltetők működéséről általában kevesebb tapasztalati bizonyíték áll rendelkezésre (EKB 2007b).

A franko-germán közös érdekek⁷⁵ – és Tönjes (2005) szerint a holland piacon tevékenykedő nagyobb vállalatok összefogása – nyomán kialakult egy javaslat a tulajdonjogi szétválasztást nem követelő újabb opcióra, arra hivatkozva, hogy az energiakonszernek szétválasztása csak egy a lehetséges intézkedések közül, amelyekkel a szabad verseny elérhető. Az új, harmadik opció egy jelentősen felpuhított javaslat, a *független átvitelirendszer-üzemeltető* (esetleg *szállítási rendszer-üzemeltető*) modell kiépítése (Independent Transmission System Operator, ITO). Ez lehetőséget ad arra, hogy a vertikálisan integrált, az energiapiac minden szegmensében jelen lévő vállalatok megtartsák tulajdonukban a gázvezetéseket és a rendszerirányítót, miközben szavatolják annak független működését (Az EP vagyonkezelővel... 2008). A fő különbség az ISO-modellhez képest, hogy *a képviselők kineveznének egy „független vagyonkezelőt”, amelynek az lenne a feladata, hogy megóvja a független átviteli rendszer-üzemeltető vagyonának értékét.* Ebben a modellben a vertikálisan integrált vállalkozás a hálózati vagyon tulajdonosa marad, és a szabályozás révén megfelelő hozamhoz jut, de nem felelős az üzemeltetésért, karbantartásért vagy fejlesztésért. A szétválasztásnak garantálnia kell, hogy a rendszer irányítása és üzemeltetése minden piaci szereplőtől, így tulajdonosától is függetlenül működhessen. A függetlenség érdekében a szétválasztást jogi-szervezeti garanciákkal kell alátámasztani, valamint számviteli elkülönítést is végre kell hajtani. Az *átviteli hálózat üzemeltetéséről és fejlesztéséről egy harmadik fél, független vagyonkezelő gondoskodna.*

Az Európai Parlament és Tanács által megkötött kompromisszum eredményeképpen harmadik csomag végül három lehetőséget kínált fel a gázpiacon.

- Minden tagállami és vállalati törekvés ellenére a harmadik intézkedéscsomagnak is a *tulajdonosi szétválasztás* (OU) maradt a központi

⁷⁵ Annak ellenére, hogy Berlin és Párizs állaspontja megegyezett ebben az ügyben, a stratégiájuk és a megközelítés módja eltérő volt. Franciaországban a régi „Európa-erőd” elképzelésnek megfelelően az állami érdekek, míg Németországban a feldarabolt, de magánkézben lévő német piac miatt nem támogatták a tulajdonjogi szétválasztást. Ez a különbség volt az oka annak is, hogy viszonylag későn hozakodtak elő egy harmadik alternatívával.

eleme (9. cikk). Ebben az átviteli hálózatot tulajdonló rendszerirányítónak nincs termelési, elosztási, kereskedelmi érdekeltsége az energiaszektorban.⁷⁶

- A szétválasztás második lehetősége a *független rendszerüzemeltető* (ISO) modelljének létrehozása, amelyben a független rendszerirányító csupán üzemeltetője és nem tulajdonosa az átviteli hálózatnak (14. cikk).
- A szétválasztás harmadik esete a *független átviteli rendszer-üzemeltető* (ITO) modellje, amely az irányelv szerint a szétválasztás szempontjából a legkevésbé következetes megoldást képviseli (17-19. cikk). Ebben az esetben a rendszer irányítója és üzemeltetője egy vertikálisan integrált, energiapiaci vállalatcsoport tagja. A vállalatcsoport a rendszerirányító és az átviteli hálózat tulajdonosa. Ebben a keretben kell jogi és számviteli értelemben biztosítani, hogy a rendszer független legyen tulajdonosának ellátási, termelési, kereskedelmi érdekeitől (Vince 2010).

A harmadik csomagnak is központi eleme maradt tehát a piacszerkezet módosítása, de ez a szabályozás sem kötelezte a nagy energiapiaci szereplőket teljes tulajdonjogi szétválasztásra, hanem független felügyelet mellett megtarthatják hálózataikat. Hogy a válságnak köszönhető-e ez az engedmény, nehéz eldönteni.

A választási lehetőségek biztosítása után a Bizottság nyomon követi a tagállami/vállalati döntések sikerét és felügyeli a célok elérésének menetét. Az irányelv hatályba lépését követő öt év lejártá (tehát 2016) előtt az új energiaszabályozó ügynökség jelentést tesz majd közzé arról, hogy a fenti előírásoknak sikerült-e szavatolniuk a hálózati rendszerirányítók függetlenségét. Amennyiben nem így történik, az Európai Bizottságnak javaslatokat kell előterjesztenie a rendszerirányítók „teljes és tényleges” függetlenségének biztosítására (Az EP vagyonkezelővel... 2008).

2.2.2. A MODELLEK GYAKORLATI HATÁSAI

A liberalizáció eredményeképpen *a szerkezetében és lehetőségeiben jelentős heterogenitást mutató belső energiapiacon egyszerre három az EU által kínált/támogatott modell van érvényben. A 27 különböző adottságú és szerkezetű piac és a három modell által lehetővé tett tagállamonként más-más mértékben végrehajtott szétválasztás, úgy*

⁷⁶ A 2003/55/EK irányelv 2. cikke újrafogalmazásának eredményeképpen már kifejezetten tiltja a vertikálisan integrált vállalkozások számára, hogy párhuzamosan birtokoljanak részesedést a szolgáltatási és a szállításirendszer-üzemeltetési tevékenységben.

vélem, tovább torzítja a piaci szereplők közötti versenyt. A vertikálisan integrált villamos-energia- és földgázvállalatok hagyományos piacakon nagymértékben megőrizték piaci erőfölényüket (EKB 2007b). Így az EU elméletileg arról is gondoskodni próbál, hogy a szimmetria és kölcsönösség elve alapján egy tagállam vertikálisan integrált energiavállalatai ne húz hassanak hasznat abból, hogy más országok liberálisabb szabályozást alkalmaznak. A teljes szétválasztást támogató szereplők az egyenlő versenyfeltételek szavatolása érdekében gyakorlatilag megakadályozhatják, hogy más országok természetes monopóliumai többségi ellenőrzést szerezzenek az átviteli hálózatokban és a rendszerirányítóknak (Az EP vagyonkezelővel... 2008). Ennek a lépésnek is megvan az oka, hiszen például Franciaország 15 éven keresztül szabotálta el a saját energiapiacának megnyitását, míg saját állami monopóliuma, az Electricité de France (EdF) a kínálgazó alkalmakat ügyesen kihasználva be tudott vásárolni a versenytársak, többek között Magyarország piacain (Csaba 2006).

A liberalizációval azonban nemcsak belső piaci problémák merülnek fel, hanem nagyobb figyelmet kap a külső szereplők tevékenysége is. A *kölcsönösség elvét kell alkalmazni a harmadik országok vonatkozásában* is. Az EU szívesen látja a földgáz- és villamosenergia-hálózatokba irányuló befektetéseket, ezért az Unión kívüli országokból jövő beruházások is hasznosnak tekinthetők. Amikor azonban az EU-n kívüli országok vállalkozásainak piaci részvétele veszélyezteti a hálózati rendszerüzemeltetők szétválasztásának hatékonyságát, vagy ha a beruházást nem gazdasági megfontolások vezetik, akkor ez közömbösítheti a szétválasztás versenyt ösztönző hatását, és csökkentheti az ellátásbiztonságot. A hálózati rendszerüzemeltetők szétválasztásának hatékonyságát az energiaszolgáltatásban és a hálózati üzemeltetésben egyszerre aktív EU-n kívüli vállalkozások alááshatják, azaz általánosabban fogalmazva, *a tulajdonjogi szétválasztás az európai hálózatok kiárusításához vezetne*. A Bizottság megvizsgálta, hogy szükség van-e további piacsabályozási, illetve tulajdonjogi szabályokra. Két megközelítés képzelhető el:

1. az Európai Unión kívüli országok vállalkozásainak korlátozása az uniós hálózatokban való tulajdonszerzésben, vagy
2. piacsabályozási megközelítés, amelynek értelmében a kijelölt hálózati rendszerüzemeltető függetlenségét tagállami és európai szinten folyamatosan ellenőrzik.

Ez utóbbinak a lehetőségét teremti meg az a bizottsági javaslat, mely tartalmazza egy *viszonossági klauzula* bevezetését. Ezt a döntést sokan a Gazprom ellen tett lépésként

értelmezik. Az orosz vállalat ugyanis pénzügyi vagy más okokból törekszik az uniós energiapiaci részvételének növelésére. A dokumentum neve, a „*Gazprom klauzula*” is innen származik. Mind a piaci szereplők, mind pedig a szabályozók követelték az energiapiaci liberalizáció modelljei mellé ezt a biztosítékot. Ezzel kívánják ugyanis megvédeni piacaikat többek között a tőkében és energiahordozókban gazdag, az EU piacain már egyébként is komoly tulajdonnal rendelkező orosz energetikai óriással szemben is. A klauzulában előírják, hogy minden az EU-n kívülálló állambeli vállalatnak is bizonyítottan és visszavonhatatlanul meg kell felelnie az uniós vállalkozásokra vonatkozó szétválasztási kritériumoknak. Az EP munkadokumentumai szerint fontos, hogy az EU és az ágazat potenciális befektetőinek számító nem uniós országok között létrejövő megállapodásokat mind formai, mind tartalmi szempontból szigorúbban dolgozzák ki.

A Balti államok és Lengyelország azonban nemtetszésüknek adtak hangot, mivel a dokumentum nem szabályoz olyan szigorúan, mint a „*reciprocitási klauzula*” eredeti változata, ami gyakorlatilag vétóként működött volna. Ennek értelmében kívülálló országok csak akkor szerezhettek volna európai ellátórendszereket, ha hazai piacukon ugyanazt a jogbiztonságot és versenyszabadságot biztosítják az uniós vállalatoknak, amit ők is élveznek az EU-ban. Németországnak azonban sikerült egy gyengébb klauzulát kicsikarnia, amely szerint csupán politikai megegyezésre van szükség. Ez részben a legfőbb partnere felé irányuló gesztus volt – energiaimportjának 40 százaléka ugyanis a Gazpromtól jön. Így a klauzula „gyengesége” miatt az EU számára megoldhatatlannak tűnő problémát jelent, hogy az OPEC-országok és Oroszország állami részesedésű vagy erős állami ellenőrzés alatt lévő vállalatai több jogosítvánnyal rendelkeznek az OECD-országok, illetve az EU piaci elvek szerint működő, többé-kevésbé liberalizált energia- és tőkepiacain (értékesítés, illetve vállalatátvétel), mint fordítva (Losoncz 2007).⁷⁷ A reciprocitási elvtől remélték, hogy a piacukat megnyitó országok nem lesznek kitéve a felvásárlásoknak. Ezek a felvásárlások azonban, mint később szó lesz róla, már sok helyen megtörténtek.

⁷⁷ Eddig kevés sikerrel kecsegtettek az Európai Unió azon törekvései, amelyekkel például Oroszországot a piacgazdaságokban meghonosodott szabályokhoz való alkalmazkodásra, többek között az Energia Charta Szerződés ratifikálására kívánta rávenni. Emellett az orosz cégek felvásárlási szándékaik vagy beszállítói érdekeik érvényesítésében remekül kihasználják azt is, hogy az EU-ban nincs közös energiapolitika, sőt a tagállamok kijátszhatók egymással szemben, amint azt a reciprocitási és a végül elfogadott viszonzossági klauzula esetében is láthattuk. Többen úgy vélik, hogy a gázszállítás 2009 téli leállítása is csak egy próba volt annak kiderítésére, hogy meddig mehet el Oroszország anélkül, hogy az EU tagállami egységesen lépnének fel vele, illetve a tranzitország Ukrajnával szemben.

2.3. VERSENYSZABÁLYOZÁS A LIBERALIZÁCIÓ SZOLGÁLATÁBAN

Korábban bemutattam, hogy milyen *ágazati* szabályozási eszközöket alkalmazott az Európai Bizottság az európai gázpiac integrációjával szembeni akadályok leküzdésére. A problémakezelés másik módjának a *versenypolitikai eszköztár alkalmazását* tekintette, annak ellenére, hogy az általános gazdasági érdekű szolgáltatásokra csak akkor vonatkoznak a versenyszabályok, ha azok nem veszélyeztetik tevékenységük ellátását. A verseny szempontú eljárások „*kiegészítették az energiaszektor szabályozását, korrigálják a hiányosságait*” (Vince 2010, 19.o.). Ezek alapján a Bizottság a versenyszabályozás hatálya alá tartozó ügyekben (azaz trösztellenes, összefonódás-ellenőrzési és tagállami támogatási ügyekben) *egyedi nyomonkövetési intézkedéseket* kíván tenni.

Először a vállalatok magatartásával kapcsolatos ügyekre, a korábban gazdasági erőfölény által uralt, majd megnyitott piacokon tapasztalt versenykorlátozó magatartásokra összpontosítom a figyelmet, azután megvizsgálom, hogyan alakultak az összefonódások a liberalizáció kezdete óta. Azaz, hogy *a gázpiaci – illetve néhány eset erejéig a teljes energiapiacot érintő – liberalizáció következtében létrejönnek-e a versenyző (rész)piacok, vagy inkább koncentrációnak lehetünk szemtanúi*. Az állami támogatásokra a válsággal foglalkozó fejezetben térek ki.

Az áram- és a gázpiac kezelését és változásait nemcsak azért nehéz elválasztani egymástól, mert a szabályozásuk kéz- a kézben jár. Valószínű, hogy inkább már az eredendő összefonódásuk miatt kezdték el párhuzamos átalakításukat is. A gáz és villamosenergia-piacok (illetve más közszolgáltató, ú.n. utility szektorok) kapcsolódása akár az ellátó szervezet felépítése, akár a vertikum kialakítása miatt azóta is jelen van. Sőt a liberalizáció által bevezetett szétválasztással még intenzívebb lehet a szektorok közötti átjárás, integráció (ú.n. *multi utility*). Éppen ezért a továbbiakban részletezett esetekben is előfordulnak nem kizárólag gázpiacot érintő változások vagy ott tevékenykedő vállalatok.

2.3.1. AZ ENERGIAPIACI ERŐFÖLÉNY ÉS ENNEK VERSENYSZABÁLYOZÁSI KEZELÉSE

Az energiaszektorban gyakoriak a vállalatok közti megegyezések, az erőfölénnyel való visszaélés. A 2007 után indított versenyügyi vizsgálatok többsége a gazdasági erőfölény vagy trösztellenes eljárások körébe tartozott (Vince 2010). A legnagyobb európai uniós energetikai cégekkel kapcsolatban megindított eljárás alább ismertetett esetei mind ilyen jellegű jogsértések voltak.

A közösségi versenyszabályok – alapvetően a Szerződés 102. cikke – értelmében *erőfölényes helyzetről akkor beszélhetünk, ha egy vállalkozás (vagy vállalkozások csoportja) olyan helyzetbe kerül, hogy versenytársaitól, vevőitől és végeredményben a fogyasztóitól is érzékelhető mértékben független magatartást tanúsíthat.*⁷⁸ Ilyen helyzet általában akkor keletkezik, amikor egy adott piacon a kínálat jelentős részét egy vállalkozás (vagy vállalkozások csoportja) adja, feltéve, hogy az értékelésben elemzett egyéb tényezők (a piacralépés akadályai, a vevők reakcióképessége stb.) ugyanabba az irányba mutatnak (EKB 1997).

A hálózatos iparágak privatizációja és liberalizációja ellenére a piacon már bent lévő korábbi közszolgáltató jellegükből adódóan monopolhelyzettel rendelkező szolgáltatók (inkumbensek) a gyakorlati példák alapján nem sokat veszítettek induló előnyükből, még mindig domináns, meghatározó szereplők. Nyilvánvaló, hogy e pozíció fenntartásáért a liberalizáció után is mindent megtettek. Kivételt azok a piacok képezhetnek, ahol a privatizáció során a korábban természetes monopóliumként működő szolgáltatókat részben vagy egészben tőkeerős külföldi vállalatok vásárolták meg. Utóbbi esetben csak a tulajdonosi szerkezet változott meg, és nem a piacszerkezet. *Az erőfölényes helyzetben lévő piaci szereplők pozícióit az Európai Unióban egyre inkább kifogásolt speciális állami aranyrészvények pedig csak tovább erősítik* (Valentiny 2007). Mi több, vannak piacok (például Franciaország), ahol ugyanolyan részesedést tudnak felmutatni, mint a piacnyitás előtt, és az uniós szabályozás miatt lebonyolított *tulajdonjogi szétválasztásnak köszönhetően sokszor még más piacokon is „bevásároltak”, ezáltal még növelve is a részpiacokon részesedésüket összeurópai szinten.*

Fontos kiemelni azonban, hogy *az Európai Unió versenyszabályozása sem a piaci dominanciát szankcionálja, hanem az ezzel való tényleges visszaélést és a lehetséges fogyasztói veszteségeket.* Az energiapiaci liberalizációtól eltérően az uniós versenyszabályozás célja nem vagy nem elsősorban az ilyen vállalatóriások felszabdalása, hanem a hatékony és versenyalapú európai energiapiac biztosítása. A versenyhatóságoknak akkor kell beavatkozniuk, ha egy monopólium olyan magatartással gátolja a piacra lépést, amely csak azért eredményezhet nyereséget, mert képes távol tartani a versenytársakat. A *belépés megakadályozására irányuló stratégiai magatartás lehet például a hosszú távú*

⁷⁸ A meghatározás a Bíróság 1979-es, a 85/76, Hoffmann v. La Roche (1979) ECR 461 ügyben hozott ítéletében szerepel, és a Bíróság e meghatározást az azt követő ítéleteiben megerősítette.

megállapodások kötése, a termeléshez szükséges inputok (nélkülözhetetlen eszközök) elzárása a versenytársak elől, az árak befolyásolása, a piacfelosztás, az árdiszkrimináció, a költség alatti árazás, az árukapcsolás. Ezek mind jellemző tárgyai a versenyhatóságok által domináns piaci szereplőkkel szemben folytatott versenyfelügyeleti eljárásoknak.⁷⁹

Az új belépők számára megnehezíti a helyzetet, hogy a legtöbb vezeték a *hosszú távú szerződések* miatt le van/volt terhelve, ezért viszonylag kevés tér adatik a szabaddá vált gázmennyiségek szállítására.⁸⁰ Ez eddig tökéletesen megfelelt az európai energiaóriásoknak, akik ezért nem is nagyon aktivizálták magukat a szállítói infrastruktúra fejlesztésében. A *versenyt korlátozó hosszú távú megállapodások* visszaszorítására számos példát lehet találni az utóbbi évek eseteiből. Jelentős kötelezettségvállalásokat tett az Electricité de France (EdF) a 2010-ben lezárt ügyében (COMP/39386 – Hosszú távú szerződések, Franciaország, Official Journal 2009/C 262/13), azonban a gázpiacon is találtam hasonló példákat (EB 2010b).

2006-ban a Distrigaz belga energetikai cég is (COMP/37966 – Distrigaz, Official Journal 2008/C 9/05) vállalta, hogy lecsökkent a kizárólagos megállapodásainak körét annak érdekében, hogy átalakítsa a korábban hosszú távú szerződésekkel kialakított értékesítési rendszerét, mellyel kizárta új szereplők piacra lépését.

A domináns (90 százalék körüli részesedéssel bíró) spanyol gáz importőr a Gas Natural és a Spanyolországban piacvezető elektromos áramtermelő Endesa között (COMP/37542 – Gas Natural/Endesa, IP/00/297) pedig olyan hosszú távú megállapodás jött létre, melynek értelmében az Endesa 20 évre vállalta, hogy új erőművei számára a gázt kizárólag a Gas Natural-tól szerzi be. A Bizottság a 2000-ben lezárt vizsgálatában úgy találta, hogy így a potenciálisan piacra lépő új szereplők elveszítik az egyik legvonzóbb ügyfelüket, és a Gas Natural ezzel akadályozza új piacralépők megjelenését. A felek ezért úgy módosították a szerződést, hogy az Endesa nem a teljes gázszükségletét, hanem csak annak 25 százalékát szerzi be a Gas Natural-tól, az időtartamot pedig 12 évre csökkentették. Az Endesa átmeneti idő után jogosult a gáz továbbértékesítésére is (Tóth 2008).

Annak ellenére, hogy 2006-ra a gázpiaci liberalizáció első két üteme már megvalósult, és a szabályozási csomagok deklaráltan küzdenek a hosszú távú ellátói

⁷⁹ Az erőfölényes pozíció megtartása mellett szóló érv lehet viszont Schumpeter elmélete is, mely szerint a nem tiszta verseny és a monopolista hatalom kedvező környezetet teremthet a kutatásnak, mert a monopolprofit felhalmozása a vállalatok számára megteremti a kutatáshoz és az eredmények bizonytalanságával való szembenézéshez szükséges pénzügyi forrásokat. Továbbá, a monopolhatalom és a piacra lépés megakadályozása lehetővé teszi, hogy megelőzzék az imitációt és a magas profitképességet fenntartsák. Ugyanezt a gondolatot támasztja alá a korábban már idézett jelenség, mely szerint egy piac versenyképességére nézve legalábbolyan káros lehet a piaci szerkezet erőszakos megváltoztatása, illetve az inkumbens erőfölényes vállalatok megnyirbálása (Voszka 2009, Jacobsen et al 2006).

⁸⁰ Nem egyszer az is előfordult, hogy tényleges szállítások nélkül foglaltak le kapacitásokat, ezzel gátolva az új versenytársak piacra lépését. Erre később szabályt is kellett hozni, ami szerint, ha valaki nem végez tényleges szállítást az előzetesen megvásárolt kapacitás fejében, akkor a rendszerirányító azt szabadon tovább értékesítheti harmadik fél számára, megtartva az eredetileg kifizetett összeget is (Patkó 2009).

szerződések megkötése ellen azok versenytorzító hatása miatt, számos ilyen szerződés kötött az EU egyes tagországainak vállalatai és a Gazprom között (6. táblázat).⁸¹

6. táblázat: Néhány példa az EU egyes tagállamainak vállalatai és a Gazprom által kötött hosszú távú ellátói szerződésekre

Tagország	Vállalat	A szerződés időtartama (zárójelben az aláírás éve)	A szerződés által érintett átlagos éves mennyiség	Az adott tagállam 2007-es földgázimportjában betöltött aránya
Bulgária	Bulgargaz	2011-2030 (2006)	3 mrd m ³	88,2
Csehország	RWE Transgas	2014-2035 (2006)	9 mrd m ³	103,4
Németország	E.ON Ruhrgas	2011-2036 (2006)	4 mrd m ³	4,5
Németország	E.ON Ruhrgas	2020-2035 (2006)	20 mrd m ³	22,7
Ausztria	OMV	2012-2027 (2006)	7,5 mrd m ³	75,1
Olaszország	ENI	2017-2035 (2006)	22 mrd m ³	29,4
Franciaország	GdF	2017-2030	12 mrd m ³	25,6

Forrás: Dreyer – Erixon – Winkler (2010) alapján saját szerkesztés

Az Európai Bizottság a hálózati hozzáférés biztosítása érdekében 2007 májusában indított trösztellenes eljárást az RWE cég ellen (COMP/39402 – RWE Gas foreclosure, Official Journal 2009/C 133/08).

Brüsszel a vizsgálat során azt a gyanúját próbálta bebizonyítani, hogy a német energiavállalat valóban „indokolatlan akadályokat” gördített az észak-rajna-vesztfáliai regionális gázpiacra, az egyik legfontosabb ú.n. kulcspiacra, való belépés elé.⁸² Ennek eszköze a gázszállító hálózathoz való hozzáférés megnehezítése lett volna a különböző potenciális szolgáltatók számára. A Bizottsági vizsgálat eredményeképpen az RWE konszern 2009-ben végül eladta 4100 kilométernyi gázvezeték-hálózatát.

A piaclezárás és a fejlesztések stratégiai érdekből történő alulfinanszírozása miatt az ENI olasz energiaszolgáltató társaság ellen 2006-ban kezdeményezett a Bizottság eljárást erőfölényes pozíció miatt (COMP/39315 – ENI, Official Journal 2010/C 352/10).

A gyanú szerint az ENI és partnerei célja a potenciális versenytársak kizárása (alleged market foreclosure) lett volna nemcsak a hazai részpiacokon, hanem az osztrák és német piaci érdekeltségein is. Mindezt a tevékenységet az ENI S.p.A és annak leányvállalatai vagy partnerei (a Trans Austria Gasleitung GmbH, Trans Europa

⁸¹ A hosszú távú ellátói szerződések egyik hozadékanak tulajdonítja Dreyer, Erixon és Winkler (2010), hogy az inkumbens ellátók ritkán lépnek más országok piacaira versenytársaként. A szerződésekben ugyanis van egy „final destination” klauzula, mely egyfajta „ütfüggőségként” kötelezi a nagykereskedelmi ellátókat, hogy a szerződött nemzeti nagykereskedelmi piacokon értékesítsék az importált gázt.

⁸² Ez az eljárás nemcsak súlyos pénzbírsággal fenyegette az RWE-t, de annak is kitehette volna, hogy üzleti partnereik hatalmas összegű kompenzációs követeléseket nyújtsanak be ellenük. A Bizottság támogatta az RWE ajánlatát a gázvezeték hálózat értékesítésére, de csak 2008. december 5-ére jutott el odáig, hogy piaci tesztnek vesse alá a vállalatcsoport felajánlását. Ez a teszt voltaképpen azt jelentette, hogy minden érintett féltől véleményeket kért, vajon alkalmasak-e a cég ígéretei az erőfölénnyel való visszaéléssel kapcsolatos aggodalmak leépítésére. Az érintetteknek a felhívás megjelenésétől számított egy hónapig küldhették el véleményüket a Bizottságnak. Brüsszel már előre közölte, hogy ha a piaci teszt pozitívnak bizonyul, a Bizottság elfogadja a vállalatokat és ezzel jogilag is kötelezővé teszi azokat. A teszt kimenetele következtében a Bizottság 2009 márciusában elfogadta az RWE ajánlatát, mivel a teszt azt az eredményt hozta, hogy az érintettek szerint szükséges és arányos lépés a gázvezeték-hálózat eladása.

Naturgas Pipeline GmbH & Co. KG, ENI Deutschland S.p.A. és az Eni Gas Transport International SA.) közösen gyakorolták.⁸³ Az ENI vállalta, hogy leválasztja, majd értékesíti érdekeltségeit a földgázimportot lebonyolító vezetékekben, illetve túlad a német, svájci és osztrák területeken birtokolt szállítási hálózatok tulajdoni részein is.

Az eddig említett erőfölényes helyzetet kihasználó esetek és kezelésük beleillik a liberalizáció elsődleges céljába, a szétválasztásba. Mint ilyet, utólag, azaz ex post, a szervezetre hatva kezeli a versenyszabályozás.

Előfordul, hogy a vállalatok az ún. angol klauzulára hivatkozva nem engedik el ügyfeleiket. Ez szintén kimeríti az erőfölényes pozícióval való visszaélést. Az „*angol klauzula*” elvileg ellensúlyozni hivatott a kizárólagosságot azzal, hogy előírja a vevő számára, hogy bejelentsen minden számára tett jobb ajánlatot. Ezt elfogadhatja, ha csak az eredeti szállító nem tesz ugyanolyan, vagy esetleg jobb ajánlatot. Emellett olyan helyzetbe hozza az erőfölényes vállalkozást, hogy a versenyző ajánlattal megegyező ajánlat is elegendő lesz az ügyfél megtartásához. (Így akár a szolgáltatók hallgatóságos összejátszása is lehetővé válik (Tóth 2008).) Ez a kötelezettség ugyanolyan hatással járhat, mint a versenytilalmi kötelezettség, különösen akkor, ha a vevőnek a vele szemben kihasznált erőfölényes helyzet miatt fel kell fednie, ki tette az ajánlatot. Ezen kívül a piac átláthatóságának növelésével ez a szállítók közötti összejátszást is erősítheti (CEC 2000).⁸⁴ A szerződésből való kilépés nehezítésének más oka is lehet. A szolgáltató olyan, az egyedi igényeknek megfelelő beruházásokat tehet, amelyeket hosszú távú elkötelezettség biztosítása nélkül nem valósítana meg. Nem érdemes tehát egyértelműen elítélni az angol-klauzula alkalmazását, hiszen az ebből a lehetőségéből adódó alkuköltségek csökkentése mindkét fél érdekében állhat (Antal–Pomázi 2009).⁸⁵

Szintén az erőfölényes esetek közé tartozik az ún. „*nemzeti bajnok*” vállalatok kialakítása, fenntartása, védelme. Ez a jelenség részben kapcsolódik az állami támogatások uniós szabályozásához is. A fenntartásnak ugyanis sokszor része, hogy nem feltétlenül EU-konform eszközökkel mesterségesen életben tartják piacszerzéssel, állami megrendelésekkel, konszolidációval az ilyen stratégiainak vélt vállalatokat (Voszka

⁸³ Ez Bökönyi (2005) értelmezésében kimeríti a piaci erőfölény biztosítása érdekében alkalmazott integrációt.

⁸⁴ Magyarországon is öt áramszolgáltató (DÉDÁSZ, ÉDÁSZ, ELMŰ, ÉMÁSZ és a TITÁSZ) esetében felmerült, hogy nem akadályozzák-e ügyfeleiket a szabad piacra való kilépésben azzal, hogy a szerződésekben kikötik a „legkedvezőbb árajánlat” elvét. Az elv az angol-klauzula magyar megfelelője volt, és döntés 2008-ban született ezekben az ügyekben (Vj-108/2006/46., Vj-107/2006/76., Vj-104/2006/130., Vj-105/2006/66., Vj-109/2006/99.).

⁸⁵ A magyar versenyhivatal továbbment ezügyben, és azt mondta, hogy az elv alkalmazása a biztosítéka annak, hogy az inkumbens szolgáltatók készülnek a piacnyitásra, és így a fogyasztó részesül valóban a szabadpiaci versenyből származó előnyökből.

2008).⁸⁶ Mindemellett azonban néhány további célkitűzés, mint az innovációra való ösztönzés vagy a tágabb értelemben vett európai versenyképesség az iparági verseny hiányában csorbulhat. Az ilyen jellegű, nem kifejezetten természetes monopóliumok csak növelik a szabályozás igényét. A nemzeti bajnok vállalatok nincsenek ösztönözve arra, hogy hozzáférést biztosítsanak a tulajdonukban lévő hálózathoz más szolgáltatók számára (Röller et al 2007). Ennek fényében tehát bizonyos tagállamok feláldozzák a hazai versenyt, és támogatják az óriási horizontálisan és/vagy vertikálisan integrált nemzeti energiacégeket annak érdekében, hogy biztosítsák a korábbi befektetéseiket és a hozzáférést az energiaforrásokhoz.⁸⁷ Porter (2002) szerint azonban azok a vállalatok, melyeknek a hazai piacon nem kell versenyezniük, nemzetközi piacon is veszítenek versenyképességükből. Szerinte „*a helyi verseny a kulcs a teljesítménynek és a növekedésnek, még olyan iparágakban is, amelyek nemzetközi szintén is jelen vannak*” (11. o.).

2.3.2. KARTELLEK A GÁZPIACON

A Közösség kartelltilalomra vonatkozó szabályozása (a Szerződés 101.cikke) az *összejártság három formáját* különbözteti meg. *Megállapodás* minden olyan magatartás, amely a résztvevő felek azon közös akaratát fejezi ki, hogy meghatározott módon viselkedjenek a piacon. Ez a versenykorlátozó magatartás lehet informális, bizalmon alapuló, azaz bármilyen laza formában létrejöhet. A *vállalkozások társulásainak döntése* többnyire szakmai szervezetekre és iparági szövetségekre vonatkozik. Az *összehangolt magatartás* nem éri el a megállapodás szintjét, de annak tudatos helyettesítését szolgálhatja. Egy *kartell a típusát tekintve lehet horizontális, vertikális vagy konglomerátumszerű*. Előbbi esetben a megállapodást azonos szinten álló versenytársak kötik. Vertikális kartellről akkor beszélhetünk, amikor a termelési folyamat eltérő szintjein álló vállalkozások szerepelnek benne. Konglomerátumszerű, amikor egynél több, vertikális kapcsolatban nem lévő piac áll az összehangolt magatartás mögött. A gazdasági versenyt korlátozó megállapodás tilalma alapján *azon megállapodás és összehangolt magatartás tilos, mely a gazdasági versenyre negatív hatást gyakorol*. Ez a megállapodás típusától függően leggyakrabban az árrögzítés, piacfelosztás, termelési folyamatok korlátozása vagy

⁸⁶ Kialakításuk tagállami támogatására az energetikai koncentrációk tárgyalásánál hozok fel példákat.

⁸⁷ Hasonlóan mutatja be Glachant és Finon (2004) a francia áramszolgáltató piacot és annak, egy bravúros 1999-2000 között lezajlott reform révén állami tulajdonban maradt nemzeti bajnokát, az EdF-t (Vogelsang 2004).

ellenőrzése, árukapcsolás, diszkriminatív viselkedés a különböző partnerekkel szemben és egyéb magatartásformákra terjed ki.

Nagy visszhangot kiváltó ügy lett egy horizontális energiapiaci kartellból, melyben a Bizottság egyenként 553 millió euró összegű bírságot szabott ki az E.ON AG-ra és a GDF Suez SA-ra (COMP/C.39401 – E.ON/GDF, Official Journal 2009/C 248/05), a német és a francia gázpiacok felosztásáért. A két gázszolgáltató a vizsgálat szerint még 1975-ben állapodott meg a piacfelosztásról, melynek értelmében az általuk épített MEGAL-vezetéken keresztül szállított gázt nem értékesítik egymás piacán. Magatartásukat az európai gázpiac liberalizációját követően is fenntartották, megfosztva ezzel a német és francia fogyasztókat a gázpiaci versenyből származó előnyöktől. Bár a megállapodásuk 2005-ig tartott, az eljárás 2009-ben indult a jogsértés megállapításával, és a két cég méreteit és a jogsértés súlyát figyelembe vevő rekord méretű bírság kiszabásával zárult. A döntés jelentősége abban áll a bírság összegén túl, hogy ez volt az első alkalom, hogy energia piaci szereplőkre szabott ki bírságot a Bizottság (GVH 2009).

A közgazdászok egy része szerint, ha valaki együttműködést köt,⁸⁸ akkor az mindjárt gyanússá válik. Mások ezzel szemben azt mondják, hogy ezek a viszonyok teljesen normális együttműködési, értékteremtési formák. A megállapodás lehet pozitív irányú is, ha például az egy fejlesztési együttműködés, mely a fogyasztói és ez által a társadalmi jólét növekedését eredményezi. Ha az állam nem avatkozik be, akkor *a nagyvállalat, vagy vállalatok egy csoportja nem kizárólag azért kap nagy szerepet a gazdaság irányításában (economic governance), mert minden eszköze megvan a verseny korlátozására és a monopolpozícióra, és él is ezzel a lehetőséggel, hanem azért, mert sokszor ez az együttműködés legszerencsésebb, leghatékonyabb formája.*

Ilyen együttműködésnek lehettünk tanúi a norvég gázpiacon, ahol a Bizottság 2001-ben indított vizsgálatot (COMP/36072 – Norwegian Gas Negotiation Committee, IP/02/1084). A norvég kormány felállított ugyanis 1989-ben egy úgynevezett „Gas Negotiation Committee”-t (GFU), így összefogva a norvég gáztermelőket, hogy közösen értékesítsék terméküket. Az uniós vizsgálat ellen tiltakoztak a gázipari szereplők, hiszen a kormányzat döntése értelmében kellett nekik ezt a rendszert közbeiktatni piacra lépés előtt. Ugyanakkor a norvég kormány is tiltakozott az uniós versenyjogi szabályok alkalmazása ellen, mivel 2001 júniusától nem ezen a rendszeren keresztül értékesítették az érintett szereplők a termékeiket az Európai Gazdasági Térség piacain. A vizsgálat lezárását az is elősegítette, hogy a két legnagyobb szereplő, a Statoil és a Norsk Hydro vállalta, hogy a teljes norvég eladás 5 százalékát kitevő mennyiséget önállóan értékesít (Lindroos et al 2002).

⁸⁸ Például, ha a biztosító megállapodást köt a szervízzel, hogy hozzá fogja küldeni a nála biztosított autósokat; ha a bank megnehezíti azt, hogy az adós egy jobb ajánlat esetén átmenjen egy másik bankhoz (például magas előtörlesztési díjakat ír elő); ha egy vállalat felvásárolja az egyik beszállítóját, vagy egyszerűen előírja, hogy nem szállíthat a versenytársának, akkor a versenyre kényes közgazdász az állam után kiált: a verseny állami védelmét, kikényszerítését várja.

A norvég példánál még inkább előremutató volt az Eutilia esete. A Bizottság által 2001-ben jóváhagyott nemzetközi szintű együttműködés (COMP/38091 – EUTILIA+11, Official Journal 2001/C 100/04) a villamos-energia elektronikus piactéren keresztül (B2B módon) történő kereskedelmét volt hivatott szolgálni. Ez az ügy arra példa, hogy ha a verseny nevében megakadályozzák az együttműködést, akkor annak hosszabb távon több lehet a kára, mint a haszna.⁸⁹

2.3.3. KONCENTRÁCIÓK, ÖSSZEFONÓDÁSOK ELLENŐRZÉSE AZ GÁZSZÉKTORBAN

Ha a versenyszabályozást nem vállalati magatartás alapon vizsgáljuk, hanem a beavatkozások módja szerint, akkor az eddig említett esetekben ex post beavatkozásra volt szükség. A koncentrációk/összefonódások esetében azonban van lehetőség az ex ante piac szerkezeti és versenyfelügyeletre.

Az összefonódások ellenőrzése világszerte, az Európai Unióban is a versenyjog időben legkésőbb kialakult ága, szerepe azonban egyre inkább felértékelődik. A fúziókontroll, mint iparági szerkezeti ellenőrzés elmélete mögött kezdetben az ún. *szerkezet – magatartás – teljesítmény* (structure-conduct-performance, SCP) modell állt.⁹⁰ Az utóbbi évtizedek kritikái miatt egyre nagyobb figyelmet kapott a hatékonyság vizsgálata a versenyszabályozásban. A hetvenes években aztán megjelent a piaci szerkezetek elmélete (Industrial Organization, I/O), ami újabb szempontokkal gazdagította piaci szerkezet és a teljesítmény vizsgálatát.

⁸⁹ Éppen ennek a lehetőségnek a felismeréséért kapott 2009-ben Nobel-díjat Oliver E. Williamson. Szerinte ugyanis a piacon benne rejlik nem csak a verseny logikája, hanem az együttműködése, a kooperációé is. A termelés, az értéktéremtés sokszor együttműködést követel. Elég, ha a klaszterekre, TÉSZ-ekre, kutatóközpontokra, stb. gondolunk. Vizsgálatainak tárgya volt, hogy milyen formában jöhet létre ez az együttműködés. A kutatási kérdése éppen az volt, hogy Coase munkájából kiindulva mikor érdemes szerződéssel és mikor vállalaton belül – például a beszállító felvásárlásával – megszervezni a termelést. Az 1970-es évekre kialakult tranzakciós költségek elmélete ugyanis a vertikális integrációkban (és általában a hagyományostól eltérő szerződési formákban) nem a koncentráció eszközét látja, hanem a szerződési költségeken való takarékoskodás egy módját.

⁹⁰ Ennek alapjait a Harvard „strukturális” Iskola (képviselői J. Bain, E. Mason, C. Kaysen és D. Turner) *szerkezet–magatartás–teljesítmény* (structure-conduct-performance, SCP) paradigmájában találhatjuk, mely szerint egy iparág teljesítménye az eladók és a vevők magatartásától függ, melyet a piac szerkezete alapjaiban határoz meg (Carlton – Perloff 2006). A múlt század közepén az USA-ban felfutó SCP elmélet meghatározó volt a versenyszabályozásban is. Komoly elméleti vita van azonban az SCP elmélet mögött. Ennek okai között találjuk, hogy a szerkezetet leíró változók nem exogének, a szerkezetet befolyásoló belépési korlátok mérése szubjektív és nem súlyozza a különböző időtávon bevezethető korlátokat, a magatartást inkább a vállalati stratégia befolyásolja, illetve hogy a teljesítmény mutatói sokszor nem mérik pontosan a profitot vagy a költségeket. Az Egyesült Államokban az úgynevezett Brown Shoe ügyben 1962-ben hozott döntés és ennek precedensként történő alkalmazása ellehetetlenítette a korszerűsítő és hatékonyság-javító törekvések miatt megkezdett fúziók létrejöttét (Török 1999). A hatvanas években a Chicagói Iskola (képviselői M. Friedman, J. Stigler, H. Demsetz és R. Bork), majd később a poszt-Chicagói Iskola is vizsgálta az SCP-elméletet, és arra jutottak, hogy az SCP-modellben felvázolt ok-okozati összefüggés visszafelé is hathat. A vállalatok ugyanis azért is növekedhetnek – így növelve az iparági koncentrációt – mert hatékonyak, és így a dereguláció és a monopóliumok „jók” is lehetnek. Ebből a szempontból pedig nehéz eldönteni, hogy miért károsabb egy fúzió során, de hatékonysági érvekkel létrejött vállalat, mint egy olyan, mely az évek során éppen a jó teljesítménye miatt növekedett.

Az Európai Unió a versenyszabályozás kialakításakor az összefonódásoknak az akkori USA-ban tapasztalt vizsgálatát és kategórikus tiltását nem vette át.⁹¹ Török (1999) szerint a közösségi fúziókontroll kialakulása is azért váratott magára 1989-ig, mert az addigi amerikai antitröszt-gyakorlat elrettentő hatással volt rá. A nemzeti hatóságok mellett a Bizottság sokáig a korábbi 81. és 82. cikk, (a mai 101. és 102. cikkek) alapján kezelte az összefonódásokat. Ezek azonban nem kifejezetten a fúziók ellenőrzésére lettek létrehozva, ezért vált szükségessé az összefonódások különálló szabályozása. *A fúziókontroll az előzőektől eltérően nem magatartási, hanem strukturális szabályozást jelent.*⁹² Korábban jellemzően a nemzeti hatóságok hoztak az ilyen ügyekben döntést, amiből az következett, hogy az ügyek elbírálásában nem volt azonos mérce.

Az első összefonódásokkal kapcsolatos 4046/1989 számú EGK rendelet 1990-ben lépett hatályba, a jelenlegi 139/2004/EK 2004 óta hatályos. A változtatás lényege az volt, hogy a korábban alkalmazott erőfölény teszt helyett az USA-ban is alkalmazott ún. SLC-teszt kerüljön az értékelés középpontjába.⁹³ A javaslat nagy vitákat eredményezett. Ezek lezárásként az EU 2004. május elsejei bővítésével egyidejűleg hatályba lépő *új fúziós rendelete szerint akkor nem tiltható meg egy fúzió, ha a hatékony versenyt érdemben (szignifikánsan) nem korlátozza* (Significantly Impede Effective Competition, azaz SIEC teszt). Ellenkező esetben a fúziót meg kell tiltani. *A szerkezeti változások ellenőrzésének célja tehát olyan erőfölényes helyzet megteremtésének vagy megerősítésének a megakadályozása, amely a közös piac jelentős részén a hatékony versenyt jelentősen akadályozná.*

Az energiaszektorokat viszonylag kevés, ugyanakkor nagyméretű cég működése jellemzi. E vállalati körön belül gyakoriak a vállalati összefonódások, amelyek közvetlen hatást gyakorolnak a piac szerkezetére, a verseny intenzitására és feltételeire. Egyre inkább

⁹¹ Az addigi amerikai, csak a fogyasztói jólétet és a versenyt védelmező szélsőséges antitröszt-gyakorlat legnagyobb kritikusa Robert Bork volt, aki 1978-ban publikált *Antitröszt paradoxon* című könyvében úgy vélte, hogy az akkor uralkodó jogi beavatkozás mesterségesen emeli az árakat azzal, hogy megóvjaa az igazi versenytől a kevésbé versenyképes vállalatokat.

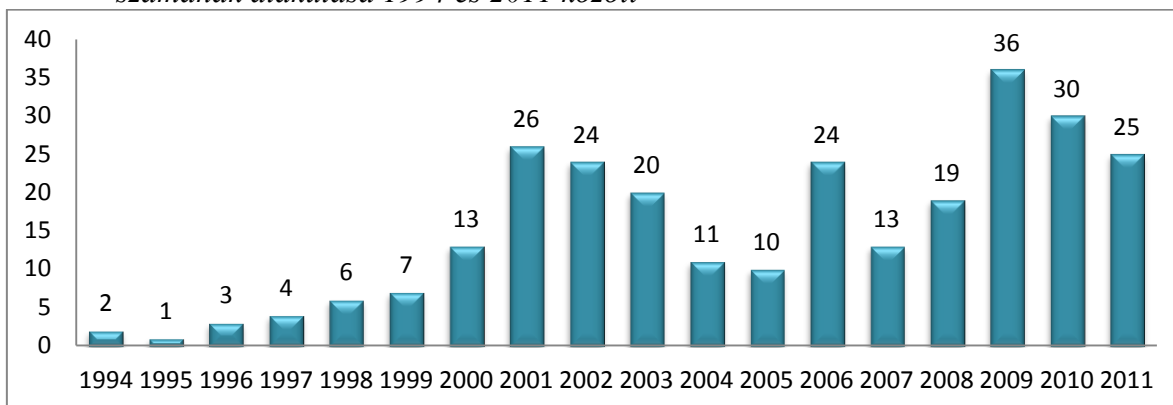
⁹² A 139/2004/EK rendelet megfogalmazása alapján fúzióról beszélünk, amikor két vállalat összefonódása jön létre az alábbi feltételekkel: „*két vagy több, előzőleg egymástól független vállalkozás vagy vállalkozásrész összeolvad, vagy egy vagy több személy, aki már irányít legalább egy vállalkozást, illetve egy vagy több vállalkozás akár értékpapírok vagy eszközök vásárlásával, akár szerződéssel vagy más úton, közvetlen vagy közvetett irányítást szerez egy több másik vállalkozás egésze vagy része felett*”.

⁹³ Az SLC-teszt (Substantial Lessening of Competition Test) lényege, hogy a fúziókontroll során a versenyhatóság feladata annak eldöntése, hogy a fúzió a verseny jelentős csökkenéséhez vezethet-e vagy sem.

szembetűnő az is, hogy az energiaszektor hagyományosan a transznacionális nagyvállalatok vadászterülete, ahol az utóbbi években, *növekedett a koncentrációk száma*.

Az energetikai cégek uniós piacokat érintő összefonódásainak alakulását az alábbi ábra mutatja. A 2001-2003-as csúcsot – a 2006-os egyszeri kiugrástól eltekintve – alacsonyabb aktivitás követte.⁹⁴

3. ábra: Az Európai Bizottsághoz bejelentett energetikai összefonódások számának alakulása 1994 és 2011 között

Forrás: Az Európai Bizottság Versenyügyi Főigazgatóság hivatalos honlapja alapján saját szerkesztés.

A koncentrációk számában a 2000-es években tapasztalt két emelkedést messze túlszárnyalta a válság alatt tapasztalt esetszám. Az összeolvadások éppen 2007-től kezdtek ismét szaporodni, 2009-ben érték el az évtized legmagasabb értékét, ezután pedig csökkenésnek indultak. 2008 nyarától 2011 októberéig a Bizottság adatai szerint mintegy 110 esetet bíráltak el.

A kérdés az, hogy ez a folyamat a további koncentráció irányába hat-e. Már a 2003-as Sapir-jelentésben is megjelenik, hogy általában az energiapiacokon a liberalizáció ellenére kevesebb az új belépő, mint amire számítottak, illetve az inkumbens szereplők meg tudták tartani piaci részesedésüket (Sapir 2003). A *szervezeti koncentráció alakulását* többféle mutatóval is méri a szakirodalomban. A használatát illető számos kritika ellenére versenyjogi, illetve erőfölény vizsgálatok során az egyik legáltalánosabban elterjedt mutató

⁹⁴ Más források alapján 1998 és 2003 között 135 energetikai fúzió vagy felvásárlás történt (Barquin et al 2006). Az adatokban rejlő különbségekre magyarázatot adhat, hogy ezek egyharmada határon átnyúló elemmel rendelkezett, míg kétharmaduk nemzeti piacok résztvevői között zajlott le és így előfordulhatott, hogy uniós relevancia hiányában nemzeti hatóságok jártak el az ügyekben.

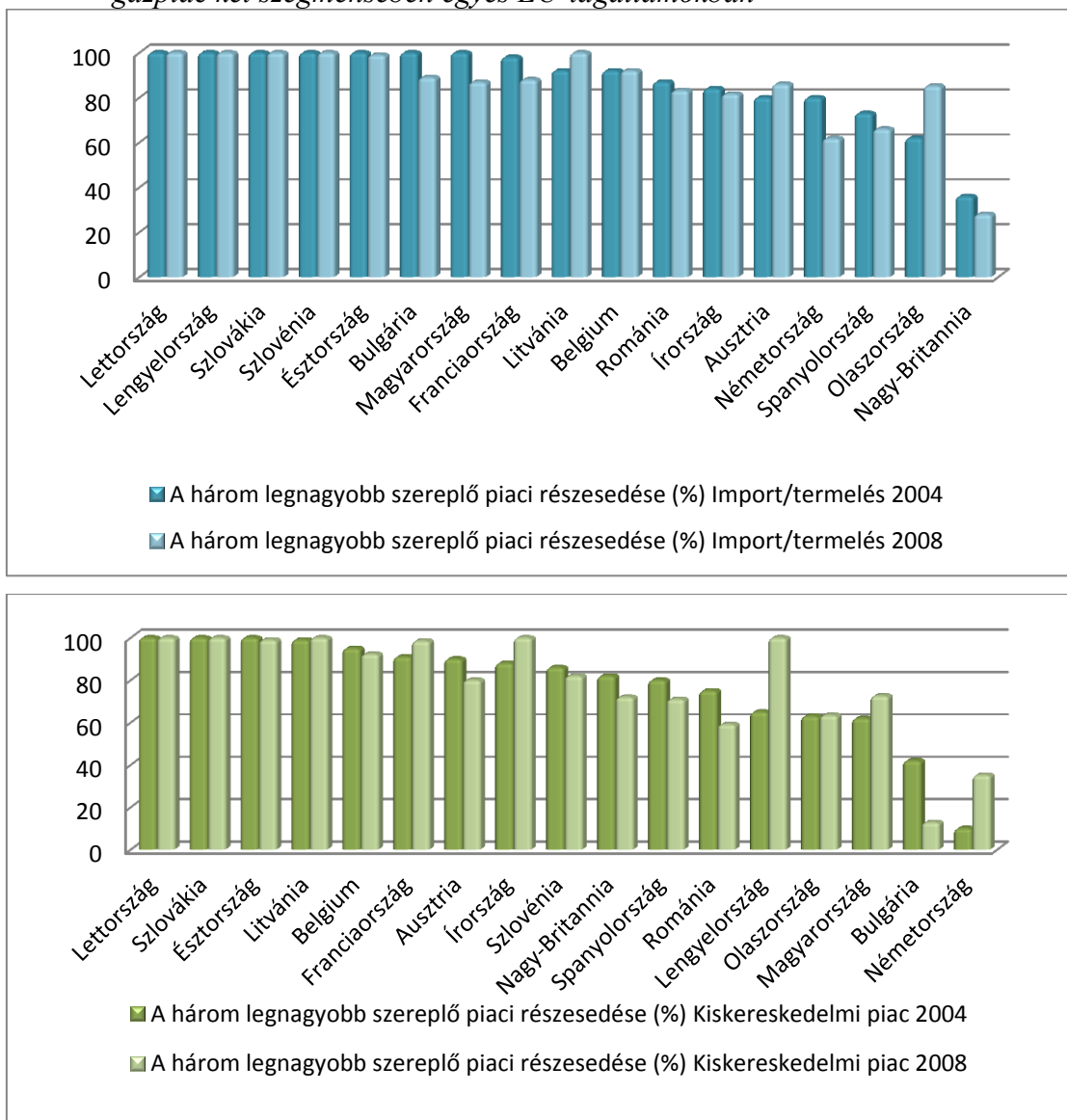
a Herfindhal-Hirschmann-index (HHI).⁹⁵ Itt is el kell különítenünk az egyes részpiacokat a gázszektoron belül. 2008-as adatok alapján az *import és/vagy termelés* esetén 10.000-es értéket vesz fel Görögország, Lettország, Szlovákia. Ezt az értéket közelíti, így erősen koncentrált részpiaccal rendelkezik Luxemburg, Lengyelország és Szlovénia is. 6.000 körüli értékkel leírható koncentrált piaccal a középmezőnybe tartozik Franciaország, Hollandia, Belgium és Litvánia. 5.000 alatti HHI-t mutat Ausztria, Olaszország és Magyarország (3066) és végül a rendelkezésre álló adatok szerint Írország, Spanyolország és Németország (1706) zárják a sort (EC 2010e).

A *nagykereskedelmi piacokon* 10 tagállam esetén a három legnagyobb szereplő 90 százalék feletti részesedéssel rendelkezik. Csupán 5 tagállamban csökkent a piaci részarányuk, Belgiumban, Franciaországban, Magyarországon, Olaszországban és Spanyolországban. Jelentősebb növekedés tapasztalható viszont a három legnagyobb szereplő piaci részesedésében a román és a bolgár piacokon (EC 2010d).

A *gáz kiskereskedelmi piaca* 10.000 körüli HHI értéket mutat Szlovákia, Lettország, Franciaország, Írország és Lengyelország. Őket követi – még mindig a nagyon magasán koncentrált körben – Portugália és Csehország 7.000 körüli mutatóval, Litvánia, Spanyolország és Belgium 6.000 körüli értékekkel. A magasán koncentrált (4.000-2.000-ig terjedő skálán mozgó) kiskereskedelmi gázpiaccal rendelkező országok közé tartozik Dánia, Németország, Magyarország, az Egyesült Királyság és Hollandia. Csupán Olaszország az, amely (1.300 körüli HHI-t felmutató) mérsékelt koncentrált kiskereskedelmi gázpiaccal rendelkezik (CEC 2009a). A Bizottság belső energiapiac kialakításáról szóló jelentései a hiányos adatok miatt nem térnek ki az utóbbi évek változásaira ezen a részpiacra (EC 2010d, 7. o.). A 2008-at megelőző időszak változásairól azonban rendelkezésre állnak adatok néhány tagállam gázpiacairól. Az utóbbi évek gázpiaci szerkezetében bekövetkezett változásokat jól mutatja az alábbi két diagram (4. ábra).

⁹⁵ Egy adott gazdasági szektor HHI értéke a piacon lévő vállalatok százalékban mért piaci részesedésének négyzetösszege. Ha a HHI 10.000-hez közeli értéket vesz fel, akkor nagyobb koncentrációt mutat, ha pedig 1.000 alatti, akkor versenyző piacot jelez.

4. ábra: A három legnagyobb piaci szereplő részesedésének változása a gázpiac két szegmensében egyes EU-tagállamokban

Forrás: Az Európai Bizottság jelentései (EKB 2005a, EC 2010d) és ezek függelékei alapján saját szerkesztés

A piaci szerkezet alakulásának vizsgálatokor lehet a liberalizáció szempontjából élenjárónak tekintett országokból – Egyesült Királyság, Dánia, Hollandia – vett példákra hivatkozni, de ezek nem feltétlenül az unió által diktált folyamat eredményei. Az Egyesült Királyság, angolszász mintára és az amerikai tapasztalatokra, valamint saját energiaforrásokra építve számít úttörőnek. A folyamatok a piacnyitás szempontjából jól alakulnak, hiszen az ezredforduló óta Matthes és szerzőtársai (2005) szerint a piaci koncentráció jelentősen csökkent a példának számító villamos-energia piacon, hasonlóképpen a skandináv piacokon tapasztaltakhoz. A villamos-energia piac változásait azért veszik alapul a gázpiaci liberalizáció kapcsán, mert legalább egy évtizedes előnnyel

rendelkezik a szabályozás reformja és a liberalizációs törekvések megindulása terén. Másfelől a brit és skandináv piacot leszámítva szinte mindenütt jellemző még a villamos-energia piac koncentrációja. Azokban az országokban, ahol hagyományosan állami monopóliumok működtek, a koncentráció mutatója ma is igen magas. A német piacon pedig, ahol korábban különböző módon látták el az energiapiacot, most a fúziók hatására a koncentráció mértéke ismét nagy lett (Matthes et al 2005). A villamos-energiapiaci példa alapján, hosszú távon a piaci szerkezet nem feltétlenül a kívánt irányba alakul.

Az utóbbi 18 év energetikai összefonódásait három fontos jellemző alapján lehet tipizálni. Az egyik, hogy *tartalmaznak-e határon átnyúló elemet, vagy egy tagállam energiapiaci szereplőinek összeolvadásáról van szó*. Az energetikai koncentrációknál már a válság előtt is jelentkezett a protekcionizmus. Az 1994-ben, az Európai Unió honlapján elsőként regisztrált összefonódás (COMP/M.417 – Viag AG/Bayernwerk AG, Official Journal 94/C 168/08) is egy olyan eset volt, melyben a szereplők azonos tagállamban – Németországban – tevékenykedtek. Ahol csak lehetett, a tagállamok *igyekeztek a nemzeti határokon belül tartani* az energiapiaci vállalatok tulajdonosi, érdekeltségi körét és a külföldiek lehetséges belépését akadályozni. A kormányok inkább segítették nemzeti bajnokaik kialakulását hazai fúziókkal (Várhegyi-Voszka 2010).

A fúziók kategorizálásában a másik fontos vizsgálati szempont, hogy ágazatok közötti átjárásról van-e szó, vagy *egy ágazaton belül tevékenykedő vállalatok* szeretnék a méretgazdaságosságból vagy a vertikális integrációból fakadó előnyöket kihasználni. A 2004-ben Finnországban (COMP/M.3507 – Helsingin/Vantaan/E.On Finland/Lahti/SEU, Official Journal 2004/C 222/06), illetve a dán piacon (COMP/M.3868 – DONG/Elsam/EnergiE2, Official Journal 2007/353/EC) lebonyolított nemzeti vállalatok közötti összeolvadás az ágazaton belüli fúziókra példa.

A fúziók esetében megfigyelhető azonban a különböző ágazatban tevékenykedő vállalatok összeolvadása, azaz az *energia vagy az úgynevezett „utility” szektorok közötti átjárás is*. Ez sokszor a nemzeti áram- és gázipari társaságok állami közreműködéssel megtámogatott fúzióját jelenti.⁹⁶ A Németországban hosszas vita után 2002-ben jóváhagyott E.On/Gelsenberg (Ruhrgas) (WuW/E DE-V 511-526), a 2003-ban a brit

⁹⁶ Nyilvánvaló magyarázata van az ilyen felvásárlásoknak, ha ismerjük a gázszektor és a villamos-energia termelés egymásra épülését. A villamos-energiát termelő vállalatok gazdasági előnyt és nagyobb ellátásbiztonságot remélnek egy gázszereplő felvásárlásával, míg a gázszállítók biztos piacot látnak egy áramtermelő céggel történő fúzióban.

piacon létrejött (COMP/M.3096 – TotalFinaElf/Mobil Gas Limited, Official Journal 2003/C 80/06), a 2005-ben Spanyolországban lebonyolított fúzió (COMP/M.3986 – Endesa/GAS Natural (GN), Commission Decision 15.11.2005, C(2005) 4468) és a 2006-ban Franciaországban lezárt (COMP/M.4180 – Gaz de France/Suez, Official Journal 2007/194/EC) összefonódás is ezt bizonyítja. Az osztrák piacon tervezett OMV (olajipari cég) és Verbund (áramellátó) összeolvadása 2006-ban politikai okokból hiúsult meg (Frey 2006).

Mi motiválhatja az ágazati koncentrációt eredményező összefonódások létrejöttét? Ezek első oka lehet, hogy az energiaiparban érdekelt vállalatok *nyereségeiket inkább felvásárlásokra költik*, mint pótlólagos befektetésekre saját tevékenységi körükben.⁹⁷ Másodsorban, bár a liberalizáció célja vagy eszköze az ellátási láncok vertikális szétválasztása volt, az energiatermelő vállalatok számára *a tranzakciós költségek lefaragásának lehetősége* miatt jobban megéri az újbóli vertikális integráció, mint az azt helyettesítő szerződéses kapcsolatok kialakítása. Az ágazatok közötti átjárást tekintve az áramtermelő vállalatok és a gázszállítók *kölcsönösen élvezhetik a szinergia korábban már említett előnyeit*. A két szektor közötti konvergencia további előnye, hogy a gázszolgáltató egy összefonódás nyomán minden egyes fogyasztójának képes lesz villamos-energiát is továbbítani. Ezt ugyanis minden háztartásban használják, míg a gáz használatának aránya alacsonyabb. Ezzel viszont megnehezítik az esetlegesen belépni szándékozó versenytársak helyzetét is. Szintén az együttműködést erősíti a *biztos beszállítói/felvevő piaci kapcsolat* a két különböző profilú cég között. Amellett, hogy *a két tevékenység egymást ki is egészíti*, a koncentráció során létrejött új vállalat *a kockázatcsökkentő diverzifikáció lehetőségét is megteremtheti* vele. Végül, de nem utolsó sorban *a piaci pozíció, az infrastruktúra, az eszközök, az információ és a piaci tudás is megszerezhető* egy felvásárlás által (Vince 2009).

Amerikai energiapiaci tapasztalat is alátámasztja az Európai Unió piacán megfigyelhető jelenséget, hogy nem annyira az új vállalatok megjelenése lesz *a liberalizáció nyomán érzékelhető uralkodó tendencia*, hanem inkább az, hogy *vertikálisan integrált és több szektorban – villamos-energia, gáz esetleg víz – is érintett európai léptékű*

⁹⁷ Pelletier és Wortmann (2009) egy sor példán keresztül bemutatták, hogy a hálózat kiépítésébe történő befektetések kockázata a legmagasabb értékeket veszi fel, és így nagy a valószínűsége, hogy negatív nettó jelenértéket jelent a beruházó számára.

vállalatok jöhetnek létre. Hasonlóképpen vélekednek erről Barquin és szerzőtársai (2006), amikor azt írják: nehéz elképzelni, hogy az összefonódások megugrása nem a belső energiapiac kialakítására tett évtizede zajló kísérletek eredménye lenne. Az utóbbi nyolc évben az unió területén bejelentett vállalati koncentrációk közel 30 százaléka tartalmazott határon átnyúló elemet, míg ágazaton átnyúló elemet egyre növekvő mértékben ugyan, de átlagban közel 50 százalékuk (Verde 2008, Zyuzev 2008).

Jellemző, hogy a két szektor konvergenciáját megvalósító összefonódások azokban a tagállamokban fordulnak elő inkább, amelyek a liberalizáció szempontjából már élen járnak, így az Egyesült Királyságban, Németországban, Olaszországban, vagy Franciaországban. Ezek azonban mind határon belüli esetek.

Ezzel át is térek a Verde (2008) és Zyuzev (2008) szerint a piacokon tapasztalható *másik trendre*. A nemzetközi energiapiacokon – lévén, hogy közszolgáltatásokról van szó – nem szokatlan, hogy domináns esetleg még állami tulajdonosi részesedéssel is bíró vállalatok is versenyeznek (Losoncz 2007).⁹⁸ Így amikor egy ilyen vállalat teszi meg az *állam foglyul ejtése* (state capture) elméletben leírt lépéseket a piaca, illetve a nemzeti szektor védelmében, akkor az „*nemzeti bajnok*” *teremtést* jelenthet. Elég csak a Gaz de France/Suez (COMP/M.4180), a Gas Natural/Endesa (COMP/M.3986)⁹⁹ vagy az E.ON/Ruhrgas (WuW/E DE-V 511-526)¹⁰⁰ ügyekre gondolnunk. Az említett összefonódások közös pontja, hogy az érintett tagállamok közvetlenül és aktív módon járultak hozzá az ügyletek sikeréhez ad-hoc szabályozások sorozatával (Verde 2008). Az aktív állami fellépésnek ugyanis a közvetlen állami támogatásoknál kifinomultabb formája a piacteremtés, illetve a vállalati esélyek befolyásolása a piacok megszerzésére és megtartására.¹⁰¹ E mögött olyan nemzeti érdekek húzódnak meg, mint a védelem az ellenséges felvásárlások ellen. Létezik a védelemnek egy *biztonságpolitikai aspektusa* is, azaz, hogy bizonyos tevékenységeket mindenképpen hazai szolgáltatók lássanak el. Az energiapiaci nemzeti bajnokokkal kapcsolatos hivatalos kormányzati retorika alapja elsősorban az ellátásbiztonság, főleg a kisebb, saját forrással nem rendelkező, magas

⁹⁸ A száz százalékban vagy részben állami tulajdonú az energiaszektorban érintett vállalatok listája meglehetősen hosszú. Azok a vállalatok, amelyek részvénytőkéjében van állami tulajdonosi részesedés, képesek piacgazdasági elvek szerint működni, de az a gyakoribb, hogy vezetésük egyéb, nem gazdasági jellegű szempontokat is érvényesít, politikai nyomást gyakorol stb. (Losoncz 2007).

⁹⁹ Erről az ügyről és általában az energiapiaci fúziókról lásd bővebben Barquin és szerzőtársai (2006) tanulmányát.

¹⁰⁰ Ez a fúzió példaként szolgálhat a gázellátó és a villamos-energia termelő vállalatok egyesülésére, valamint a több terméket nyújtó energiaszolgáltatók kialakulására is.

¹⁰¹ Erről bővebben lásd például Voszka (2003) és Török (2003b) írásait.

energia import függőséggel küzdő gázpiacokon érzik veszélyeztetve az ellátás biztonságát egy esetleges „felülről diktált” piaci verseny által. Ez persze nem jelenti, hogy kizárólag az ilyen jellemzőkkel bíró országok tartanának fenn nemzeti bajnokokat.¹⁰² Ez a protekcionizmus új formáját jelentheti, amennyiben nem kizárólag a versenytől óvják a hazai szereplőket, hanem *az inkumbensek profitjának védelme mellett a hazai piac ellátása is szempont lesz*. Nem mellékesen pedig az így kialakult vállalatok *tárgyalási pozíciója* jelentősen javulhat egy beszállítóval vagy történetesen a saját államával szemben az egyezkedések során.¹⁰³

A *határon átnyúló elemmel rendelkező összefonódásokra* számos példát lehet hozni, főleg a közép-kelet-európai tagállamok kilencvenes években végrehajtott privatizációit és a fokozatos piacnyitásait követően. Ezeket azonban még további szempontok alapján lehet osztályozni, így aszerint, hogy az újonnan létrehozott vállalkozás egy *ágazaton belül horizontális* (például a COMP/M.5707 – Tennet/E.On, Official Journal 2010/C 60/02) vagy *inkább vertikális integrációt* hoz létre. Ez utóbbi változatra szolgálnak példaként a 2002-es COMP/M.2791 – Gaz de France/Ruhrgas/Slovensky eset (Official Journal 2002/C 154/07), a már említett brit ügy (COMP/M. 3096) 2003-ból, a 2005-ös COMP/M.3665 – Enel/Slovenske Elektrarne eset (Official Journal 2005/C 137/16). Szintén ebbe a sorba illeszkedik az E.ON csehországi, a Prazská plynárenská-t (COMP/M.4238 - E.ON/Prazská Plynárenská, Official Journal 2006/C 242/07) és magyar MOL-t célzó (COMP/M.3696 – E.ON/MOL, Official Journal 2006/C 253/20) „bevásárlásai”.

Az *áram és gázszektor konvergenciáját elősegítő összefonódások is ölthetnek határokon átnyúló jellegűt*. Jellemzően azonban ez úgy valósul meg, hogy a tőkeerős és pozícióban lévő, komoly hazai bázissal rendelkező főleg nyugat-európai vállalatok ugrásra készen álltak a kelet-európai szétválasztás idejét lesve, és amint lehetőségük nyílt rá, a feldarabolt gáz-ellátási lánc egyes elemeiből szemezgettek. Ilyen esetek voltak a német árampiaci szereplő, az E.ON által a magyar MOL gáz üzletágának (COMP/M.3696) vagy a spanyol Endesa cég által felvásárolt lengyel áramtermelő, a ZEDO (COMP/M.4060 – Endesa Europa/ZEDO, Official Journal 2006/C 12/07) felvásárlása.

¹⁰² Elég csak a Gaz de France/Suez vagy a Gas Natural/Endesa ügyekre gondolnunk.

¹⁰³ Határokon és ágazaton belül lebonyolított horizontális integrációra jó példa az a 2011-es lengyel eset (COMP/M.6363 – Dalkia Polska/SPEC), mely utolsóként szerepelt az Európai Bizottság honlapján.

Érdemes néhány példán keresztül megvizsgálni az összefonódások ellenőrzésének menetét. Itt azt mutatom be, hogy a Bizottság milyen feltételek teljesítése nyomán engedélyezett koncentrációkat, és ezek aránya hogyan változott. A 2002-től 2008 szeptemberéig eltelt időszakban a 4064/89. és az azt váltó 139/2004-es fúziós rendelet alapján öt eset volt az energetikában, ahol feltételekkel vagy kötelezettségvállalásokkal jöhetett létre a vállalati összefonódás.¹⁰⁴ Az elbírálás alapja a 4064/89. és az azt váltó 139/2004-es fúziós rendeletek 6(2) és 8(2) cikkei.¹⁰⁵ Ebbe a körbe tartozott az E.ON/Mol-eset (COMP/M.3696) 2005-ből.

Az E.ON-MOL esetben az E.ON leányvállalatain keresztül szerezte meg a MOL gáz üzletágának (MOL Földgázellátó Rt. és a MOL Földgáztároló Rt.) 75 százalék mínusz egy részvényt kitevő részét. Egy átfogó vizsgálatot követően a Bizottság úgy találta, hogy az ügylet a gáz és az áram magyarországi nagy- és kiskereskedelmi piacán versenykorlátozó hatású lehet. Ennek oka, hogy így a Mol gázpiaci erőfölénye az E.ON gáz és áram kiskereskedelme terén folytatott tevékenységeivel párosul. Az E.ON erre válaszul olyan korrekciós intézkedéseket ajánlott fel, amelyek a tulajdonjog teljes mértékű szétválasztását eredményeznék a MOL által megtartott gáztermelési és -továbbítási tevékenységek, valamint az E.ON által felvásárolt kereskedelmi tevékenységek között. Továbbá azt is vállalta az E.ON, hogy 5 éven belül megvásárolja a 25 százalék plusz 1 darab részvényt jelentő 2005-ben még a MOL tulajdonában megtartott részesedést. A korrekciós intézkedésekkel javítani szeretnék volna a magyar gázpiac likviditását úgy, hogy 10 évre elosztva jelentős mennyiségű gázt biztosítsanak a piac számára. A Bizottság végül arra a következtetésre jutott 2005-ben, hogy az összefonódás nem fogja jelentősen korlátozni a versenyt az Európai Gazdasági Térségben (EGT) vagy annak bármely jelentős részén.¹⁰⁶

A korábban már említett GdF/SUEZ összeolvadást (COMP/M.4180) is feltételekhez kötötték. Ez az eset a határon belül lebonyolított többszektorú szolgáltatók összeolvadását mutatja be.

A GdF-Suez fúzió során szintén számos engedményt kellett a vállalkozásoknak megtenni, hogy a versenyt sem a francia, sem pedig a belga piacon ne torzítsák indokolatlanul nagy arányban. Ezek közé tartozott, hogy a Suez értékesítette a Distrigaz-t valamint lemondott a Fluxys feletti ellenőrzési jogairól. Cserébe a GdF piacra dobta az SPE-ben birtokolt részvényeit, és leányvállalatát a Cofathec Coriancet. Ígéretet tettek számos infrastrukturális és kapacitást növelő fejlesztésre a francia és a belga piacon egyaránt, ami által lehetővé vált új versenytársak belépése is, így fokozva

¹⁰⁴ A 2008 utáni adatokat a válsággal összefüggésben a következő alfejezetben vizsgálom.

¹⁰⁵ Ezek alapján, ha a Bizottság úgy találja, hogy „az összefonódás ...az erőfölény létrehozása vagy megerősítése következményeként a közös piacon vagy annak egy jelentős részén a hatékony versenyt nem akadályozná jelentősen” valamint nem tartozik a Szerződés 81. cikkelyében szabályozott kartell megállapodások tilalma alá sem, „határozatot hoz, amelyben az összefonódást a közös piaccal összeegyeztethetőnek nyilvánítja.” A 8(2) cikkely értelmében a „...Bizottság határozatához feltételeket és kötelezettségeket fűzhet, hogy biztosítsa az érintett vállalkozások által a Bizottsággal szemben az összefonódás közös piaccal összeegyeztethetővé tétele érdekében vállalt kötelezettségeinek teljesítését.”

¹⁰⁶ A vállalt kötelezettségekről és az üggyel kapcsolatos további részletekről a MEMO/05/492 nyújt további információt.

a verseny lehetőségét. Ez azt jelenti, hogy a Zeebrugge virtuális földgáz kereskedési kör működését és független, a Fluxys által ellátott felügyeletét is megoldják.¹⁰⁷

Nemzeti szinteken is találhatunk a versenyző piac kialakítása ellen ható példát. A már említett E.ON/Ruhrgas fúzió érdekessége, hogy bár a német versenyhatóság (Bundeskartellamt) éppen a versenyre hivatkozva megkérdőjelezte a fúzió létjogosultságát, minisztériumi szinten fontosabbnak ítélték az így létrejövő energetikai cég nemzetközi versenyképességét, valamint az ily módon kedvező áron biztosított orosz gáz beszállítást és az energiabiztonságot (OECD 2009).

A 7. táblázat összefoglalja az *energiapiaci fúziók és felvásárlások* egyes típusai mögött meghúzódó *érdekeket és motivációkat*. Ezek némelyike a liberalizáció ellen hatva protekcionista célokat tükröz, mások inkább a versenyző piacra történő felkészülést és racionalizálást segítik. Közös viszont bennük, hogy *mind az uniós liberalizációs folyamat eredményeképpen jöhet(ett) létre*.

7. táblázat: A különböző energiapiaci összeolvadások mögött feltárható okok

	Ágazaton belüli és horizontális fúziók/felvásárlások	Ágazatok közötti és vertikális fúziók/felvásárlások
Nemzeti piacon belüli fúziók/felvásárlások	– (ellenséges) felvásárlások elleni védekezés¹⁰⁸ – a tevékenységek (ismét) nemzeti kézbe vétele – méretgazdaságosság kialakítása¹⁰⁹	– az ellátási lánc különböző szintjeinek integrációjával elérhető költségcsökkentő lépés – nemzeti gáz, illetve villamos áramtermelő vállalat fúziójával erős nemzeti energiaipari bajnok kialakítása
Határon átnyúló fúziók/felvásárlások	– az egyes résztvevőket ellátó cégek földrajzi értelemben vett terjeszkedése – Európai szinten is súlyponti szerep elérése, mielőtt a liberalizációs folyamat lezárulna	– Az energia-termelő vállalatok gazdasági előnyt és nagyobb ellátásbiztonságot remélnék egy gázszereplő felvásárlásával – a gázszállítók biztos piacot látnak egy áramtermelő céggel történő fúzióban

Forrás: Jacobsen et al (2006), Verde (2008) és Zyuzev (2008) alapján saját szerkesztés

¹⁰⁷ A vállalt kötelezettségekről részletesen a 2006-os [MEMO/06/424](#) ad tájékoztatást.

¹⁰⁸ Az ellenséges felvásárlások egyik példája lehetne az OMV-Mol esete lett volna, amikor a Mol nem kívánt az OMV irányítása alá kerülni. A Bizottság várhatóan elmarasztaló ítélete és a magyar parlament által meghozott nem feltétlenül piacokonform jogi eszköz a lex Mol miatt az OMV végül kihátrált az ügyből.

¹⁰⁹ Korábban a magyar privatizáció során is született olyan döntés, hogy a nemzeti gáztermelő és importőr (MOL Rt.) nem vehet részt az ország területének nagy részét lefedő gázszolgáltatók privatizációjában (elkerülendő a vertikális integráció kialakulását). A privatizációt követően az ország néhány ellátatlan területén (a kevésbé sűrűn lakott és viszonylag fejletlen területein) alakult néhány kisebb gázszolgáltató társaság. Pár év után azonban kiderült, hogy nem tudnak fejlődni a tőkeszegénységük miatt, ezért megpróbálták magukat eladni. Vevőként egyedül a MOL Rt. jelentkezett. Az ügyletek a versenytörvény előírásai alapján engedélyezési kötelezettség alá estek. A Gazdasági Versenyhivatal megadta a fúzióhoz az engedélyeket. Az indoklásban az állt, hogy mivel a földgázárak hatóságilag szabályozottak, nincsen mód az árakkal való visszaélésre (GVH 2000).

Bár úgy tűnhet, hogy a liberalizáció céljának elérését lehetetlenítik el, a felvásárlások és fúziók valójában éppen annak logikus következményei. A piaci szereplők a kereslet bizonytalanságára és az áringadozásokra igyekeznek ily módon a méret- és választékgazdaságosság (economies of scale és economies of scope) révén nyerhető hatékonyságot válaszul hívni. Továbbá a liberalizáció lényege, hogy egyre kiterjedtebb és mégis egységes energiapiac jöjjön létre az EU tagállamainak együttműködésével. A nagyobb piac pedig nagyobb vállalatokat bír el, amelyek így képesek hatékonyabbak, és még inkább méretgazdaságosak lenni (Jacobsen et al 2006). Kevésbé pozitív Vince (2010, 19. o.) véleménye, mely szerint sok (ex post vagy ex ante) versenyügyi vizsgálat és eset az energiapiacon a második energiacsomag hatálybalépését követő időszak kedvezőtlen folyamatainak a korrekciója volt.

Függetlenül a fúziók és vállalat-átvételek okaitól, az ezek ellenőrzésére irányuló nyomás folyamatosan erős. Az összefonódások megítélése pedig mindig mérlegelés tárgya. A fúziók hatékonysági előnyeinek vizsgálata és értékelése nagy mértékben függ attól, hogy milyen a piaci koncentráció, a piaci részesedés vagy a kapacitások elosztása. A növekvő koncentráció általában mérsékli a versenyt, ugyanakkor hatékonysági előnyökkel is járhat, amire az E.ON/Ruhrgas fúzió esetében is hivatkoztak. Ez a javuló hatékonyság ellensúlyozhatja a vállalatok megnövekedett piaci erejét, így növelve a teljes jólétet. A korábbi uniós gyakorlatot némileg átírva az Európai Unió hatályos szabályozása (a Tanács 139/2004/EK rendelete) a preambulumban foglalkozik a hatékonyság figyelembevételével. Eszerint:

„Egy összefonódás a közös piaci versenyre gyakorolt hatásának meghatározásához helyénvaló figyelembe venni az érintett vállalkozások által bemutatott, alátámasztott és valószínűsíthető hatékonyságjavulást. Lehetséges, hogy az összefonódás révén megvalósuló hatékonyságjavulás ellensúlyozza a versenyre gyakorolt hatásokat, és különösen a fogyasztóknál máskülönböző jelentkező lehetséges hátrányokat, és ennél fogva az összefonódás a hatékony versenyt, különösen erőfölény létrehozásának vagy megerősítésének következményeként, nem akadályozza jelentősen a közös piacon vagy annak egy jelentős részén.”

Továbbá a 2. cikk 1. pontjának b) része tartalmazza azokat a szempontokat, amiket a Bizottságnak figyelembe kell vennie, így „...a közbenső és végső fogyasztók érdekeit, valamint a műszaki és gazdasági fejlődés fejleményeit, feltéve, hogy ez a fogyasztók számára előnyös, és nem akadályozza a versenyt.” Ezek alapján a hatékonyság javulásának lehetőségét is figyelembe lehet venni egy összefonódás elbírálásánál.

Az olykor tulajdonosi átfedésekkel járó, domináns tulajdonosi részesedéseket létrehozó összefonódások a versenyfeltételek alakulása szempontjából sokszor a versenyző piacon tapasztalhatónál átláthatóbb helyzetet teremthetnek, amint ezt Vince (2008) is írja a magyar piacra vonatkoztatva. Szűkülhet ugyan a tulajdonosi kör, amelynek részesedése és befolyása van az energiapiac vállalataiban. Adott esetben kevesebb tulajdonos ellenőrzi a piac szereplőit. Ezzel párhuzamosan az egyes tulajdonosi csoportok nem közvetlenül, hanem érdekeltségeiken keresztül vesznek részt a társaságok irányításában. Ez a rendszer nem annyira a versenyzők száma miatt, hanem az alacsonyabb létszámból fakadó könnyebb beazonosítás és ellenőrizhetőség miatt lehet előnyös. A mérleg másik oldalára az kerül, hogy a tulajdonosi koncentráció az erőfölényből származó előnyök érvényesítésének a lehetőségét is megteremtheti (Vince 2008). A koncentrációk megítélésénél tehát számításba kell venni a piactorzító hatásukon túl, hogy milyen egyéb nemzeti vagy uniós szintű érdekeket szolgálhatnak, illetve azokat a gazdasági körülményeket is, melyek az adott időszakot meghatározzák. Válság idején például különös figyelmet érdemel az a kérdés, hogy a bajba jutott cégek állami támogatása jár-e kisebb kockázattal vagy a fúzió. Az utóbbi ugyanis tartósan torzíthatja a piacszerkezetet, míg a kormányzati segítség átmeneti jellegű (Laki – Voszka 2010).

2.3.4. AZ ÁLLAMI TÁMOGATÁSOK ÉS AZ ENERGIAPIACI LIBERALIZÁCIÓ KAPCSOLATA

A világon egyedül az Európai Unióban tartozik az állami támogatások megítélése a versenyszabályozás hatókörébe. Érthető módon, hiszen az Európai Unió az egyedüli, mely tagállamok integrációjaként szupranacionális (verseny)szabályozási rendszert épített ki. A Római Szerződésnek eredetileg a 92. cikke fogalmazza meg az általános rendelkezéseket. *„Ha e szerződés másként nem rendelkezik, a közös piaccal összeegyeztethetetlen a tagállamok által vagy állami forrásból bármilyen formában nyújtott olyan támogatás, amely bizonyos vállalkozásoknak vagy bizonyos áruk termelésének előnyben részesítése által torzíttja a versenyt, vagy azzal fenyeget, amennyiben ez érinti a tagállamok közötti kereskedelmet.”* A generálklauzula ellenére a mentesség intézménye már itt is kezdettől fogva létezett, illetve a közszolgáltatások esetében is csak az arányos támogatások megengedettek. Az ily módon indokolt eseteknek is van azonban egy nyomon követési vagy monitoring rendszere. Az állami támogatások szabályozásának 2005-ben a lisszaboni stratégiával összhangban indították el a reformját (Pelle 2010). A reform alapja az *Állami támogatási cselekvési terv – Kevesebb és célzottabb állami támogatás: ütemterv az állami*

támogatás 2005 – 2009 közötti reformjához (EKB 2005b) című Bizottsági javaslat. Az utóbbi néhány évben három nagyobb kihívás érintette az állami támogatások rendszerét, és így ennek megfelelően formálták a szabályozást is. Az első a kkv-k támogatásának kérdése, a második az energia és klímaváltozás kérdésköre, és harmadikként lépett be a válság és ennek kezelése. Az utóbbiról a következő alfejezetben lesz szó.

A reform a tényleges szabályozásban a 800/2008/EK *általános csoportmentességi rendelet* formájában jelent meg először, melyben úgy alakították át a korábban is létező mentességek körét, hogy az megfeleljen az EU hosszabb távú gazdaságpolitikai stratégiájának. Az ú.n. horizontális célok között pedig fellelhető az energiatakarékosság (és a tárgyalt szektort érintő környezetvédelem) is. Az itt tételesen felsorolt mentességi kategóriák számos esetben közvetlenül érintik az energiapiacokat (pl. a megújuló energiaforrásokból történő energia-előállítás ösztönzésébe történő beruházáshoz nyújtott támogatás; energiatakarékossági intézkedésekbe történő beruházáshoz nyújtott támogatás; nagy hatékonyságú kapcsolt energiatermelésbe történő beruházáshoz nyújtott támogatás). A mentességek közvetve, a környezetvédelmet szolgáló támogatásokon keresztül is érintik az energiapiacokat (pl. a közösségi környezetvédelmi szabályokon túlmenő beruházások támogatása; a közösségi környezetvédelmi szabályoknál szigorúbb normáknak megfelelő szállítójárművek beszerzéséhez nyújtott támogatás; a kkv-k jövőbeni környezetvédelmi szabványokhoz való korai alkalmazkodásához nyújtott támogatás; környezeti tanulmányokhoz nyújtott támogatás; adókedvezmény formájában nyújtott környezetvédelmi támogatás).

A szabályozás reformja kitért az általános gazdasági érdekű szolgáltatások kezelésére is. Az EKB (2005b) dokumentumában is szerepel a *magas színvonalú általános gazdasági érdekű szolgáltatások* kérdése. A reform során a többi versenyszabályozási ághoz hasonlóan itt is nagyobb hangsúlyt szántak a közgazdasági megközelítésnek. Ezen a területen jelenleg az *Altmark-kritériumrendszer* szabályozza az állami támogatásokat (EB 2012).¹¹⁰ Ezek alapján nem minősül állami támogatásnak, ha a következő kritériumok teljesülnek:

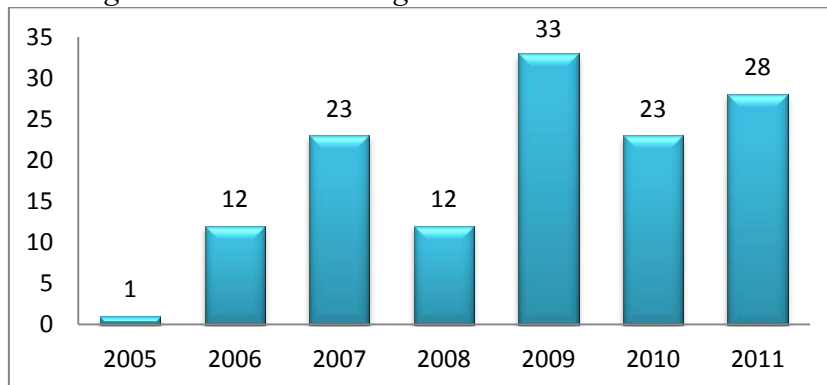
¹¹⁰ A Bíróság az Altmark-ügyben (C-280/00 sz. Altmark Trans GmbH és Regierungspräsidium Magdeburg kontra Nahverkehrsgesellschaft Altmark GmbH) hozott ítéletben tisztázta azokat a feltételeket, amelyek mellett a közszolgáltatás ellentételezése előny hiánya miatt nem jelent állami támogatást.

- a tevékenység általános érdeket képviselő szolgáltatás, és a feladat egyértelműen meghatározott,
- a közszolgáltatás költségeiért fizetett ellentételezés paraméterei objektívek, átláthatóak és előre meghatározottak,
- az ellentételezés nem haladja meg a szolgáltatás nyújtásának nettó költségeit egy ésszerű nyereséggel együtt (vagyis nem áll fenn túlkompenzálás), és
- az ellentételezés meghatározása vagy közbeszerzéssel történik, vagy ha nyilvános pályázatra nem került sor, az általános gazdasági érdeket képviselő szolgáltatásokkal megbízott cég az ellentételezést egy tipikus, jól működő cég költségei alapján kapja.

Az általános gazdasági érdekű szolgáltatás azonban még így is mentesülhet a tilalom alól, más feltételek (az ellentételezés mértéke és az éves forgalomra vonatkozó keretszámok) teljesülése esetén, amennyiben nincs szó túlkompenzálásról, keresztirányú támogatásról, és a többi tevékenységtől elkülönítetten kerül kimutatásra a könyvekben.

A Bizottságnak az állami támogatások adatait tartalmazó rendszere (State Aid Register) együtt kezeli a villamos-energia, a földgáz, a gőzenergia és a klíma-ágazatokat. (A NACE-rendszerben ezek a tevékenységek a D csoportban találhatók.)

5. ábra: Az Európai Unió Bizottsága által az adott évben jóváhagyott állami támogatások száma az energiaszektorban

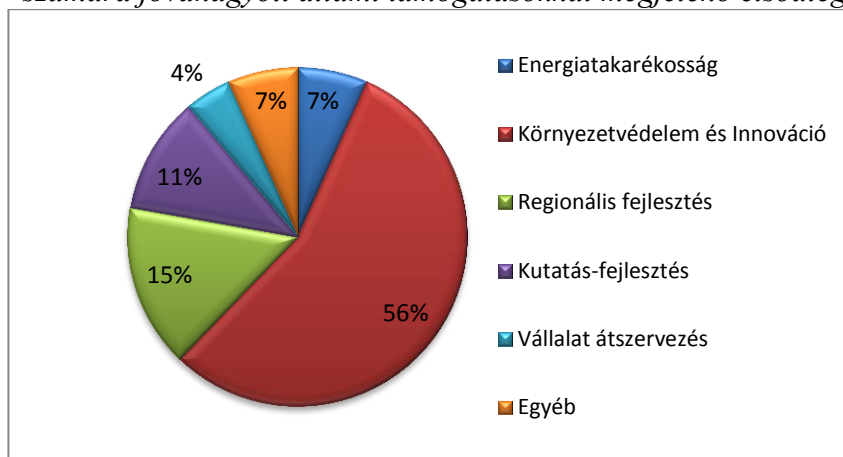

Forrás: Az Európai Bizottság adatai alapján saját szerkesztés

Az 5. ábra adatainak értelmezéséhez hozzá tartozik, hogy statisztikák az állami támogatások szabályozási reformjának köszönhetően 2005-től állnak rendelkezésre. Az energetika számára jóváhagyott állami támogatások összetétele az elsődleges céljuk alapján érdekes információkat tartalmaz. A Bizottság adatai szerint 2005 januárjától 2008

szeptemberéig 46 esetet regisztráltak a jóváhagyott és létező állami támogatásként.¹¹¹ Az állami támogatások elsődleges céljai között legnagyobb arányban a környezetvédelem és az ennek jegyében folytatott innováció jelent meg.

6. ábra: 2005 januárjától 2008 szeptemberéig az energiaszektor szereplői számára jóváhagyott állami támogatásoknál megjelenő elsődleges célok

Forrás: Az Európai Bizottság adatai alapján saját szerkesztés

A korábbi időszakra vonatkozó adatbázis hiányában az összehasonlítás nehézkes. Azonban mindenképpen meg kell jegyezni, hogy az állami támogatások közel 75 százaléka az energiahatékonyság és a környezetvédelem jegyében lett jóváhagyva. Ezek a célok pedig egyre nagyobb szerepet kaptak a 2000-es évek folyamán. Az energetikában hivatalosan elsőként a COM(98) 571 Bizottsági közleménnyel kezdődött a környezeti szempontok megjelenése (CEC 1998). Azóta sorban jelentek meg újabb és újabb tanulmányok, illetve ezekre építő jogforrások, melyekkel az energiahatékonyságot,¹¹² a zöld energia nagyobb részarányát¹¹³ és az energiaelőállítás és -felhasználás környezeti hatásainak csökkentését kívánták elérni. Ezek a célok megjelentek a Lisszaboni Stratégiában és az EU 2020 stratégiában is.

Bár az új tagállamok felvétele 2004-ben és 2007-ben történt, a statisztikákban nem jelennek meg egyértelműen a feltételezhetően nagyobb állami részvétel következményei az energiaszektorban nyújtott állami támogatások között.

¹¹¹ Az ezt követő időszak adatait a válság energiapiacra gyakorolt hatásáról szóló fejezetben mutatom be.

¹¹² Ilyen volt a 2003-2006-ig terjedő időszakra meghirdetett Intelligens Energia – Európa program (1230/2003/EC), majd ennek újabb (1639/2006/EC) változata, mely a 2007-2013-as évekre vonatkozik.

¹¹³ „A megújuló energiaforrások részesedése az EU-ban” című (COM(2004) 366) Bizottsági közlemény érintette először ezt a területet.

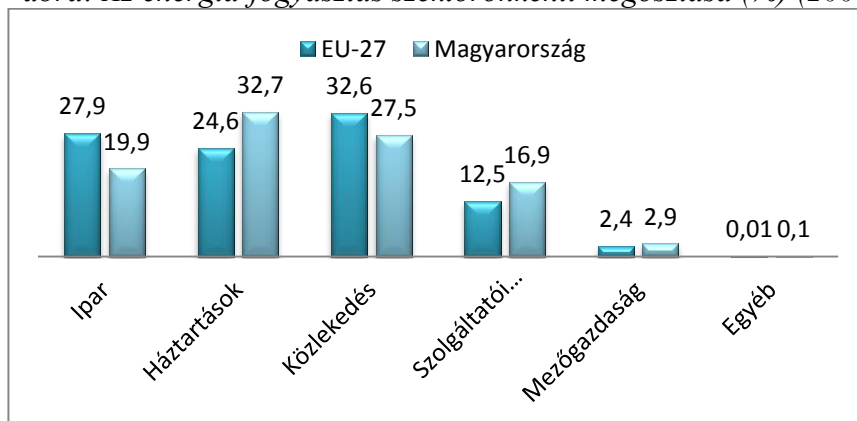
2.4. A VÁLSÁG ENERGIAPIACOKAT IS ÉRINTŐ KÖVETKEZMÉNYEI

A 2008 óta eltelt időszak fordulatos és izgalmas volt az európai energiapiacok számára. Elég a 2008 nyarán bekövetkezett olajár emelkedésre vagy a fél évvel később lezajlott orosz-ukrán gázvitára gondolni, aminek következtében sok tagállam megtapasztalta a függőség minden velejáróját. A legnagyobb kihívást mégis a globális pénzügyi és gazdasági válság jelentette, amely mély nyomokat hagyott az energiapiacokon (EC 2009a).

2.4.1. A VÁLSÁG HATÁSAI AZ ÁRAKRA, KERESLETRE ÉS A BEFEKTETÉSEKRE

A 2006 végére csökkenésektől vagy ugrásszerű növekedéstől mentes, stabilizált energiafogyasztás már 2007-ben visszaesett, majd egy átmeneti növekedés után 2009-ben tovább zsugorodott. A kereslet változását több más tényező mellett a felhasználók megoszlása is befolyásolja. Az alábbi ábrán látszik, hogyan részesedtek az egyes szektorok az energiafogyasztásból az Európai Unióban és Magyarországon a válság előtt.

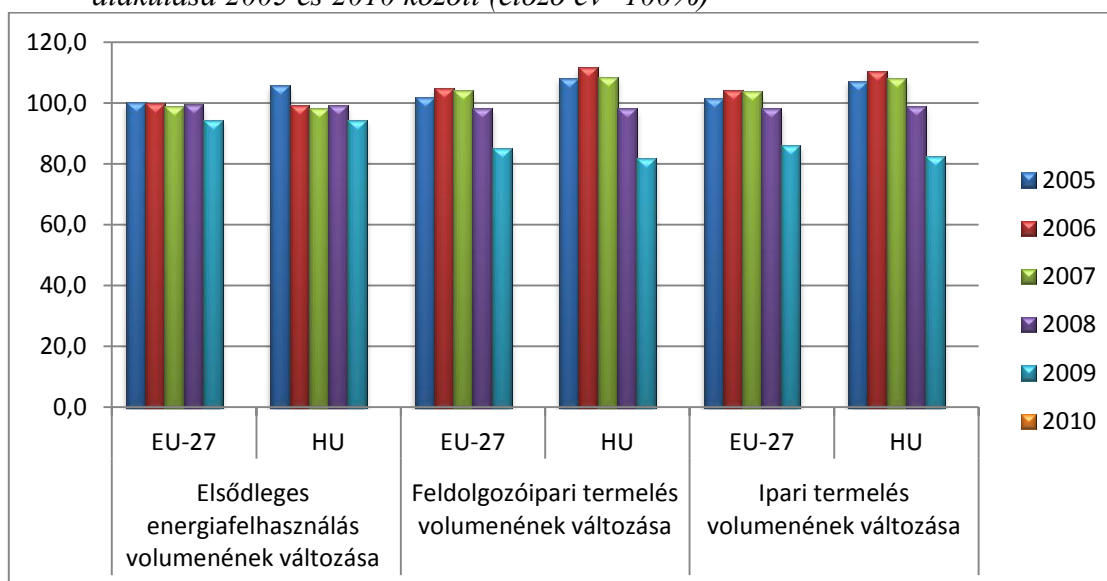
7. ábra: Az energia-fogyasztás szektoronkénti megoszlása (%) (2007)

Forrás: EC (2010a) alapján saját szerkesztés

A fogyasztók három legnagyobb csoportja a háztartási szektor, a közlekedés és az ipar. Az energiaigényes ágazatok közül a feldolgozóipar, ezen belül az autó- és gépgyártás, valamint az építőipar szenvedte meg leginkább a 2008 óta eltelt időszak eseményeit. A fogyasztás csökkenése kevésbé írható a háztartások és a közlekedés számlájára. Ezek nagy súlya miatt is rugalmatlanabb az energia-kereslet, mint sok más termék és szolgáltatás kereslete. Az ágazat ezért viszonylag válságállónak bizonyult: az energiafogyasztás 2009-ben kevésbé esett vissza, mint a (feldolgozó)ipari termelés (8. ábra).

8. ábra: Az Európai Unió és Magyarország különböző gazdasági mutatóinak alakulása 2005 és 2010 között (előző év=100%)

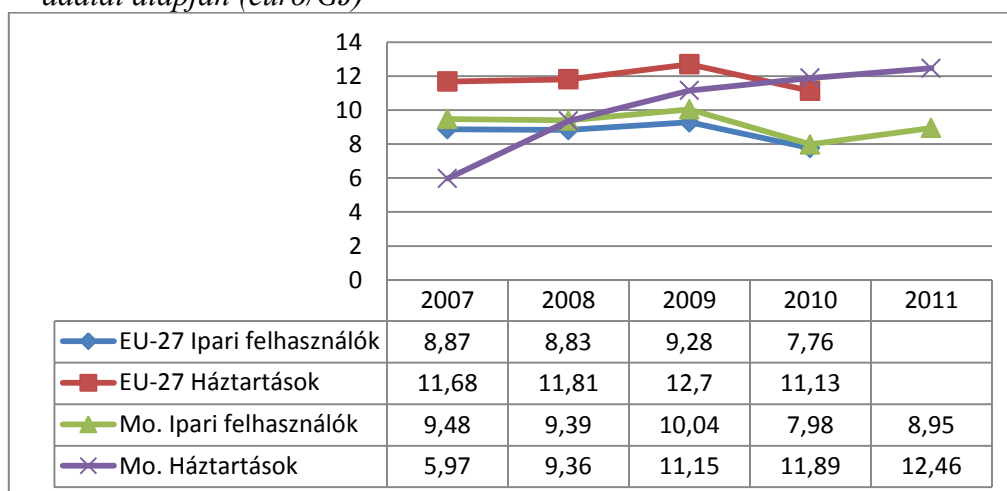
Forrás: A KSH adatai alapján saját szerkesztés

Hozzá kell tenni, hogy a 2008-2011-es időszak éves fogyasztása a válság ellenére messze túlszárnyalta a kilencvenes évek elején kialakult szintet. Az EU tagországaiban az elmúlt húsz év mélypontja az 1994-es 1053,152 millió tonna olajegyenérték (tonne of oil equivalent, toe) éves fogyasztás volt (ez a 2009-es adat 94 százaléka), míg Magyarországon az 1997-es 15,952 millió tonna olajegyenérték (ami a 2009-es fogyasztás 97 százaléka).¹¹⁴

A kereslet csökkenése nyomán kialakult túlkínálat hatást gyakorolt az *energiaárakra* is: az olaj 2008 nyarán kialakult 140 dolláros hordónkénti ára 2009 elején 43 dollárra csökkent, majd az év nyarán 70 dollár körül állt meg. Ez magával hozta a gáz és a villamos-energia árak csökkenését is a nagykereskedelmi piacokon. Az alábbi, 9. ábrán jól látható az egyébként 2008 második félévében kialakult, de az olajárhoz történő rögzítésből adódóan itt csak 2009-ben jelentkező csúcs, majd a 2009-ben bekövetkezett, de csak 2010-re könyvelt csökkenés is a földgáz európai piaci áraiban.

¹¹⁴ A mostani válság ebből a szempontból is súlyosabbnak tekinthető, mint a kilencvenes évek elejének recessziója. Ha figyelembe vesszük az utóbbi húsz év energiafogyasztásában tapasztalható növekedési trendet: a 2009-es magasabb érték nyilvánvalóan a két évtizede minden szektorban folyamatosan emelkedő energiaigénynek köszönhető.

9. ábra: A földgáz ipari és háztartási fogyasztói árának változása az EU-27 adatai alapján (euró/GJ)

Forrás: Az Eurostat adatai alapján saját szerkesztés

A földgáz-üzlet sajátossága, hogy több milliárd dollárnyi hosszú távú befektetést igényel a termeléstől, a cseppfolyósításon és a vezetéképítésen át, a gázhalmazállapot visszaállításáig. Az ellátási lánc említett elemei nem tartoznak a termelés-megosztást létrehozó szerződések (Production Sharing Contracts, PSC) által érintett területek alá, így a projektek irányítói külső finanszírozási források felkutatására kényszerülnek. A válság azonban a befektetők számának csökkenését és a tőke költségének emelkedését hozta (IEA 2009a). Hosszú távon talán a legkedvezőtlenebb fordulat a *nagy beruházások* elmaradása (Keppler-Schülke 2009, IEA 2009a 90. o., EB 2010c 5. o.). Az IEA (2009b, 3. o.) szerint a 2008-as adatokhoz képest 2009-ben 21 százalékkal csökkent az olaj és gázipari befektetések aránya világszerte (3. o.).¹¹⁵

Az említett 2008-as rekord olajárat követően sem lendült fel a beruházási kedv, aminek Keppler és Schülke (2009) hat okát találta. Az energetikai cégek és a politikai döntéshozók kivárással álláspontja mellett az energiatermelő országok nemzeti érdekeinek erősödése, a stabil nemzetközi/európai energiapolitika hiánya, a tárolók, nukleáris telepek és egyéb létesítmények kialakítását övező helyi szintű ellenállások, valamint az egységnyi energia kitermelésének növekvő költsége egyaránt visszavetik a beruházási

¹¹⁵ Mintegy 20 olaj vagy gázipari kitermeléshez kapcsolódó nagyberuházást toltak el bizonytalan időre, vagy töröltek el teljesen, és további 35 tervet pedig legalább 18 hónappal halasztottak el 2008 októbere és 2009 áprilisa között (IEA 2009b).

hajlandóságot.¹¹⁶ A befektetések csökkenésének oka a megbénult hitelpiac, a nagyobb tőke költség vagy a kockázatkerülés, azaz a *hitelszerzés nehézsége*. A kereslet és az árak visszaesése, a fellendülés időpontjának bizonytalansága miatt egyre csökken az energiapiaci befektetések vonzereje a szolgáltatók körében is (Houssin 2009). Ebből a szempontból kulcsfontosságú tényező a válság elhúzódása. Minél tovább tart az energia keresletét csökkentő és így árakat lenyomó válság, annál bizonytalanabb a *befektetések megtérülése*.

A londoni székhelyű Világ Energia Tanács (WEC) már 2008 novemberében készített egy felmérést 16 európai ország 65 energetikai vállalata körében. A beruházási hajlandóság akkor még viszonylag optimistának tűnt: a vállalatok úgy vélték, hogy a beruházások 20 százaléka időben végrehajtható, 40 százalékukat legfeljebb 2 évvel halasztják el, és csupán 20 százalékuk lebonyolítása húzódik majd el hosszabb időre. 2009-ben az OECD jelentése szerint az erős, pénzügyileg stabil vállalatok még fenntartották terveiket, de a többiek bejelentették, hogy felülvizsgálják a befektetési stratégiájukat az EU-ban és azon kívül. Az energiaszektor szereplői ebben az évben mintegy ötödével (körülbelül 100 milliárd dollárral) csökkentették ilyen irányú kiadásait (OECD-IEA 2009). A válság hatására, az előző év hasonló időszakához képest 2009 első negyedére a legtöbb régióban és energiaágazatban – összességében 53 százalékkal, azaz mintegy 13,3 milliárd dollárnyi értékben – csökkent az újabb befektetések aránya (IEA 2009b, 3. o., UNEP 2009, 4. o.). Az olaj- és gázágazatban 2009-re mintegy 21 százalékos csökkenés mutatkozott az előző évhez képest (IEA 2009b).¹¹⁷ A 2009 utáni időszakra még nincsenek összefoglaló adatok, de azóta is előfordult a tervezett befektetések törlése.

A megújuló energiaforrások fejlesztése még nagyobb arányban esett vissza. A 2008 év végi adatok az előző év hasonló időszakához képest 23 százalékkal alacsonyabb szintet mutatnak a megújuló energiába történő befektetések esetében (UNEP 2009). Az OECD országokhoz hasonlóan az Európai Unió energiapiacának strukturális átalakítására tett

¹¹⁶ A kilencvenes évek olajválságának magas energiaárai akkor fellendítették a beruházási kedvet, ami a kilencvenes évek végére túlkínálatot, és így 10 dollár/hordó alatti olajárat eredményezett. Keppler és Schülke (2009) szerint a befektetők élénken emlékeznek ezek következményeire.

¹¹⁷ A makrogazdasági okokra hivatkozva csökkentette például 2009 áprilisában a Gazprom mintegy 100 milliárd rubellel a befektetési terveit az előző évben elfogadott tervekhez képest. Irán is későbbre (2010-2013-ra) halasztotta két cseppfolyósított gázkitermelését (LNG) fejlesztő beruházását. Európában pedig a tárolók létesítése szenvedhet késedelmet (IEA 2009a, 53. o., 60. o., 89. o.). Az E.ON és az RWE is kivonult a brit nukleáris létesítmény projektjéből (RWE, E.ON Scrap UK Nuclear... 2012). Magyarországon a válságra hivatkozva visszalépett az MVM a Mátrai Erőmű 300 milliárdos bővítésétől (Nem építik meg... 2010).

kísérletek is megtorpantak a válság következtében, ennek ellenére a tiszta energia beruházásai 2008-ban és 2009-ben is messze meghaladták más térségek vállalásait (New Energy Finance 2009). Az új technológiák fejlesztését az is visszavetette, hogy a nemzetállamokat semmi nem kényszerítette az energiahatékonyság javítására. A gazdasági válság végével az energiaigények várhatóan ismét növekedésnek indulnak majd, és akkor gondot fog okozni, hogy a véges vagy kimerülő készletek pótlására hivatott befektetések a krízis miatt elmaradtak, vagy legalábbis csökkentek (Connor 2009).

A válság következményeinek vizsgálata megerősíti, hogy a fogyasztás és az árak visszaesése ellenére az energetika a válságálló (defenzív) ágazatok közé tartozik. A földgáz iránti kereslet viszonylag rugalmatlan. A válság azonban közvetett módon, a pénzügyi, a termelő és a szolgáltató szektorok recessziója miatt erre az ágazatra is hatást gyakorolt, ami főként a kereslet csökkenésében, a beruházásokat finanszírozó hitelek megcsappanásában és az általános gazdasági bizonytalanság tartós fennmaradásában mutatkozott meg.

2.4.2. AZ ÁLLAMI VÁLSÁGKEZELÉS ÉS AZ ENERGIAPIAC KAPCSOLATA

A következőkben az EU tagállamainak energiapiacokat is érintő speciális, bár nem kizárólag erre az ágazatra jellemző makrogazdasági válságkezelési eszközeit mutatom be.¹¹⁸ A különböző gazdasági, pénzügyi válságokra adott válaszok jellemzését azzal érdemes kezdeni, hogy *minden krízist egyedi módon kell kezelni* (Lámfalussy 2008). A globálissá vált gazdasági válság kapcsán sem beszélhetünk a krízisre adható makrogazdasági válaszok általános érvényéről. Ha a vizsgálatot leszűkítjük az Európai Unióra, akkor el lehet különíteni a centrum- és a kohéziós országokat. Sőt, ez utóbbi kategórián belül sem lehet egységesen alkalmazható módszert találni, hiszen a válságnak való kitettség, így a válság mélysége és hatásai is országonként eltérő képet mutatnak (Bod 2011).¹¹⁹ Ennek megfelelően az alkalmazható eszköztár is korlátozott, illetve komoly gyakorlati kihívás elé állítja a döntéshozókat.¹²⁰ Csupán az tűnik egységesnek, hogy az állam gazdasági szerepe változik, az állami szabályozás és a piac hatásköre módosul.

¹¹⁸ A válságkezelés vállalati szinten is megjelent, de ennek eszközei és hatásai olyan szerteágazóak, hogy külön tanulmányt igényelnek.

¹¹⁹ A válság adott országonként eltérő hatásait és mélységét az intézményi, a kulturális, a társadalmi és a gazdasági szerkezet mellett befolyásolja az is, hogy kormányzati szinten elhibázott gazdaságpolitikát folytat, esetleg engedi, hogy a gazdaság meghatározó szereplői hosszú távon kedvezőtlen stratégiát folytassanak, míg máshol a válság csak „fertőzés” révén jut a nemzeti piacra.

¹²⁰ A Szegedi Tudományegyetem 2012/1-es Műhelytanulmánya szól részletesen a kohéziós országok válságkezeléséről (Farkas et al 2012).

A korábbi tapasztalatok alapján a válságkezelés során – Lámfalussy (2008, 157. o.) szerint –, ha a *külföldi hitelezők és befektetők* részei a problémának, akkor etikai és gyakorlati okokból, valamint az erkölcsi kockázat kiiktatása miatt részt kell venniük a megoldásban is. A külföldi hitelezők bevonása mellett a válságkezelés során széles körben követett gyakorlat a *folyó fizetésimérleg-pozíció javítása*. Ennek eszközeit tekintve az utóbbi négy év igen *változatos és újszerű megoldásokat hozott*. Bod (2011) szerint ez annak köszönhető, hogy a válság előtti időszakban a közgazdasági gondolkodás fő iránya túlságosan magabiztossá vált, és válságmentes gazdaságpolitikák időszakának eljövetelét hirdette. Egy ilyen környezetben a nem csak a perifériákon tomboló, hanem széles körben mindent átíró gazdasági válság rendkívülinek hatott. Ezért rendkívüli eszközökhöz is nyúltak a probléma megoldása érdekében. Sok helyen megváltozott, árnyaltabb lett az állami szerepvállalásról alkotott kép és „...korábban elképzelhetetlen piacvédő, gazdaságösztönző, fogyasztásserkentő intézkedéseket jelentettek be.” (Bod 2011, 88. o.). A válságot leginkább megérintő régi és új uniós országok politikai/döntéshozatali elitje egy országon belül sem alkot egységes véleményt a lényeges gazdaságpolitikai ügyekben. Így az útfüggőség Nelson és Winter (1982), valamint David (1989) által leírt jelentősége is csökken az új körülmények között. Ennek megfelelően mindig adódik elágazási lehetőség, azaz újszerű válságkezelési módszer (Bod 2011).

A továbbiakban a *válságkezelés energiapiacokat is érintő módszereit érdemes a megcélzott időtáv szerint csoportosítani*, megkülönböztetve a tűzoltást a tartós hatást eredményező lépésektől. Az *energetikai vállalatok* a piac elhagyását nagy mértékben megnehezítő magas kilépési korlátok, a gazdaságban betöltött szerepük, méretük vagy éppen az univerzális szolgáltatási kötelezettség miatt *alkalmasak arra*, hogy a kormányok *rövid távú bevételszerzését* szolgálják, akár különadók befizetésével, akár az állami vagyonrészek értékesítésével.

Hatását, bevezetésének és lebonyolításának módját tekintve a *lehető leggyorsabb válságkezelési módszer az adóemelés*, ami esetenként csak egy-egy ágazatot érint.¹²¹ Az energiaipar a nagy volumenek és a kereslet több területén jellemző alacsony árrugalmassága miatt mindenütt jó jelölt. Nagy-Britanniában 2005-ben emelték meg az olajkitermelésre kivetett adót, hogy így növeljék a költségvetési bevételeket (Brown...

¹²¹ A közgazdasági fősodor gyakorlatban betöltött szerepének fokozatos irrelevánssá válásáról Csaba (2009) írt hosszabb elemzést.

2005). 2011-ben pedig az északi-tengeri olajkitermelő társaságok profitját vágták meg, amikor a brit kancellária miniszter, George Osborne 120-ról 250 millió fontra emelte a társaságok nyereségadóját, hogy elkerüljék az üzemanyagokra kivetett jövedéki adó emelését, ami a lakosságot közvetlenül és érzékenyen érintette volna (Peacock 2011).

Magyarországon már a 2006-os gazdasági stabilizációhoz is kapcsolódott egy speciális energetikai elvonás, a nyereség nyolc százalékát kitevő úgynevezett Robin Hood-adó. Ennek célja az volt, hogy olcsóbbá tegyék a távhőszolgáltatást. 2010-ben az ágazatok köre bővült, a mértékeket – különösen a pénzügyi szektorban – felemelték, illetve az energetikában új adónemet is bevezettek, és a bevételeket a költségvetés hiányának ellensúlyozására fordították (Voszka 2011).¹²²

A különadók, nyereségadók és más profitcsökkentő szabályozási eszközök leszoríthatják az érintett cégek részvényeinek árfolyamát, ami kedvezőtlen feltételeket teremt a válság sürgősségi kezelésének, a *gyors államadósság-csökkentés* másik módszeréhez, az *energetikai vállalatok privatizációjához*. Nyugat és Kelet-Európában a 90-es években más-más pályán, de azonos megfontolásból, a költségvetési hiány mérséklése érdekében indult meg az energiaszektor privatizációja. Ennek háttérében az áll, hogy a közösségi tulajdon értékesítése nem jár együtt a rendszer megváltoztatásával, sőt még hosszabb távú kedvező hatással is bírhat a nyilvánvaló egyszeri költségvetésre gyakorolt hatásán túl. Ha ugyanis korábban tartós állami támogatásban részesülő közösségi vagyonelemet értékesítenek, akkor ezzel kiiktathatják az egyik államadósság-generáló elemet is. Azaz várható jövőbeni kiadásoktól is mentesülhet az állami költségvetés. Ellátási kötelezettséggel bíró – például energiaipari vállalat – esetén általában hatósági árat állapítanak meg az adott szolgáltatásra nézve, oly módon, hogy érvényesítik benne a privatizációs vételárat kifizetők befektetésének megtérülését is (Török L. 2012). Az uniós országok többségében mára magánkézbe kerültek az energiaipari társaságok, így a jelen gazdasági helyzet orvoslására kevés tagállamnak maradt meg ez a lehetősége (Marnitz 2011).

¹²² Hasonló próbálkozások történtek Szlovákiában is, ahol a Fico-kormány felszólította a külföldi tulajdonú nagyvállalatokat az energiaárak csökkentésére. A cél – mint a magyar Robin Hood-adó esetében – az volt, hogy a szolgáltatók nyereségükből járuljanak hozzá az alacsony jövedelmű rétegek közmű kiadásainak támogatásához (Szilvássy 2006).

Az ún. PIIGS országok¹²³ azok, melyek talán a legjelentősebb privatizációs programok kidolgozására és végrehajtására kényszerültek a válság hatására az utóbbi 2-3 évben. A talán legsúlyosabb helyzetben lévő Görögország például 50 milliárd eurós – a 2010-es GDP-jének közel 22 százalékát kitevő – privatizációs csomagot állított össze.

E csomagon belül a legnehezebb feladatnak – a cég vezérigazgatója szerint – a jelenleg még 51 százalékban állami tulajdonban lévő energiaszolgáltató, a PPC 17 százalékos részesedésének áruba bocsátása ígérkezik. Nem biztos ugyanis, hogy ez a pakett komoly érdeklődést vált ki, annak ellenére, hogy a görög krízis nyilvánvalóan csökkenti a részvények árfolyamát. A vonzerőt csökkenti, hogy az állam meg kívánja tartani a menedzsment jogokat, a fizetőképes kereslet zsugorodik, és hogy a liberalizáció uniós mércével mérve még nem túl előrehaladott (Galambos P. 2011b). A nem energiaágazatba tartozó vállalatok mellett szintén eladásra szánt vagyonelem lett a DEPA gázipari vállalat 65 százalékos tulajdorészből és a kavalai gáztározóból (Galambos P. 2011a).

A görög példa nem egyedülálló. A portugálok a 6 milliárd eurós csomag részeként értékesítenék többek között az Energias de Portugal-t (EDP) és a Redes Energéticas Nacionais (REN) hálózatüzemeltetőt is (Kíárusításba kezdenek... 2011). Az olasz gazdasági helyzet is úgy alakult, hogy az eladásra szánt 60 milliárd euró értékű állami vagyonban benne van az ENEL áramszolgáltató társaság 5,2 milliárd eurós részvénycsomagja is (Török L. 2012), illetve sor kerülhet az olaj és gázpiacon érdekelt ENI papírjainak eladására is (Euróválság:... 2011). A PIIGS országok mellett az adósság csökkentése érdekében Lengyelország is bejelentette privatizációs szándékait, köztük az Enea energia cég 16 százalékának értékesítését. 2011-ben Románia is jelezte, hogy energiaipari vállalatok kisebbségi részesedéseinek értékesítésével szeretne többletbevételhez jutni a közle jövőben (Románia is... 2011). A svéd miniszterelnök a válság kirobbanása után a jórészt a villamos-energia szektorban tevékenykedő Vattenfall csoportot is megemlítette azon vállalatok sorában, amelyek profitálhatnának egy új kisebbségi tulajdonos megjelenéséből (Adósságkezelő privatizáció 2010).

A bevételszerzésnek ezt a lehetőségét korlátozza azonban, hogy az uniós országok zöme már nem rendelkezik komoly részesedéssel a gáz- és villamos-energia szektorban. A kivételek közé tartozott mindkét ágazat szempontjából 2008-ban Írország, Lengyelország, Görögország, Szlovákia, Franciaország, Dánia és Ausztria, továbbá a villamos-energia iparban Svédország és Csehország (Wölfl et al 2009, Haney és Pollitt 2010).

¹²³ A rövidítés az EU-tag kohéziós országokat jelöli, azon belül is Portugáliát, Írországot, Olaszországot, Görögországot és Spanyolországot.

Ahol viszont már korábban privatizálták az energetikának legalább egy részét, ott a költségvetési egyenleg javításának ezzel éppen ellentétes módszere alkalmazható: az *állami tulajdon helyreállítása* a stabil, nyereséges és így folyamatos osztalékbevéttel kecsegtető társaságokban. A válság ugyanis sok országban felerősítette a protekcionista tendenciákat. Megnőtt a szándék a kormányok gazdasági befolyásának erősítésére, a stratégiai pozíciók elfoglalására, a nemzeti szuverenitás védelmére és kiterjesztésére. Ennek egyik megnyilvánulása az állami tulajdon körének bővítése, ami az egyéb célok mellett a pénzügyi hatások mérlegelését is igényli. Az állami kézbe vétel jelentős egyszeri ráfordításai után folyamatosan növekedhet a költségvetési (osztalék) bevétel, és egyfajta tartalékot is lehet képezni: a részvénytársaságokat az árfolyamok emelkedése idején jobb áron lehet eladni.

A legaktívabbnak ezen a téren Szlovákia látszik, amely meglévő 49 százalékos tulajdonrésze mellé 2009-ben, hét évvel a magánkézbe adás után majdnem háromszoros áron vásárolta vissza a Transpetrol olajvezeték-üzemeltető 49 százalékát.¹²⁴ Ezután a kabinet jelezte, hogy további stratégiai vállalatok megvételét is mérlegeli (Ficoék... 2009). Ebbe a körbe tartozhat a bösi vízerőmű, amelyet jelenleg a Szlovák Villamosművek Rt. bérel az olasz Enel társaságtól. A visszaállamosítást segíti az a 2009-ben elfogadott törvény is, amely szerint a kormány ideiglenesen „stratégiai vállalat” státust adhat olyan cégeknek, amelyek a válság miatt nehéz helyzetbe kerültek. Az állam tulajdonosukká válna mindaddig, amíg a tartós működtetéshez megfelelő vásárlót nem talál (Mentőövbe... 2009).¹²⁵

Az állami tulajdon kiterjesztése a 2010-ben hivatalba lépett magyar kabinetnek is fontos célja. Ez az energetika területén is megmutatkozik.

A legnagyobb lépés a regionális energiapiacra is jelen lévő Magyar Olajipari Rt. (MOL) 21 százalékos pakettjének 1,88 milliárd eurós megvásárlása volt 2011-ben, amit az IMF-től kapott hitel még le nem hívott része finanszírozott. Az illetékes miniszter indoklása többek között pénzügyi érvekre is hivatkozott: *„Nem csak politikailag, pénzügyileg, nemzetgazdaságilag is pozitív hatása lesz a vételnek már középtávon is, mert jelentős szinergiákat teremthet más, az állam tulajdonában lévő vállalatokkal, mint például a Magyar Villamos Művek Csoporttal...energiapolitikai, vagyongazdálkodási lépés is történt a vétellel, ami komoly szakértők szerint már középtávon megtérülő befektetés.”* (Fellegi: a Mol... 2011). Egy későbbi kormányzati nyilatkozat a tartalékképzés szempontját is felvetette: *„Nem szabad a kormányzati gondolkodásból kizárni, hogy a kormány ennek a részvénytársaságnak akár egy részét*

¹²⁴ A cég a Barátság kőolajvezeték szlovákiai szakaszát üzemelteti, amelyen keresztül kapja az olajat a Mol tulajdonában lévő szlovák Slovnaft finomító is.

¹²⁵ A 2009 októberében elfogadott törvény szerint stratégiai vállalat lehet az 500-nál több főt foglalkoztató cég, mely jelentős energiaszolgáltató, gáz- vagy hőszolgáltató, olajfinomító. A törvény hatálya alá esnek még a vízi erőműveket, szennyvíz-tisztítókat és vízellátó hálózatokat üzemeltető cégek is (Mentőövbe... 2009). Hasonló folyamatoknak az Európai Unió kívül is szemtanúi lehetünk. A horvát kormány is tett erőfeszítéseket az olajipari INA többségi tulajdonának visszaszerzésére.

értékesíti, ...hiszen nem látjuk előre, hogy mi fog történni a devizafinanszírozásban, vagy a devizapiacokon.” (Jenei 2011).

Az ilyen lépések pénzügyi hatása általában is bizonytalan. A jelenlegi időszak hektikus árfolyammozgásai és a kormányok más, e céllal össze nem hangolt intézkedései (különadók, a hatósági árak emelésének visszafogása) miatt különösen nagy az esély arra, hogy rövid távon a megszerzett részvénytőke leértékelődik, a tényleges osztalék pedig a szokásosnál kisebb. A MOL állami pakettje például két hónap alatt 150 milliárd forintot veszített az értékéből, bár azután ismét emelkedett az árfolyam (A Fellegi-tárcának... 2011). A társaság igazgatósága azonban 2012 márciusában 45 milliárd forint osztalék kifizetésre tett javaslatot a tavalyi 152,1 milliárd forint nettó eredmény után (45 milliárd forint... 2012). Így a több mint 500 milliárd forintos vételár megtérülése rövid- és középtávon kétséges. Nem kizárt azonban, hogy kedvező esetben, hosszabb távon a növekvő osztalék és az emelkedő árfolyam hozzásegíthet a makrogazdasági pénzügyi egyensúly javításához.

2.4.3. AZ ENERGIASZEKTOR VÁLSÁGÁNAK KEZELÉSE

Az energiaszektor és szereplői által tapasztalt válságra elsőként az érintett vállalatok tudnak reagálni. Ennek legszembetűnőbb formája a kereslet csökkenésére válaszul a termelés visszafogása, hogy a túlkínálatot megakadályozzák és elejét vegyék az árak további esésének. A Gazprom esetében például ez egy év alatt 15 százalékot tett ki (IEA 2009b). Második lépésben – amint azt már kifejtettem – az árak csökkenése miatt a nem vagy lassabban megtérülő beruházások elhalasztásával tudják/tudták helyzetüket stabilizálni. Hosszabb távon pedig a tevékenységi kör kiterjesztése más ágazatokra, azaz egyfajta „multi-utility” stratégia és szerep kialakítása lehet célravezető.¹²⁶ Azonban nem az energetikai cégek szenvedték meg leginkább a válságot.

A válságkezelés kormányzati eszköze lehet *a versenyszabályok átmeneti fellazítása*, mert az állami támogatások kiterjesztése mellett a tönkremenő cégek beolvasztása, az erőfölényes helyzetek rugalmasabb kezelése és a kríziskartellek engedélyezése is gátolhatja a recesszió mélyülését. 2008 őszétől az Európai Unióban is voltak erre irányuló törekvések, végül a szabályozás alapelvei nem módosultak, csak az eljárásrendben – az elbírálás szempontjaiban, gyorsaságában – érvényesítették a rendkívüli helyzet

¹²⁶ Bár állami cégek esetében más vezérelv is lehet, de az MVM földgáz- és telekommunikációs szektorban történő megjelenése ezt példázza.

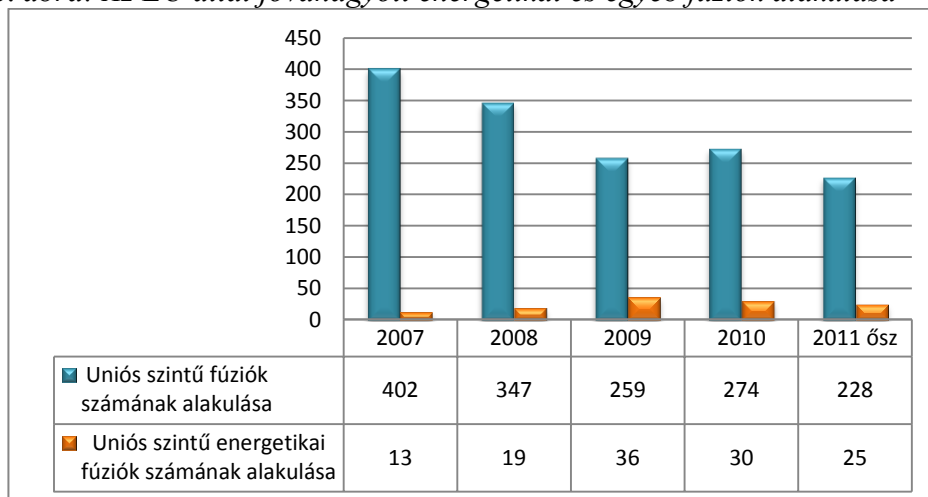
következményeit.¹²⁷ A legjelentősebb változások az állami támogatások területén történtek, elsősorban a pénzügyi szektor kisegítése miatt. A szűkebb értelemben vett versenyjogon belül az összefonódások, a legújabb uniós terminológia szerint koncentrációk elbírálásában mutatkozott a legtöbb könnyítés. Az engedélyezéshez kapcsolódó strukturális kötelezettségek teljesítéséhez például a válság által teremtett helyzetre hivatkozva meghosszabbították a határidőket, és lehetővé tették a fúzió haladéktalan megvalósítását, ha előzetes aggályok nem merültek fel vele szemben, vagy ha ez a lépés összekapcsolódott a cégek megmentésével (Kroes 2008, Lowe 2009). Az energetikában is ez a terület érdemel kiemelt figyelmet.

A válság hatása az európai energiapiaci összefonódásokra

A koncentrációk megítélésénél számításba kell venni a piactorzító hatásukon túl, hogy milyen egyéb nemzeti vagy uniós szintű érdekeket szolgálhatnak, illetve azokat a gazdasági körülményeket is melyek az adott időszakot meghatározzák. Gazdasági válság időszakában például nem meglepő, hogy a tiltás/korlátozás és a mentességek vagy engedékenységek kéz a kézben járnak. Így volt ez az elmúlt 3-4 évben is. A válság kezdetén csökkent az Európai Bizottsághoz bejelentett fúziók száma. Ezt az átmeneti csökkenését Reynolds és szerzőtársai (2011) azzal magyarázzák, hogy romló gazdasági környezetben inkább a nemzeti határokon belüli „vállalatmentő egyesülés” jellemző, amelyek nem érintik a közös piacot, így nem jelennek meg az Unió szintjén. Azonban a számok mögötti tartalom vizsgálatakor érdemes tekintettel lenni arra, hogy az összefonódások uniós szintű elbírálásának hivatalos ideje (I. és II. fázis) mintegy 160 munkanapot vehet igénybe. Így, ha kizárólag a válság számlájára írunk a vállalati egyesüléseket, akkor fél-egy év csúszással érzékelnénk a változásokat. Az *energetikai cégek uniós piacokat érintő fúzióinak* alakulása éppen a tükörképe az általános tendenciának (10. ábra). A 3. ábrán is látott 2001-2003-as csúcsot – a 2006-os egyszeri kiugrástól eltekintve – apály követte. Az összeolvadások éppen 2007-től kezdtek ismét szaporodni, 2009-ben érték el az évtized legmagasabb értékét, ezután pedig csökkenésnek indultak.

¹²⁷ Az európai versenyszabályozásban tapasztalható átmeneti és/vagy tartós változásokról lásd Voszka [2012].

10. ábra: Az EU által jóváhagyott energetikai és egyéb fúziók alakulása

Forrás: Az Európai Bizottság honlapja alapján saját szerkesztés

Az 3. és a 10. ábrák arra utalnak, hogy bár a közösségi energiapiacokon érdekelt vállalatok az iparág defenzív jellege miatt nem kerültek a többi szektorban tapasztalt komoly krízishelyzetbe, az összefonódások száma 2009 és 2011 között minden évben magasabb volt, mint az azt megelőző években. (Ráadásul ezek az adatok nem tartalmazzák az energetikára stratégiai jellege miatt hagyományosan jellemző tagállamokon belüli összeolvadásokat.¹²⁸)

A Bizottság 2008 nyarától 2011 októberéig mintegy 110 esetet bíralt el, és kivétel nélkül mindegyik zöld utat kapott. Ez jól beleillik a 2002 óta tapasztalt trendbe, ugyanis az utóbbi kilenc év alatt bejelentett, minden szektort érintő 2956 vállalati összeolvadásból csupán hármat(!) nem engedélyeztek.¹²⁹ Többet elárul, ha azt vizsgáljuk, hogyan alakul 2008 óta a feltételekkel vagy kötelezettségvállalásokkal engedélyezett fúziók aránya a korábbi időszakhoz képest. 2008 szeptembere óta nem volt olyan ügy, az engedélyeztetés II. fázisába jutott volna. Öt alkalommal azonban Bizottság az I. fázisban feltételeket írt elő, amelyek teljesítése után már nem kifogásolta az ügyleteket.¹³⁰ Az első ilyen döntés egy francia és egy brit energiaipari szolgáltató összefonódását érintette.¹³¹

¹²⁸ Sokszor olyan kisebb energetikai vállalatok kerültek a válság során „kalapács alá”, melyek felvásárlásához vagy összeolvadásához közösségi szintű jóváhagyásra nem is volt szükség. Ilyen volt például a német hatóság által jóváhagyott Envacom cég energetikai érdekeltségeinek felvásárlása, mely során a Gazprom megvetette a lábát a német árampiacon (Kis lépés ez... 2011).

¹²⁹ Az ezt megelőző 13 évben, 1990 és 2002 között 18 esetben nem engedélyezték a fúziót.

¹³⁰ Ez azt jelenti, hogy a 6(2) cikkely alapján a „Bizottság feltételeket és kötelezettségeket fűzhet, hogy biztosítsa az érintett vállalkozások által a Bizottsággal szemben az összefonódás a közös piaccal összeegyeztethetővé tétele érdekében tett kötelezettségvállalások teljesítését.” Amennyiben ezek a feltételek teljesülnek, akkor a 6(1)(b) értelmében „a Bizottság azt állapítja meg, hogy a bejelentett összefonódás — jóllehet e rendelet hatálya alá tartozik — nem támaszt

Az EDF 2008 novemberében jelezte vételi szándékát a British Energy felé. Így a brit villamos-energiapiac két jelentős szereplője egyesült, de a szereplők összesített piaci részesedése 30 százalék alatt maradt. Annak érdekében, hogy az összefonódás a vizsgálat I. fázisában zöld utat kapjon, az érintett cégek vállalták, hogy értékesítenek két erőművet, illetve hogy meghatározott időszakon belül a nagykereskedelmi piacra bocsátanak bizonyos mennyiségű áramot. Az EDF pedig vállalta, hogy a versenytársaknak is elérhetővé teszi a nukleáris létesítmények építésére kialakított telephelyeket (Drauz et al 2010).

Hasonlóképpen feltételeket szabott a Bizottság az EDF/Segebel (COMP/M.5549) ügyben, a Nuon Energy Vattenfall általi (COMP/M.5496), valamint az Essent RWE általi felvásárlásának esetében (COMP/M.5467).¹³² Az ötödik, 2011. januári döntés nyomán a Gaz de France érdekeltséget szerezhette a nemzetközi, EU-n kívüli áramtermelő piacon is aktív International Power PLC-ben (COMP/M.5978).¹³³ A Bizottság feltételeinek megfelelően az utóbbi cég értékesítette belga erőműpiaci érdekeltségeit, és felszámolta szerződéses kapcsolatát az RWE-vel annak érdekében, hogy a verseny ne sérüljön a belga piacon.

A megszorított összefonódásokból nem következik, hogy az ügyek jelentősége vagy az összes általuk képviselt érték is nőtt. Ez a cégek méretéből adódik, illetve a bizonytalan gazdasági helyzetből, a kereslet csökkenéséből, a válságkezelő eszközök hatására bekövetkezett árfolyam lemorzsolódásból.¹³⁴ Talán a több, de értékét tekintve kisebb jelentőségű összefonódásnak köszönhető, hogy az Európai Unió piacait érintő energiapiaci fúziók száma nőtt, az elbírálásában komoly fordulat mégsem tapasztalható a válságot megelőző közel egy évtized gyakorlatához képest. A kérdést, hogy az összefonódások száma a gazdasági helyzet hatására emelkedett vagy attól függetlenül, a tíz éve tartó uniós energiapiaci liberalizációs folyamat eredményeként, nehéz lenne megválaszolni. Bár az összefonódások indoklásában és értékelésében csak elvétve szerepel szempontként a válság, az új helyzet új vezérelveket teremtett a konszolidációban. Az utóbbi években egyre fontosabbá vált a tőkeerő. Eközben folyamatos a piaci és a

komoly kétségeket a közös piaccal való összeegyeztethetőségét illetően, akkor nem kifogásolja azt, és kinyilvánítja annak összeegyeztethetőségét a közös piaccal. ”

¹³¹ Az esettel kapcsolatos döntés megtalálható: Case COMP/M.5224 – EDF/British Energy, *Official Journal*, 2009/C 38/04.

¹³² Az esetekkel kapcsolatos döntések megtalálhatók: Case COMP/M.5549 – EDF/Segebel, *Official Journal*, 2009/C 235/05, Case COMP/M.5496 – Vattenfall/Nuon, *Official Journal*, 2009/C 104/06, valamint Case COMP/M.5467 – RWE/Essent, *Official Journal*, 2009/C 106/09.

¹³³ Az esettel kapcsolatos döntésről lásd: Case COMP/M.5978 – GDF Suez/International Power, *Official Journal*, 2010/C 326/10.

¹³⁴ Ross (2011) szerint hasonló jelenséget tapasztalnak az Egyesült Államok energiapiacán is. Míg az összeolvadások száma (2010-ben 37, 2011 novemberéig 36) nem változott, értékük mégis negatív csúcsot hozott. Ebben amerikai szakértők szerint nagy szerepe volt a részvény árfolyamok ingadozásának és az államadósságok okozta aggodalomnak.

szabályozói nyomás az infrastruktúra fejlesztésére és az energiahatékonyság növelésére. Így valószínű, hogy Európában is egyre jobb megoldásnak tűnik a stabil pénzügyi háttérrel rendelkező és beruházni képes partnerek keresése, amint azt Feibelman (2011) az amerikai piaccal kapcsolatban írta.

Állami támogatások az energiaszektorban

A válság kitörésekor az állami támogatások elsődlegesen a pénzügyi közvetítő rendszer helyreállítását, a bankok megmentését célozták. A bankok 2008 októbere és 2010 vége között mintegy 1600 milliárd eurót (az EU GDP-jének 13 százaléka) vettek igénybe (EC 2011c).¹³⁵ A Bizottság mindvégig hangsúlyozta, hogy a bankok megmentése az ágazat sajátosságain, a gazdaságban betöltött nélkülözhetetlen szerepén alapul, és nem szolgálhat precedensként más szektorok számára (Kroes 2009). Ennek ellenére a reálgazdaságban is elterjedtek a támogatások, de lényegesen kisebb mértékben – részben azért, mert a bankok kiségitése közvetve más ágazatokra is kedvező hatást gyakorolt. A pénzügyi szektoron kívüli területek számára az uniós hatóságok mindössze 81 milliárd eurós támogatási keretet hagytak jóvá, és 2010 őszéig ennek csupán 26 százalékát használták fel, ami az EU GDP-jének kevesebb, mint 0,2 százaléka (EC 2011d). Ez már a válságkezelő intézkedések második hullámába, a gazdaságélénkítő eszközök közé tartozik.

Az Európai Bizottság a válság kibontakozását követően rövid időn belül előállt a saját gazdaságélénkítést célzó válságkezelési tervével (EKB 2008b). A terv első eleme, hogy *növelni kell a vásárlóerőt*. Az ilyen eszközök tárháza igen széles és alapvetően keynesi ihletésű, amely keresletoldali gazdaságpolitikát jelent, költségvetési expanzióra építve (Dessewffy 2009).¹³⁶ A terv második pillére, hogy *a mai válságkezelő befektetések illeszkedjenek az EU hosszú távú versenyképességét megerősítő stratégiájába*. Bár nem az energetika könyvelhette el az utóbbi néhány év legkomolyabb kárait, stratégiai jellege és a hosszú távon benne rejlő potenciál miatt sem uniós, sem tagállami szinten nem feledkeztek meg az ágazatról. Annak ellenére, hogy a *pénzügyi és reálgazdasági szektorok támogatásának közvetett hatása javította az energiaipar működési feltételeit is* gazdaságélénkítő eszközöket bevetettek kifejezetten ebben a szektorban is. A Bizottság

¹³⁵ További 1,199 milliárd eurót (az EU GDP-jének 9,8 százalékát) tesznek ki a bankgaranciák. (European Commission 2011b)

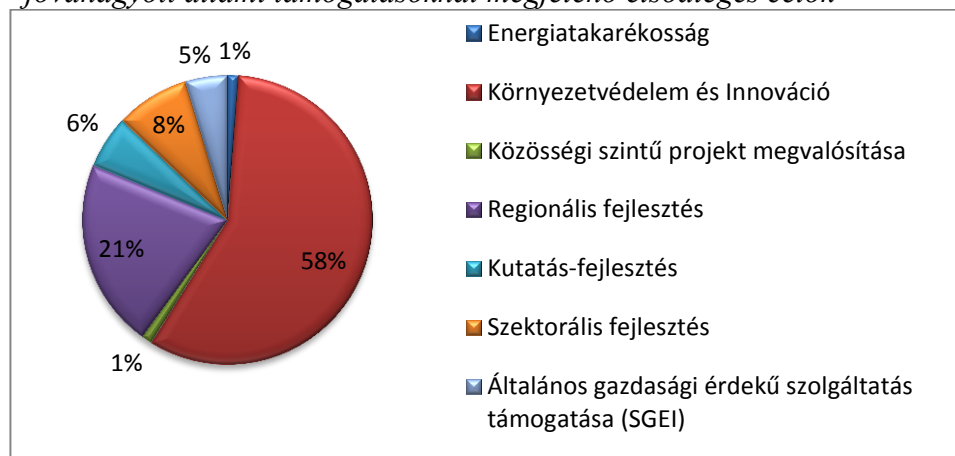
¹³⁶ A csomagokba tartozhat a kormányzati megrendelések, közösségi infrastrukturális fejlesztések növelése, a magánberuházások támogatása, a háztartások fogyasztásának növelése az adók - főként a forgalmi adók - csökkentése vagy a szociális kiadások megemlése által (Laki – Voszka 2010).

tervének megfelelően olyan „*intelligens beruházások*” támogatását ajánlották, melyek többek között az *állásteremtés és energia-megtakarítás érdekében javítandó energiahatékonyságot* és a *környezeti szempontokat szem előtt tartó tiszta technológia befektetéseket* célozzák. A korábban a 6. ábrán bemutatott jóváhagyott állami támogatásoknak a tendenciától eltérő 2009-es megugrása is ezt tükrözi.

2009 és 2011 között a Bizottság számos állami támogatást hagyott jóvá az energiaszektorban. Ilyen volt többek között a holland gáztározó létesítése (N381/2010 - CCS project in Rotterdam harbour area, Official Journal C/149/2011), a párizsi távfűtési hálózat kiépítésének támogatása (N630/2009 - French aid for district heating network in Paris) vagy éppen a Lengyelország és Litvánia közötti áramösszeköttetés kiépítése (N542/2010 - Construction of interconnection and cross-border power line between Poland and Lithuania, Official Journal C/92/2011) (Feldner – Thalhammer 2011). Ebbe a körbe tartozik az a 16 millió eurós befektetési támogatás (N295/2008 - Investment aid to Mellach power plant, Official Journal C/154/2010) is, amelyet az osztrák kormány nyújtott egy energia-megtakarítást eredményező áramot és hőt előállító Verbund-beruházásnak.

A felsorolt esetek mindegyike egyértelműen fejlesztési támogatás, ami azt a feltételezést erősíti meg, hogy az *energetikában komoly cégmentésre vagy a bankoknál alkalmazott feltőkésítésre az ágazat defenzív jellege miatt nem volt szükség*. Az Európai Bizottság által a válság ideje alatt engedélyezett állami támogatásokat szemügyre véve hasonló eredményre jutottam. 2008 októberétől 2011 decemberéig 84 esetben engedélyezett a Bizottság állami támogatást a villamos-energia, a földgáz, a gőzenergia és a klíma-ágazatban. Az energiaszektor számára 2008 ősztől 2011 decemberéig engedélyezett állami támogatások osztályozása több szempont alapján lehetséges. Ezeket az alábbi ábrák tartalmazzák.

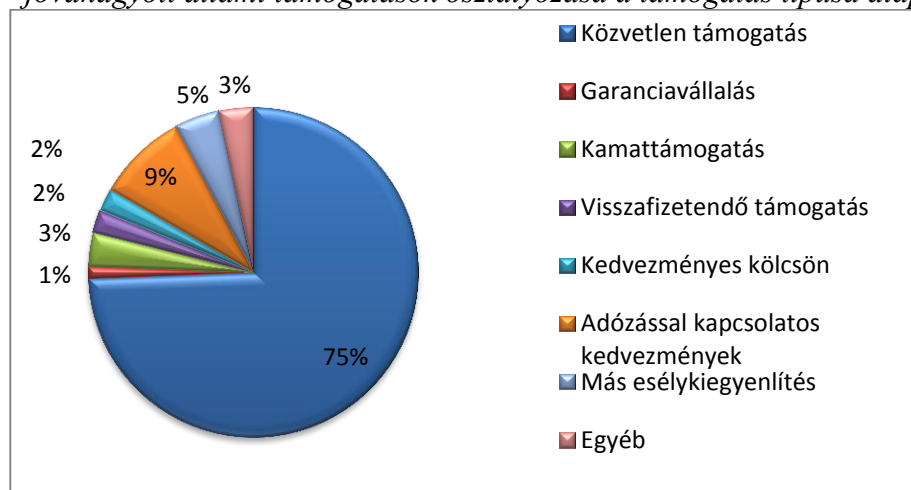
11. ábra: 2008. októbertől 2011 decemberéig az energiaszektor számára jóváhagyott állami támogatásoknál megjelenő elsődleges célok

Forrás: Az Európai Bizottság honlapja alapján saját szerkesztés

A 11. ábra adataiból látszik, hogy a 84 jóváhagyott támogatás egyikének sem volt célja komoly gazdasági zavar orvoslása, vállalatmentés, vállalati átszervezés vagy éppen kockázati tőke juttatása az esetleg bajba jutott energetikai szereplőknek. A támogatás módját vagy a támogatási eszközt tekintve szintén találhatunk egy dominánsabb eszközt, mégpedig a közvetlen támogatást/segélyezést (Direct grant) (12. ábra).

12. ábra: 2008. októbertől 2011 decemberéig az energiaszektor számára jóváhagyott állami támogatások osztályozása a támogatás típusa alapján

Forrás: Az Európai Bizottság honlapja alapján saját szerkesztés

Az energiagazdálkodás élénkítését szolgálja a különböző *adókedvezmények* (adó elengedése, adófizetési kötelezettség elhalasztása, adókulcs csökkentése, stb.) biztosítása is. Ezek nagy hányadát teszi ki a szén-dioxidra kivetett adó mérséklése és a mentesség az energiát terhelő adók alól. Az utóbbira példa a holland melegházi zöldség- és virágtermesztő iparágnak nyújtott energiával kapcsolatos adókedvezmény (N 270/2010 - Energy green tax, reduction for the glasshouse horticulture sector, Official Journal C/303/2011). Az ilyen támogatások azonban sokszor az energiaigényes vagy fajlagosan nagy szennyezést okozó iparágaknak kedveznek (CEC 2009). Így lehet ez az SA.32875 (Climate change levy: lower rate for supplies of natural gas in Northern Ireland, Official Journal C/280/2011) esetben is, amikor észak-ír ipari, szolgáltatói és mezőgazdasági szektorok számára jelentették be a földgázszolgáltatáshoz kapcsolódó adókedvezmény nyújtásának szándékát. Szociális és politikai megfontolások mellett az energiakereslet fenntartását is szolgálhatja az *energiaárak befagyasztása*. Ilyen lépésre Szlovákiában 2008-ban, Magyarországon 2010 nyarán került sor – az utóbbi esetben elsősorban a választási ígéretek teljesítése érdekében, de csak átmeneti jelleggel, hiszen 2011 elején ismét emelték a magyar villamos-energia árakat. Az IEA (2009b) szerint az árak stagnálása egyéb – az

orosz nagykereskedelmi– piacokon is jellemző volt a válság következtében, aminek az a káros mellékhatása, hogy nem ösztönöz hatékonyabb energiafelhasználásra (IEA 2009b, 53. o.).

Az általános gazdaságélénkítést szolgáló állami eszközök között is egyre több azonban a példa az *energiahatékonyság javításának* vagy a *zöldenergia használatának támogatására*. Belgium, az Egyesült Királyság, Finnország, Franciaország, Lengyelország, Portugália, Spanyolország valamint Szlovákia is indított programokat, melyek célja, hogy részben az energiaiparon keresztül próbáljanak kilábalni a gazdasági válságból (OECD 2009b). 2009-ben ilyen célra 13,2 milliárd euró állami támogatást fordítottak az Európai Unióban (EC 2011a). Ezek a lépések már átvezetnek a válság távlatosabb kezelésére tett kísérletekhez.

Összességében elmondható, hogy a válság kapcsán növekvő számban jelentek meg az energiaszektorokat érintő – az Unió által jóváhagyott, gazdaságélénkítést és versenyképesség fejlesztését szolgáló – állami támogatások. Általában az is igaz, hogy ezeket könnyebb bevezetni, könnyebb igazolni létjogosultságukat, mint aztán a válságból való kilábalás után költségvetési indokok miatt visszafogni őket.

2.4.4. A VÁLSÁG ENERGIAPIAKOKAT ÉRINTŐ HOZADÉKAI ÉS LEHETŐSÉGEI

A gazdasági tűzoltásnál figyelembe kellett venni, hogy az európai államok ereje és a növekedés fenntarthatósága hosszú távon csak az energiabiztonságot javító és az üvegházhatást okozó gázok kibocsátásának mérséklését eredményező rendszer-átalakítással biztosítható. Az Európai Unió ezért 2009-ben döntött az *energetikai projektek közösségi pénzügyi támogatásán alapuló gazdaságélénkítő program létrehozásáról* (EP 2009). Mivel a válság következtében a korábban tervezett energetikai befektetések egy része elmaradt, ezért különösen fontos az a programhoz kapcsolódó uniós alap,¹³⁷ amely hozzájárulhat a fenti céloknak megfelelő beruházások növeléséhez. Mivel a projekt uniós kezdeményezés, formálisan nem tartozik az állami támogatások fogalomkörébe. A Bizottság úgy ítélte meg, hogy a gáz- és villamos-energia infrastruktúra, a tengeri szélenergia, valamint a széndioxid-leválasztás és -tárolás ágazatainak projektjei képesek a leghatékonyabban felhasználni a jelentős összegű támogatás, amit ki tudnak egészíteni más

¹³⁷ 663/2009/EK rendelet

forrásokkal, köztük az Európai Beruházási Bank hiteleivel is.¹³⁸ Ez nemcsak az érintett ágazatoknak és cégeknek jelent pozitív hozadékat, hanem a tovagyrűző hatás miatt a gazdaság egészének is.

Az *Európai Energiaügyi Gazdaságélénkítő Program (EEGP)* végrehajtására 2009-re és 2010-re előirányzott pénzügyi keret a Bizottság által meghatározott három területre összesen mintegy négy milliárd euró volt (EC 2010b). A 2011-es jelentés értékelése kedvező: „*A program egyedülálló lehetőséget biztosított számos stratégiai uniós beruházás élénkítéséhez egy olyan időszakban, amikor a gazdasági és pénzügyi válság közepette a tisztán üzleti szemlélet visszafogta volna a beruházásokat*” (EB 2011, 6.o.). A források további állami befektetésekkel is növelhetők, mint arra a Bizottság energiaügyi biztosa felhívta a figyelmet: érdemes megfontolni a tagállami részvételt az összeköttetések javítását célzó energiapiaci projekteken, annál is inkább, mert a közszféra EU-szerte átlagosan a teljes fogyasztás 16 százalékát adja (Rosemberg 2010).

Válságból zöld kiút?

A villamos-energia és a gáz iránti kereslet 2008-tól tapasztalt csökkenésének pozitív hozadéka, hogy így *csökkent az üvegházhatást okozó gázok és a szén-dioxid kibocsátása* is. Lehetséges azonban, hogy ez csak a recesszióból következő, rövidtávú hatás (OECD 2009). Az energiatakarékosságot és -hatékonyságot célzó programok felfutása a kőolaj nyomott ára és ennek megfelelően a zöld energia beruházások megtérülési lehetőségei miatt kérdéses.¹³⁹ Az állami bevételek csökkenése és a rendelkezésre álló erőforrások rövidtávú válságkezelésre fordítása mérsékli, vagy akár el is vonhatja az állami erőforrásokat az energiahatékonysági, klímaváltozási programoktól. A *befektetések átütőereje vagy felülvizsgálata* nemcsak a kormányzatok válasza, hiszen a vállalatok, a lakosság, az önkormányzatok eszközei is jelentősen lecsökkentek az utóbbi években. A ma elmaradt zöld vagy hatékonyságot célzó energia-befektetések pedig hosszú távon nagyobb károsanyag-kibocsátást eredményezhetnek.

A recessziótól való félelem ellenére erősnek tűnik a zöld energia iránti elkötelezettség állami és uniós szinteken is (Robins et al 2009). *A válság esélyt teremtett*

¹³⁸ A rendelet melléklete tartalmazza azokat a projekteket, amelyeket támogatásra érdemesnek ítél a Bizottság. Ilyenek például a gáz-rendszerösszekötők közül a déli gázfolyosó megépítése, a balti összeköttetés, Közép- és Dél-Kelet-Európa kilenc projektje, melyekből Magyarország öt beruházásban is érintett.

¹³⁹ Ha a megújulóknak többsége a 140 dollár/hordó olajár mellett is csak állami támogatással tudott versenyben maradni, akkor a tartósan 80-100 dollár/hordó körüli ár egyenesen ellehetetleníti a helyzetüket.

arra, hogy egy energia és a szennyezés szempontjából tisztább termelői rendszert dolgozzanak ki, és állítsanak a gazdaságélénkítő programok fókuszába. A 2008 őszi napvilágot látott tagállami válságkezelő csomagokból a következő két évre mintegy 14 százalékot (körülbelül 28 milliárd eurót) szántak ilyen befektetésekre (Robins et al 2009). Az egyes tagállamok hozzáállása azonban nagymértékben különbözik.

Az átlagos 14 százalékhoz az Egyesült Királyság 7, Franciaország 8, Németország 19, Olaszország 1, Spanyolország 10 százalékkal járult hozzá (Robins et al 2009). Az új, közép-kelet-európai tagállamoknál sem egyértelmű a kép. Szlovénia, Szlovákia, Lettország, Litvánia és Magyarország esetében nincs látványos nyitás a megújuló energiaforrások támogatása felé. Ezzel szemben Csehországban és Lengyelországban legalább esélyt adnak az energiahatékonyság és a megújuló források gazdaság-élénkítő erejének, míg Bulgária, Észtország és Románia több megújuló energiapiaci projekt számára nyújtott támogatásokat a válság kirobbanása óta (Fouquet 2009).

A „zöld kiút” lehetőségét az is segíti, hogy a válsagnak köszönhetően az Európai Unió 2011 elején felvetette egy *egységes energiapiaci adórendszer* bevezetését is, aminek eredményeként a környezetterhelés alapján tisztábbnak ítélt energiaforrások lehetnek a legolcsóbbak. A „költségvetés zöld reformja” abból állna, hogy megtalálják az egyensúlyt a jövedelmeket terhelő adók csökkentése és az erőforrásokra (víz, energia), valamint szennyezőanyagokra (szén-dioxid) és káros energiatermelésre kivetett magasabb adók között (Hayles – Normander 2011).¹⁴⁰

Erre a gondolatmenetre korábbi döntéseket is fel lehet fűzni. A Bizottság már 2008-ban elfogadta Olaszország kezdeményezését, hogy a megújuló bioüzemanyagra kivetett adó alacsonyabb lehessen, mint a hagyományos üzemanyagokra jóváhagyott 22 százalékos adó (Case N326/07 - Prolongation tax exemption biodiesel, Official Journal C/134/2008).

Ennek alapja, hogy az energiatermékek iránti kereslet ár rugalmassága rövid távon alacsony, ezért az energiatermékek „jól adóznak”, nem kell attól tartani, hogy a magasabb adórátá az adóbevételt veszélyeztetné (Kiss 2002). Éppen ezért az energiát terhelő adók nagyon jól felhasználhatók az energiahatékonyság növelésére. A megoldást tehát az Unió és egyes tagállamok nem abban látják, hogy újabb adókat vezessenek be, hanem az adórendszer átalakításában, az elvonások egymáshoz viszonyított arányának átrendezésében a környezetet jobban kímélő energiaforrások fogyasztóinak javára (Lomas 2011).

¹⁴⁰ Ez utóbbi, a környezetileg káros energiaforrások kitermelésének adóztatása és a beszedett adók visszaforgatása a megújuló technológiák költségeinek csökkentésébe már korábban is ismeretes volt Pigou-adó néven.

Jól látszik, hogyan *feszül egymásnak a romló pénzügyi és gazdasági helyzet, valamint a zöld energia iránti elkötelezettség*. Az, hogy melyik kerekedik felül, abban mutatkozik majd meg, hogy a válságra adott válaszok között mennyire lesznek hangsúlyosak a környezeti szempontok, és hogyan hajtják végre a tervezett intézkedéseket.¹⁴¹

¹⁴¹ Az energiacentrum.com 2010. januári beszámolójában arról ír, hogy a zöld energia befektetések nemhogy nem csökkentek, de még nőttek is 5-10 százalékkal az előző évhez képest. Ennek oka szerintük az is lehet, hogy a befektetők más szektoroktól elpártoltak, és nyitottabbak lettek a megújulók irányába.

3. KÖZÖS ENERGIAPOLITIKA A GYAKORLATBAN – A STATUS QUO

Amint az az előző két fejezetből kitűnik, az EU gáz- (és villamos-energia) piaci liberalizációjának egyaránt eszköze és következménye is (lett) a piacok megnyitása, a határkeresztező kereskedelem és a verseny elősegítése. A tagállamok előrelépése ezeken a területeken azonban nem egyforma, a fejlődés ilyen értelemben nem ugyanolyan mértékű. Úgy vélem, hogy a közös energiapolitika nem hagyhatja figyelmen kívül az egyes tagállami sajátosságokat és érdekeket. Ezért *célom* az, hogy *feltérképezsem a tagországok energiaellátásában és –szervezésében fennálló különbségeket*, majd megtaláljam azokat a változókat, melyek mentén homogén csoportok alkothatók. Ezek alapján könnyebb választ találni arra a kételyemre, hogy *lehetséges-e mindenütt kikényszeríteni a liberalizáció által az iparági szolgáltatók egészséges versenyét*. Hogy ez a verseny mennyire szolgálja majd a hatékonyságot és az EU állampolgárainak jólétét, az EU versenyképességét, azt csak később lehet majd megmondani. Következtetést vonok majd le abból, hogy vajon mennyi viszonylag homogén csoport jön létre a mutatók alapján. Talán több jól körülhatárolható és kezelhető csoport is kialakul, vagy néhány csoport mellett lesznek „kívülállók” is? Az *érdekcsoportok feltárása pedig választ ad arra, hogy vannak-e az egymáshoz (nem földrajzi értelemben) közel állóknak közös lehetőségei és tárgyalási pozíciói*.

A liberalizációs folyamat különböző módon hat az egyes tagállami piacokra (Estrada et al 1988, idézi Austvik 2009). A *fejlettség alacsony szintjén* olyan piacok helyezkednek el, ahol mind beszállítói, mind szolgáltatói oldalon hatalmas pótlólagos befektetések szükségesek. A befektetések védelme érdekében azonban stabil keresleti és kínálati piaccal kellene rendelkezniük. Ezekre a piacokra jellemző lehet a derogáció nyújtotta lehetőség vagy más módszerek alkalmazása miatt *a korábban rögzült vertikális integrációk továbbélése, illetve a verseny alacsony szintje a gázpiac egyes szegmensein*.

Az EU liberalizációs céljai alapján a fejlettség növekvő mértéke azzal állítható párhuzamba, hogy *a piacnyitás és szétválasztás következtében a három szegmens tulajdoni vagy érdekeltségi síkon elkülöníthető egymástól* és ugyan nem szükségképpen, de egy idő után akár az államtól is. A *piac érettségének/fejlettségének* egy részben kívülről jövő, de fontos *összetevője, hogy alternatív beszállítói csatornákkal rendelkezik* (vagy igyekszik kialakítani), amellet, hogy egyre több szerepet kapnak az alternatív energiaforrások is. A liberalizációs fejlettség magas szintjén a *szétválasztás, a piacnyitás, és a beszállítók közötti választás diverzifikációs lehetőségei már megvalósulnak*. Ebben az esetben a továbbítással

foglalkozó vállalatok egyre inkább csak a szállítói szerepet képviselik. Előfordulhat, hogy *a vezeték két végén megvalósuló verseny fenntartása érdekében a szállítás/továbbítás terén fennáll a kormányzatok beavatkozásának, szerepvállalásának lehetősége*. A már említetteken túl a kutatás további célja, hogy feltérképezzem, *vajon állami szerepvállalás mellett is megvalósíthatók-e a fejlettnak mondott gázpiacok*. Úgy vélem ugyanis, hogy a fejlettség, vagy a piaci verseny mértékét nem feltétlenül befolyásolja, hogy az állam megjelenik a gázszektor bizonyos részpiacain. Sőt, az állam a verseny erősítője, egyfajta intézményi szabályozójaként is megjelenhet.

Számos tényező befolyásolhatja a tagállamok válaszlépéseit egy-egy gázpiacot érintő kihívásra. Ezek közül igyekeztem azokat összegyűjteni, amelyek leginkább mérhetők és objektíven meghatározhatók, és kihagytam azokat, amelyek a szektor stratégiai mivoltából vagy nemzeti érzékenységből fakadhatnak.

3.1. A KUTATÁS KIINDULÁSI PONTJAI

A kérdések meghatározásában, a mutatók kialakításában és rendszerezésében, valamint az eredmények összegzésében alapvetően négy tanulmány volt a segítségemre. Az egyik közülük az IBM *vasúti liberalizációról* szóló kutatása volt. Hasonlóképpen a gázpiachoz, az Európai Unió célja, hogy a nemzeti vasúti hálózatokat egységes európai vasúti hálózattá kovácsolja össze. Ezen cél tudatában a már nyitott/liberalizált és a még nemzeti védelem alatt álló vasúti iparágak és hálózatok együttélése nem kívánatos. A tanulmány és a liberalizációs index megalkotóinak célja az volt, hogy rávilágítsanak az egyes vasúti piacok nyitottságának mértékére (IBM 2007).¹⁴²

A másik kutatás, mely a piaci különbségek összevetésével foglalkozik, jobban kapcsolódik szorosan vett témámhoz. A Röller, Delgado és Friederiszick (2007) által megalkotott mutató az ún. *Energy Policy Index (EPI)*, amit a Bruegel Intézet által kiadott *Energy: Choices for Europe* című tanulmányban publikáltak. A tanulmány részleteire és eredményeire részletesebben a fejezet végén térek vissza.¹⁴³

¹⁴² Az általuk kialakított liberalizációs index két összetevőből állt. Az első az ún. LEX Index, mely a jogi hátteret vizsgálta, illetve azt, hogy a jogszabályi háttér mennyire kedvez a piacrajutásnak. Tartalmazza még az inkumbens vállalatok szervezeti felépítési kötelezettségeit, a piacralépés szabályozását és a szabályozó hatóság kompetenciáit. A második összetevője az ún. ACCESS Index, mely a piacralépési korlátokat vizsgálja, valamint az elérhető piacok mértékét. Egy független mutató, a COM Index pedig az egyes tagállamokban tapasztalható versenyhelyzetet hasonlítja össze. A „vasúti Liberalizációs index” második olvasatban ki lett bővítve az időközben csatlakozott új tagállamokkal. Ebből a körből Ciprus és Málta, illetve Bulgária és Románia maradtak ki (IBM 2007).

¹⁴³ A Röller, Delgado és Friederiszick (2007) által az energiapiaci helyzet bemutatására megalkotott mutató az ún. *Energy Policy Index (EPI)*. A kutatást és a mutatót a Bruegel Intézet által kiadott *Energy: Choices for Europe* című

A harmadik inspiráló tanulmányt „*Perceptions, realities, concession*” (Érzékelés, valóság, engedmény) címmel Andreas Pointvogl (2009) publikálta az Energy Policy című folyóiratban. Ebben az energiapiaci integrációt befolyásoló tényezőket vizsgálta. Ő is úgy vélte, hogy a tagállami energiapiaci integrációt alapjaiban határozzák meg a tagállami energiapolitikában mutatkozó különbségek.

Végül a 2009-es Wölfl, Wanner, Kozluk és Nicoletti nevével fémjelzett *Ten years of product market reform in OECD countries – insights from a revised PMR indicator* című OECD Working Paper, illetve Conway és Nicoletti korábbi, 2006-os tanulmánya sok segítséget nyújtott az adatok összegyűjtése és a mutatók kialakítása terén.

A négy kutatás módszereinek és eredményeinek felhasználásával a gázpiacra vonatkozóan a mutatók három csoportját különítettem el. Elsőként azokat a feltételeket, adottságokat és jellemzőket vettem számba, melyek nagyban meghatározzák az *ellátásbiztonságot* (1). Véleményem szerint ezek olyan tényezők melyeket alapvetően csak hosszú távon lehet megváltoztatni, így rövidtávon inkább lehet őket konstans adottságként kezelni. A *piacszerkezet különböző vertikálisan elkülöníthető szintjeinek vizsgálata* a kutatás második köre (2). Ebből olyan információkat reméltem, melyek a termelésre vagy az importra, a szállításra, illetve a szolgáltatásnyújtásra vonatkoznak. Vizsgálatom szerint ezek a tényezők változtathatók meg középtávon. Végül a kutatás harmadik köre *az állami beavatkozások mértékét* vizsgálja (3). Ezeket a jellemzőket tekinthetjük leginkább a piacra lépés jogi/adminisztratív akadályainak, melyek legtöbbször kormányzati érdekeket tükröznek.

3.1.1. A KUTATÁS FORRÁSAI

A kutatás alapját képező, a Mellékletben bemutatott adatokra több OECD Working Paperben bukkantam rá. Conway és Nicoletti 2006-os, valamint Wölfl és szerzőtársai 2009-es tanulmányaiból szemezgettem ki azokat a kérdéseket, melyek relevánsak lehetnek egy gázpiacra vonatkozó tagállami környezetet összehasonlító vizsgálat esetében. A Bizottsághoz tartozó DG TREN által kiadott munkaanyag (CEC 2009a) és a szintén a

tanulmányban publikálták. Az európai energiapiaci helyzetnek egy fajta pillanatképét ábrázolták ezzel a kutatással a 2007-ben megfogalmazott (EKB 2007a) három energiapolitikai cél – versenyképesség, ellátásbiztonság és fenntarthatóság – fényében. Annak érdekében, hogy a tagállamok helyzetét össze tudják hasonlítani megalkották a fent nevezett EPI mutatót, mely az egyes célokhoz képest mutatja meg az egyes tagállamok hozzáállását. Végül ez eredményeket alapul véve végeztek egy klaszteranalízist, melynek segítségével csoportosítani tudták a tagállamokat a célok teljesítésében elért eredményeik alapján. Fontosnak tartom hozzátenni, hogy ők is megjegyezték a számottevő különbséget a nemzeti kiindulási pontok között.

Bizottság által kiadott Energy Pocket Book (CEC 2009) pedig olyan információk összegyűjtését segítette, melyek a fogyasztásra és a függésre vonatkoznak. Amelyik esetben ez lehetséges volt, ott a legutóbbi integrált energiapiacról szóló jelentésnek (EC 2011e) és az ahhoz tartozó kiegészítésnek (EC 2011f) megfelelően frissítettem az adatokat.

Az OECD által rendelkezésre bocsátott információkat a nem OECD-tag, de uniós tagországok adataival még ki kellett pótolnom. Így olyan forrásokat is felhasználtam, mint a tagállamonként kiadott *Internal Market Fact Sheets*, vagy az *International Energy Regulation* által kiadott *Network Country factsheets*, az *International Energy Agency* statisztikai adatbázisa vagy éppen a német statisztikai hivatal, a *Statistisches Bundesamt Deutschland* adatbázisa.

A kutatás során azonban az adatok, források tekintetében komoly hiányosságokkal szembesültem. Egyrészt a naprakészség az adatok publikálásában nem feltétlenül jellemző ebben a szektorban, másrészt pedig a szektor érzékenységből és stratégiai jellegéből adódóan számos adatot egyszerűen nem hoznak nyilvánosságra. Még a versenyhatóságok sem rendelkeznek teljes körűen a sokszor számukra is nélkülözhetetlen piaci részesedéseket vagy tulajdoni viszonyokat taglaló mutatókkal. A vizsgálat elméleti jellegét erősíti az a tény is, hogy három évet tekintettem alapnak, annak érdekében, hogy minél teljesebb legyen a válaszok köre. Ez viszont azt jelenti, hogy egy olyan időszakban, amikor „dübörög” a liberalizáció (és a válság), komoly változások történhetnek évről évre egy tagállami gázpiacon. Az eredményeim ilyen tekintetben inkább jelzés értékűek, és fenntartással kezelendők, de alapját képezhetik további vizsgálatoknak.

3.2. A VÁLTOZÓK ÉS A MÓDSZERTAN

Annak érdekében, hogy megfelelő képet kapjak a tagállamok gázpiacairól a kiválasztott mutatókat össze kellett sűrítenem olyan faktorokká, melyek jól tükrözik a tagállami jellemzőket. Számos olyan tényező állt a rendelkezésemre, melyek bár fontosak lennének egy ilyen gázpiaci vizsgálathoz, mégis kimaradtak a végső elemzésből, mert nem álltak rendelkezésre teljes körűen. Végül azok a mutatók maradtak bent, ahol a forrás a legmegbízhatóbb volt, illetve lehetőség szerint teljes körű. Azaz 23 ország adatai rendelkezésre állnak. A hiányos adathalmaz miatt már eleve 2007-2009 periódusra nézve vizsgáltam, és szinte minden tanulmányból és adatbázisból hiányoztak a Bulgáriára és Romániára vonatkozó információk. A másik két hiányzó ország esetében a magyarázat

sokkal prózaibb. Ciprus és Málta gázfogyasztása ugyanis gyakorlatilag zérus (EUROSTAT 2009).

A vizsgálatban végül megtartott változókat három csoportba soroltam. Az egyik azokat az *alapvető feltételeket tartalmazza, melyekkel egy országnak szembe kell néznie*, a másik a *piaci szerkezettel* foglalkozik, míg a harmadik csoportban a *kormányzati beavatkozás mértékéről és a piacra lépés jogi akadályairól* lehet képet alkotni. Hozzáteszem azonban, hogy egyetértek Jamasb és Pollitt (2008) valamint Pointvogl (2009) megállapításával, miszerint bár önállóan is értelmezhető változóról van szó, kölcsönhatásuk miatt nem lehet őket egymástól függetlenül kezelni. Ha például egy ország az energiafogyasztását megfelelő intézkedésekkel redukálni tudja, az kihathat hosszú távon az energiafüggőségére és a kiszolgáltatottságára, ennek következtében a kormányzati beavatkozások szükségességére és azok mértékére is. Az árak változása pedig már rövidebb távon is kihat az energia-mix, így akár a gázfogyasztás alakulására.¹⁴⁴

A mutatók ismeretében a *többdimenziós skálázás (Multidimensional Scaling, MDS)* módszerét választottam elsőként, mert ebben az adatredukációs eljárásban nem kizárólag egy fejlettséget leíró rangsort mutat a végeredmény, hanem a vizsgált tagállamok egymáshoz képest elfoglalt helyéről kaphatok információt. A dimenziócsökkentés itt azonban nem jár a lényeges információ elvesztésével, így arányos képet kaphatunk a tagállamok közt fennálló tényleges különbségekről. A redukált dimenziószámú modell azokat a mutatókat fogja tartalmazni, melyeket a statisztikai elemzés szempontjából szignifikánsnak lehet tekinteni.

A mesterséges változók megalkotása után kézenfekvő megoldás a tagállamok ezek alapján történő csoportosítása, azaz a *hierarchikus klaszterezés*. Az eljárás lényege, hogy megtaláljam és csoportosítsam azokat a tagállamokat, melyek az adott változók alapján közel vannak egymáshoz. A később bemutatásra kerülő végeredmény tükrében nem véletlenül választottam olyan eljárást, ahol 5 klaszterkimenet vált lehetővé. Ennek oka, hogy több olyan tagállam is van, mely véleményem szerint különböző okokból ugyan, de egyedülálló a gázpiaci sajátosságait tekintve.

¹⁴⁴ Olyannyira összefüggnek ezek a változók, hogy Dreyer és szerzőtársai (2010) azt is vizsgálták, hogy milyen viszony fedezhető fel a tagállami gázpiacokon tapasztalható verseny intenzitása és az importfüggés miatt a tagállam sebezhetősége között.

3.2.1. A FELTÉTELEK/ADOTTSÁGOK MUTATÓI

Az adatok első csoportja azokat az információkat tartalmazza, melyek a leginkább adottságként kezelhetők, és csak hosszú távon változtathatók. Az összetevői – Demand–Dependency–Diversity – miatt ez lesz a DDD-index. Ezek az adottságok az ellátásbiztonságot, illetve annak mértékét is nagyban meghatározzák. A három mutatóból a kereslet mutatja a fogyasztók által igényelt mennyiséget, míg a függőség és a kereslet kielégítési forrásai együtt határozzák meg azt a minőségi és kockázati szintet, amelyet elfogadhatónak vagy adott esetben el nem fogadhatónak értékelhetünk.¹⁴⁵

A mutató-csokor első eleme az *egy főre eső teljes energiafogyasztás (Total energy consumption per capita (kgoe per person))*, melyet *keresletnek* (Demand) is lehet nevezni.¹⁴⁶ A keresletet rövidtávon az árrugalmatlansága miatt változatlanak tekintem. Azaz, ha komoly krízisek – háborúk, orosz-ukrán gázvita, olajárrobbanás vagy egy teljesen új és könnyedén, olcsón használható energiahordozó fellelése – nem jelentkezik, a lakossági fogyasztás nem mutat nagyobb változást. A termelői fogyasztás ehhez képest rugalmasabban mozog, de együttesen még mindig rugalmatlannak bizonyul rövidtávon az energia iránti kereslet. Egyetértek tehát Röllér és szerzőtársai (2007) állításával, mely szerint rövidtávon – a szezonális ingadozástól eltekintve – lehet azt feltételezni, hogy „békeidőben” a fogyasztás, a kereslet állandó, a kereslet rugalmassága alacsony, csupán hosszú távon tud közepesen rugalmasá válni.

A mutató-csokor második, összetevője arra vonatkozik, hogy a tagállamoknak milyen a *gáz importfüggősége (Gas import dependency)*. Ezt a mutatót úgy kapjuk meg, hogy a nettó gáz import mértékét elosztjuk a gáztározókba juttatott és a teljes gázfogyasztás összegével. Úgy vélem, hogy ezt a mutatót is vehetjük rövid távon inkább adottságnak. Kicsi a valószínűsége ugyanis, hogy valamely tagállam hirtelen ráébredjen, hogy egy a felszín alatt húzódó hatalmas gázmezővel rendelkezhet, amit még eddig meg sem próbáltak volna kitermelni. Ez a mutató a megújuló energiára való áttérés évi néhány

¹⁴⁵ Érdekesnek tartom kiemelni, hogy bár vannak erre vonatkozóan kísérletek, kutatások, mérések például a REKK körein belül, mégis Gács és szerzőtársai (2006) szerint az ellátásbiztonság mértéke nehezen vagy egyáltalán nem kvantifikálható.

¹⁴⁶ Sokszor látható a statisztikai kiadványokban, hogy más nevekkkel illetik ezt a mutatót. Az egyik a *Bruttó hazai fogyasztás (Gross inland consumption)* és ezen belül a gáz részaránya, míg a másik a *Végző vagy teljes hazai fogyasztás (Final or total energy consumption)* és ezen belül a gáz részaránya az egyes országokra nézve. A két mutató különbségét az magyarázza, hogy a tagállamokban a rendelkezésre álló gázkészleteket nem csupán a lakosság és a termelés végző fogyasztására fordítják, hanem más energia megtermelésére is. Ily módon a bruttó hazai fogyasztás magasabb értéket képvisel, mint a végző felhasználásra kerülő mennyiség. Kiszámítása az EU Energy and Statistical Figures (2009) szerint: Elsődleges energiatermelés + Előhívott termék + Import – Export +/- Állományváltozás – Tengeri szállítókba rakott mennyiség.

vagy néhány tized százalékpontos növekedése okán komolyabb mértékben szintén nem fog változni. A mutató összetevői tehát a *hazai gáztermelés* (*Inland gas production*), a *nettó gázimport* (*Net gas imports*) és az előbbieken is már részletezett mutatók felhasználásával számított *gáz importfüggősége* százalékos arányának mutatója.

Az adottságok, azaz a DDD-index harmadik összetevőjének tartalma azt jelzi, hogy az előző mutatóban jellemzett, energia-import szükségletüket milyen forrásból tudják fedezni az egyes tagállamok. Egy-két forrásból kielégített importfüggőségről van-e szó, vagy kedvezőbb esetben tudják a forrásaikat *diverzifikálni*, akár „versenyeztetni” is? Ennek az 1. számú mellékletben jól szemléltetett diverzifikációnak több szempontból nagy jelentősége van. Egyrészt megteremthető általa a beszállítók/ellátók közötti verseny. Másrészt ez növelheti az ellátás biztonságát is, hiszen nem egy forrásnak van az adott ország, országcsoport kiszolgáltatva, hanem a csapok elzárása esetén, ha csak átmenetileg is, de van hova nyúlni.¹⁴⁷ Más megfogalmazásban, „Az ellátásbiztonság kockázatának leggyakrabban ajánlott ellenszere a diverzifikáció, azaz, hogy csökkentsük egyoldalú függésünket bizonyos országoktól, régióktól, illetve ellátási típustól”¹⁴⁸ (Jamasb – Pollitt 2008). (E meghatározás alapján a diverzifikáció magában foglalja az alternatív energiaforrásokban való gondolkodás lehetőségét is. Így lehet, hogy szerencsésebb szó az én kutatásom esetében is a Weisser (2007) által meghatározott „*opcionális*” – azaz a különböző források közötti választás lehetősége.)

A tagállamok földgázimport forrásainak diverzifikációja jelentős mértékben függ a korábban már természetes belépési korlátként azonosított hálózati rendszer kiépítettségétől. Ebben nagy eltérések mutatkoznak a tagállamok között. A korábbi vasfüggönytől keletre elhelyezkedő tagállamok egyéb irányban kiépített vezetékek híján erősen az orosz importra szorulnak. Ami viszont tovább fokozza a kiszolgáltatottságukat, az az egymással való összeköttetések hiánya. Így ha valamely ország rendelkezik is felhalmozott készletekkel és hajlandósággal, akkor is nehezen tudna a szomszédja hiányán segíteni.

A földgázimport forrásainak vizsgálatában nagy segítségemre voltak a REKK kutatásai, Holz – von Hirschhausen – Kemfert (2006) európai gáz kínálat stratégiai

¹⁴⁷ Fontosnak tartom megjegyezni, hogy az Egyesült Királyság és Hollandia jelentős exportra felhasználható készletekkel és kitermelhető mennyiséggel rendelkeznek (Holz – von Hirschhausen – Kemfert 2006)

¹⁴⁸ Eredetiben: “The most commonly suggested remedy for increasing security of supply is diversification, to reduce overdependence on individual countries or regions, and on particular types of supply.” (Jamasb – Pollitt, 2008, pp. 4585)

modelljében (GASMOD) felhasznált adatok, valamint szintén a már említett Eurostat kimutatások.

Jelen kutatás ugyan nem tartalmazza, de nagy lehetőséget látok a feltételek pontosabb feltérképezése terén abban, hogy hogyan alakulnak a jövőben a tagállamok tárolói kapacitásai. Ezek ugyanis nagyban hozzájárulhatnak az ellátás biztonságának fokozásához.

3.2.2. A PIACI SZERKEZET MUTATÓI

A mutatók második csoportjának első eleme a *piaci szerkezetre (Market Structure)* vonatkozik. Ezen belül olyan mutatókat gyűjtöttem össze, melyek pontos információkat adnak például a gáztermelés/import, illetve a gázszállítás és a szolgáltatás alpiacokon tevékenykedő legnagyobb vállalat piaci részesedéséről. Ily módon a piaci szerkezet mutatóban szereplő számok kalkulált értékek, és a részpiacokra vonatkozó mutatók adatai határozzák meg 0-tól 6-ig terjedő skálán az eredményt, ahol a 0-hoz közeli értékek mutatják a versenyző piac felé történő elmozdulást.

Az első az *átviteli rendszerirányítók (TSO) számára* vonatkozik, a második pedig ezek közül azokat mutatja, melyek már tulajdonilag is elkülönülnek. A következő két mutató – „*az 5% feletti piaci részesedéssel rendelkező gáztermelő és importőr vállalatok száma*” és a „*rendelkezésre álló gáz szempontjából legnagyobb három vállalat részesedése*” – a gázpiac import/termelés részéről ad információkat.

A köztes, szállítói – vezetékes – elosztóhálózat nagyon eltérő iparági koncentrációt mutat az egyes tagországokban. Vannak országok, ahol teljes egészében állami tulajdonban maradtak ezek a hálózatok, sőt mi több monopol hálózatok, így teremtve meg és felügyelve az „egészséges” verseny lehetőségét a szolgáltatói szektorban (például Görögország, Hollandia, Írország és Lengyelország). A másik véglet ebben a tekintetben Németország, ahol az állam nem rendelkezik tulajdonnal a szállítói szektorban, és még csak domináns szereplője sincs ennek a szegmensnek. Az Elosztóhálózati Rendszerüzemeltetők (DSO) száma, illetve az elkülönülés – jogi vagy tulajdonosi – módját három mutató jellemzi.

A piac vizsgálatának következő szintje a kiskereskedelmi gázszolgáltatói szektor. Ez az a szegmens, amit a szolgáltatások igénybevevői leginkább érzékelnek. A fogyasztók mindennemű a liberalizációból fakadó előnyt a szolgáltatóknak tulajdonítanak, azonban a piacnyitás hátrányai, a gázzal való ellátottság és egyéb kritikus pontok is rajtuk csapódnak

le. Az utolsó három mutató – „a nemzeti szintű szolgáltatók száma”, „az 5% feletti piaci részesedéssel rendelkező vállalatok száma” és „a három legnagyobb vállalat részesedése a kiskereskedelmi piacon” – már erre a részpiacra vonatkozóan nyújt információt. A piaci szerkezet esetében 2009-es adatokra tudtam támaszkodni.

3.2.3. A HATÉKONY VERSENY KORLÁTAI

Ebben a körben olyan információkat gyűjtöttem össze, melyek leginkább a verseny jogi akadályaira vonatkoznak, azaz a kormányzati beavatkozást mértékét mutatják a szektor különböző szegmenseiben.

Az „állami vállalatok köre” (*Scope of public enterprise sector*) mutató arra keresi a választ, hogy nemzeti, állami vagy helyi kormányzat irányítása alatt tart-e legalább egy vállalatot a gázpiacon. A „kormányzat érintettségének mértéke a hálózatos iparágban” változó azt mutatja, hogy a kormányzat hány százalékos részesedéssel rendelkezik a szektor valamely szegmensének legnagyobb vállalatában.

Az „árellenőrzés mértéke a gázpiacon” kérdés azért érdekes, mert elárulja, hogy alkalmaznak-e az egyes fogyasztói – ipari felhasználók, vagy lakosság – piacokon hatósági vagy ellenőrzött árakat. Kiemelten fontosnak tartottam ennek a változónak a szerepét, mert a közszolgáltatások szabályozásának talán ez a leggyakrabban és leginkább széles körben elterjedt eszköze (Dorigoni – Portatadino 2009). A kutatásban felhasznált adatok között ez úgy jelenik meg, hogy 0 lesz az érték, amennyiben egyik piacon sem alkalmaznak árszabályozást, 3, ha valamelyik piacon élnek ezzel a lehetőséggel, és 6 lesz az érték, ha mindkét piacon szabályozott árak voltak 2009-ben érvényben.

A következő mutató, mely a „belépés jogi akadályait”, más néven az adminisztratív belépési korlátokat vizsgálja, azokat a nemzeti vagy tartományi/helyi jogszabályokat deríti fel, melyek a gázpiac bizonyos szektoraiban versenyzők számát tudják korlátozni. A „versenyszabályok alóli mentesülés lehetősége” azt mutatja meg, hogy létezik-e olyan jogszabály vagy elv, amely alapján az általánosan érvényes versenyjogi szabályok alól valamilyen módon kivételt képez a szektor vállalatainak tevékenysége.

A következő versenykorlátokra vonatkozó mutatócsokor három változóból tevődik össze. A „gázpiaci belépés szabályozása” változó tartalmaz információt arra vonatkozóan, hogyan szabályozzák a kívülállók hozzáférését a rendszerekhez (TPA) (1), a kiskereskedelmi piac hány százaléka nyitott a fogyasztók számára a szabad szolgáltató-

választás érdekében (2), és arról, hogy létezik-e bármilyen nemzeti, tartományi/helyi szabályozás, mely a versenytársak számát határozza meg a gázpiac valamely szegmensében (3).

A hatékony verseny korlátait meghatározó eddig ismertetett mutatók szintén nem valós értékek, hanem több részinformáció alapján kalkulált értékek. Ugyancsak 0-tól 6-ig terjedő skálán mozognak, ahol a 0 jelenti azt a helyzetet, amikor a hatékony versennyel szemben kevés akadály merül fel.

A következő mutató „*a gázpiaci verseny megnyitásának mértékét*” vizsgálja 2009-es adatok alapján. Végezetül a harmadik mutató-csoport utolsó eleme szintén három összetevőt magában foglalva „*a gázszektor vertikális integrációját*” mutatja. A szintén számítással kapott mutatóban összefoglalt három összetevő a következő: a vertikális elkülönülés mértéke a gáztermelés/import és a gázszektor többi szegmense között (1), a vertikális elkülönülés mértéke a gázszolgáltató ágazat és a gázipar többi szegmense között (2), valamint a gázszállítás és a szolgáltatás vertikális elkülönülése (3). Így ez az egy, az OECD által 2007-es adatok alapján kalkulált mutató magában foglalja a piaci szerkezetre vonatkozó információkat is, mintegy ellenőrizve a korábbi adatokat. Arra vonatkozóan is tartalmaz választ, hogy szabad-e a piaci belépés az egyes szegmensekben, vagy csak teljes vertikum felállításával tud valaki versenyezni. A leválasztás a teljes integrációtól kezdődő skálán (6-os érték) egészen a különböző tulajdonosi körrel rendelkező független cégekig (0-hoz közeli érték) bármilyen szinten megvalósulhat. A korábban már kifejtett modern piacelmélet szerint azért érdekes ez a kérdéskör, mert egy vállalat annál inkább mutat versenyellenes jegyeket a magatartásában/stratégiájában, minél inkább jellemző rá, hogy irányítása alatt tartja a hálózat egészét, azaz érintett a vertikálisan elhelyezkedő kompetitív piacok több szintjén is.

Ezek alapján versenyt támogató környezetnek tartom a szabályozott piacra lépési lehetőséget, a fogyasztók szabad választási lehetőségét, az elkülönült szegmenseket, a liberalizált nagykereskedelmi piacokat és a termelési lehetőségekhez vagy import csatornákhöz való szabad hozzáférést.

8. táblázat: a kutatás során felhasznált mutatók

A feltételek/adottságok mutatói	A piaci szerkezet mutatói	A hatékony verseny korlátainak mutatói
Egy főre eső teljes energiafogyasztás	Piaci szerkezet	Állami vállalatok köre
Gáz importfüggősége	Átviteli Rendszerirányítók (TSO) száma	Kormányzat érintettségének mértéke a hálózatos iparágban
Forrásdiverzifikáció lehetősége	Tulajdonilag elkülönült TSO-k száma	Árellenőrzés mértéke (szabályozott árak) a gázipiacon
	Az 5% feletti piaci részesedéssel rendelkező gáztermelő/importőr vállalatok száma	Belépés jogi akadályai, (adminisztratív belépési korlátok)
	Rendelkezésre állás szempontjából legnagyobb három vállalat részesedése	Versenyszabályok alóli mentesülés lehetősége
	Elosztóhálózati Rendszerüzemeltetők (DSO) száma	Gázpiaci belépés szabályozásának mértéke
	Jogilag elkülönült DSO-k száma	A gázpiaci verseny megnyitásának mértéke (2009)
	Tulajdonilag elkülönült DSO-k száma	A gázszektor vertikális integrációja (2007)
	Nemzeti szintű szolgáltatók száma	
	Az 5% feletti piaci részesedéssel rendelkező vállalatok száma	
	A három legnagyobb vállalat részesedése a kiskereskedelmi piacon	

Forrás: Saját szerkesztés.

Amint a 8. táblázatban szereplő változókhoz az összes releváns adat és információ a birtokomban volt (2. számú melléklet), döntenem kellett az összehasonlításhoz használt *módszerről*. Úgy gondoltam, hogy a feltételek és a feltérképezett jellemzők alapján a *többdimenziós skálázás*, és a mesterséges változók alapján végzett *klaszteranalízis* az, ami a legjobb összehasonlítást adja.

3.3. A TAGÁLLAMOK EGYMÁSHOZ KÉPEST ELFOGLALT HELYE

A következőkben a statisztikai módszertan részeredményeit mutatom be, mert fontos információval szolgálnak a munkám és következtetéseim megértéséhez. A többdimenziós skálázás (*Multidimensional Scaling, MDS*) az objektumok geometriai reprezentációját adja alacsonyabb dimenzióban az eredeti távolságok sorrendjének megőrzése mellett. A leképezés sikerét, illetve az eljárás kimenetének értelmezhetőségét az S-Stress alapján lehet vizsgálni. Ha a mutató értéke 0,1 alatti, akkor az MDS eredménye jó, 0,1 és 0,2 közötti értéke alapján elfogadható, míg 0,2 feletti érték esetében az output nem értelmezhető. A vizsgálat lefolytatása után kapott komplex versenyképességi rangsor S-Stress értéke 0.08326, ami jónak tekinthető, így a redukált dimenziószámú modell nagy

valószínűséggel minden releváns információt tartalmaz. A 9. számú táblázatban szerepelnek azok a mutatók, melyeket a statisztikai elemzés szempontjából szignifikánsnak lehet tekinteni.

9. táblázat: A kutatás szempontjából szignifikáns változók közötti korrelációk

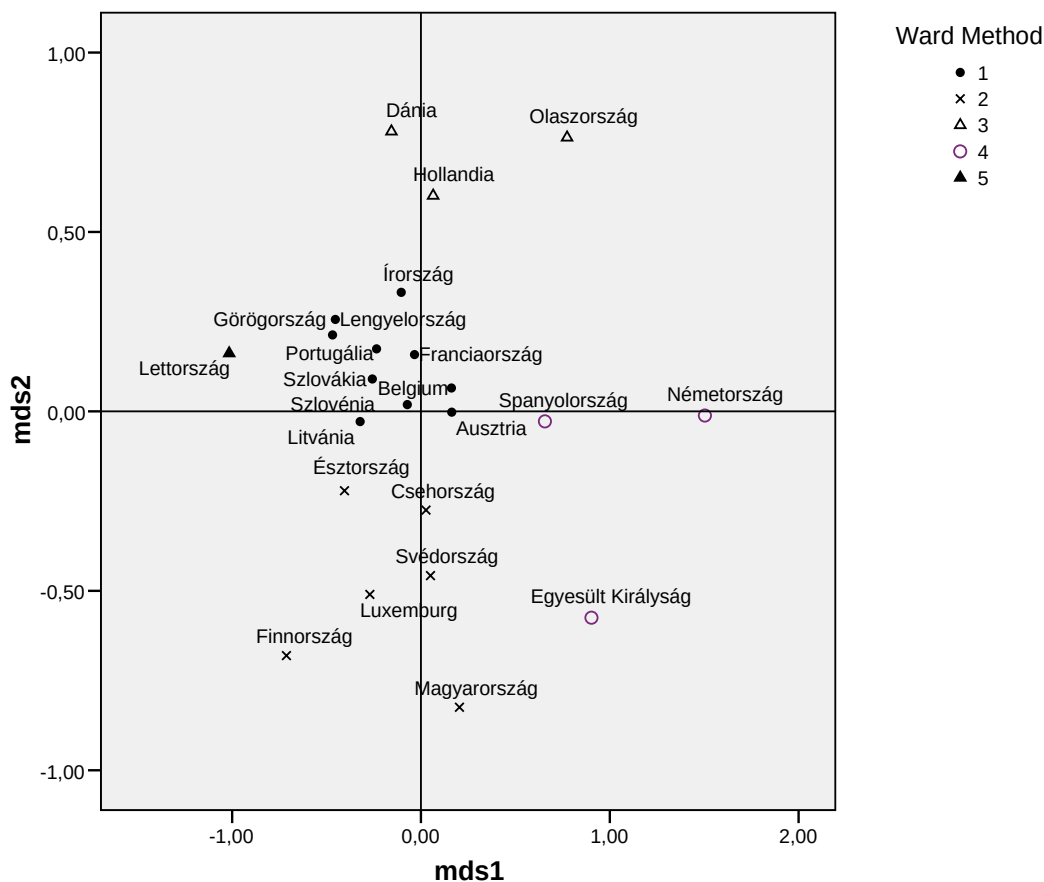
		mds1	mds2
Forrássdiverzifikáció lehetősége (db)	Korreláció	,546(**)	,355
	Szignifikancia	,007	,096
Piaci szerkezet (2009)	Korreláció	-,837(**)	-,137
	Szignifikancia	,000	,533
Átviteli Rendszerirányítók (TSO) száma	Korreláció	,736(**)	-,026
	Szignifikancia	,000	,906
Tuljaddonilag elkülönült TSO-k száma (2009)	Korreláció	,541(**)	-,127
	Szignifikancia	,008	,564
Az 5% feletti piaci részesedéssel rendelkező gáztermelő/importőr vállalatok száma (2009)	Korreláció	,778(**)	-,076
	Szignifikancia	,000	,730
A rendelkezésre álló gáz szempontjából legnagyobb 3 vállalat részesedése 2009-ben (%)	Korreláció	-,768(**)	,128
	Szignifikancia	,000	,561
Elosztóhálózati Rendszerüzemeltetők (DSO) száma (2009)	Korreláció	,686(**)	,106
	Szignifikancia	,000	,630
Jogilag elkülönült DSO-k száma (2009)	Korreláció	,628(**)	,343
	Szignifikancia	,001	,109
Nemzeti szintű szolgáltatók száma (2009)	Korreláció	,813(**)	-,102
	Szignifikancia	,000	,645
Az 5% feletti piaci részesedéssel rendelkező vállalatok száma (2009)	Korreláció	,414(*)	-,590(**)
	Szignifikancia	,049	,003
A három legnagyobb vállalat részesedése a kiskereskedelmi piacon (%) (2009)	Korreláció	-,652(**)	,189
	Szignifikancia	,001	,388
Az állami vállalatok köre	Korreláció	-,344	,547(**)
	Szignifikancia	,108	,007
Kormányzat érintettségének mértéke a hálózatos iparágakban	Korreláció	-,493(*)	,593(**)
	Szignifikancia	,017	,003
Árellenőrzés mértéke (szabályozott árak) a gázpiacon (2009)	Korreláció	-,335	,504(*)
	Szignifikancia	,118	,014
Gázpiaci belépés szabályozásának mértéke	Korreláció	,487(*)	,198
	Szignifikancia	,019	,364
A gázpiaci verseny megnyitásának mértéke (2009)	Korreláció	,464(*)	,328
	Szignifikancia	,026	,126
A gázszektor vertikális integrációja (2007)	Korreláció	-,419(*)	-,031
	Szignifikancia	,046	,888

Forrás: SPSS kimenet alapján saját szerkesztés.

Ennél több információval is szolgál azonban a táblázat, megmutatja ugyanis a változók közötti korrelációt, valamint azt, hogy milyen szerepet játszanak az országok egymáshoz képesti viszonyának meghatározásában. Azaz meghatározzák az mds1 és mds2 tengelyek összetevőit. Amint az a 9. táblázatból jól látszik, a változók nagyobb része inkább az mds1 összetevőjeként szerepel. Összefoglalva az általuk hordozott információ alapján az *mds1-et befolyásoló változók azt mutatják, hogy szabályozását tekintve 2008-2009-ben mennyire voltak adottak a versenyző piac feltételei az adott tagállam gázpiacán.* Az ezen a tengelyen jelölt helyzetet befolyásolják a jogilag vagy tulajdonilag független TSO-k és DSO-k megléte vagy hiánya, a nemzeti szintű szolgáltatók száma vagy a gázpiaci verseny megnyitásának mértéke. Rontja a helyzetet, ha egy tagállam piaci szerkezete koncentrációt mutat, vagy ha a három legnagyobb szereplő akár az import/termelés területén vagy akár a kiskereskedelemben túl nagy részesedést tudhat magáénak, illetve ha a szektor vertikális integrációja magas. Az *mds1* tengelyen tehát *a gázpiac versenyfeltételeiben mutatkozó különbségek* alapján helyezkednek el a tagállamok.

Az *mds2* tengely pedig megmutatja a tagállamokban fellelhető *kormányzati beavatkozás* lehetőségét és mértékét. Ez nem a verseny hiányát (és így negatív érték esetén kedvezőbb környezetet) jelenti, hanem azt, hogy adott versenyfeltételek közepette a tagállami kormányok milyen szerepet vállalnak. A tagállamok egymáshoz viszonyított elhelyezkedését a két tengely által képviselt jellemzők alapján az alábbi 13. ábra mutatja. (A tagállamok melletti jelek a későbbi klaszteranalízis eredményeit tükrözik.)

13. ábra: A tagállamok gázpiaci érettség és fejlettség alapján készített térbeli reprezentációja

mds1: versenyző gázpiac

mds2: állami/kormányzati jelenlét

Magyarázat: A különböző szimbólumok az összes változó felhasználásával készített klaszteranalízis egyes csoportjainak összetételét mutatják.

Forrás: SPSS kimenet alapján saját szerkesztés.

Óvatosan kell ugyanakkor értelmezni a kapott értékeket, hiszen a kétszer akkora koordináta nem jelent kétszer akkora fejlettséget. Úgy vélem, hogy ha a változókat és az általuk kapott helyzetet megnézzük, akkor inkább az mds1 tengely mutatja meg egy tagállam gázpiacának verseny terén elért szintjét.

3.4. A KLASZTERANALÍZIS EREDMÉNYEI

Az összegyűjtött adatokból és információkból képzett mesterséges változók alapján elvégzett klaszteranalízis segítségével a tagállamokat öt csoportba tudtam sorolni. A 13. számú ábrán különböző jelekkel ábrázolt országcsoportok jó magyarázattal szolgálhatnak ahhoz, hogy megértsük az egyes tagállamok közös energiapolitika kialakításában képviselt hozzáállását, valamint az eddigi szabályozás és érdekek elfogadását. A véleményem szerint

jelzés értékű eredmény tudatában könnyebben lehet az egyes érdekcsoportok speciális igényeire és érdekeire koncentrálni.

A csoportok összetételében mutatkozó különbségekre magyarázatot ad sok esetben a kutatás szempontjából szignifikánsnak nem tekinthető változók kihagyása a csoportképzési eljárásból. Ezek közül a legszembeötlőbb különbséget az egy főre eső teljes energiafogyasztás, a gáz importfüggősége terén lehet tapasztalni. Jelentős különbséget mutathatnak azonban a belépés jogi akadályai is.

Mérsékeltén liberalizált gázszektorral rendelkező országok

Ebbe a csoportba tartozik Ausztria, Belgium, Franciaország, Görögország, Írország, Lengyelország, Litvánia, Portugália, Szlovákia és Szlovénia. Az egyes piacokon feltárható közös jellemző, hogy piacuk szerkezetét, a liberalizáltság mértékét, szereplőik számát tekintve átlagos szinten állnak. Mégis vannak olyan szereplői, amelyek az energiapiaci liberalizációról szóló vitákban nem ugyanazon az oldalon álltak.

Érdemes néhány különbséget is szemügyre venni. Az első ilyen az egy főre eső teljes energiafogyasztásban mutatkozik, ahol Lengyelország képviseli az alacsony értéket (2429 kgoe), míg Belgium a legmagasabb értéket (5891,7 kgoe). Az energiafogyasztásban mutatkozó különbségre magyarázatot ad, hogy ez a változó nem volt a kutatás szempontjából szignifikánsnak tekinthető. Hasonlóan a földgáz importfüggőségét mutató adatokhoz. Ebben szintén Lengyelország szerepel jól (71,9%). Az információk szerint Írország és Litvánia kényszerül arra, hogy a behozatalt egy forrásból fedezze. A kormányzati beavatkozás mértéke Írorszáiban igen magas értéket mutat kéz a kézben a csoportján belül legmagasabb vertikális iparági integráció mértékével.

Mérsékeltén liberalizált gázpiac csekély állami szerepvállalással

Az előző csoporthoz képest a versenyző gázpiacok kialakításában hasonló eredményeket értek el ennek a klaszternek a tagjai is. Ide tartozik Csehország, Észtország, Finnország, Luxemburg, Magyarország és Svédország. Ebben a körben viszonylag alacsony az egy főre eső energiafelhasználás, ez alól kivételt csupán Luxemburg képez a maga egy főre eső 10137,8 kgoe (kg or equivalent) felhasználásával. A klaszter tagjainak importfüggőségét jellemzi, hogy Magyarország képviseli a legalacsonyabb értéket 82,2 százalékos aránnyal, míg Csehország a legmagasabb arányt 104,5 százalékkal. (A 100 százalék feletti arány az importált mennyiséget tekintve a továbbértékesített részt is tartalmazza.) És bár annak ellenére, hogy a kormányzati beavatkozás mértéke átlagosan

alacsonyabb szintet mutat, mint más klaszterek esetében, a valóban versenyző piacok hiánya miatt a piaci struktúra nem tekinthető túlságosan fejlettnak. Összességében tehát átlagosan koncentrált piaci szerkezet, közepes vagy alacsony kormányzati beavatkozás és vertikális integráció párosul gyenge forrásdiverzifikációs lehetőségekkel. Utóbbi talán egyedül a luxemburgi piacra nem jellemző.

Liberalizált gázpiac állami szerepvállalás mellett

A harmadik csoport Olaszországot, Dániát és Hollandiát tartalmazza. Dánia és Hollandia esetében az átlagosnak mondható energiafelhasználásuk alacsony függőséggel párosul, hiszen azon kevés ország közé tartoznak az Európai Unióban, amelyeknek jelentős hazai földgázkészleteik vannak. Ez a két változó azonban nem kapott nagy jelentőséget a mesterséges változó kialakításakor, ezért adódhatott, hogy egy csoportba kerültek a más mutatók alapján velük több hasonlatosságot mutató Olaszországgal. Az egyes részpiacok szereplőinek számából arra lehet következtetni, hogy a piacnyitás mint a verseny feltétele már adott, annak ellenére, hogy a kormányzati beavatkozás mértéke a többi klaszterhez képest magas. Sőt talán a saját forrásaik megléte indokolja Dánia és Hollandia esetében, hogy nagyobb kormányzati beavatkozással bíró piacokként jellemezhetjük őket. Összességében tehát a liberalizáció szempontjából nézve átlagos teljesítményük részben adottság, részben pedig szándék eredménye. Olaszország az egyedüli, aki piaci szerkezetét tekintve talán inkább a következő csoportba tartozhat.

A gázpiaci liberalizációban élenjárók csoportja

A gázpiacuk liberalizáltsága alapján fejlett országnak tekinthető Spanyolország, Németország és Egyesült Királyság. Piaci szerkezetüket nézve megállapítható, hogy a független piaci szereplők számát tekintve a legnagyobb már versenyző, liberalizált piaccal rendelkeznek. A nemzeti szintű szolgáltatók száma itt volt a legmagasabb 2009-ben, míg a három legnagyobb kiskereskedelmi szolgáltató részesedése messze volt a 100 százaléktól. Annak ellenére, hogy mindenki meg tud nevezni legalább egy komoly nemzeti érdeket képviselő és érzelmeket kiváltó, nemzeti bajnoknak tartott vállalatóriást ezeken a piacokon, ők lesznek azok a tagállamok, amelyek az uniós liberalizáció szempontjából jó teljesítményt és magas fejlettségi szintet értek el. Bár fellelhetők különbségek a csoportba tartozó három ország között, komoly érdekek is összekötik ezeket a többi csoportnál alacsonyabb egyoldalú importfüggőséggel rendelkező országokat. Nem feltétlenül érdekük

például, hogy közös uniós szempontoknak alárendeljék saját nem túl kiszolgáltatott pozíciójukat és energia politikájukat.

A „kívülálló”

Az eredmények tárgyalását egy minden szempontból egyszerűen bemutatatható klaszterrel zárom. Az 5 klaszterkimenet választását igazolta, hogy különállóként szerepel Lettország. Az eredményt könnyű belátni, ha ismerjük Lettország sajátosságait. A viszonylag alacsony lakosságszám nagy egy főre eső energiafogyasztást mutat, magas importfüggőséggel, amit Oroszországból származó forrásból tudnak kielégíteni. Kicsi, koncentrált piacról van szó, amit egy vertikálisan integrált állami tulajdonban lévő vállalat lát el, ami így magas kormányzati érintettséggel párosul. Így a kutatásomban képviselt nézőpont szerint a lett gázpiac semmilyen tekintetben nem tekinthető a verseny szempontjából fejlettnak vagy érettnek.

3.5. AZ EMPIRIKUS KUTATÁSBÓL LEVONT KÖVETKEZTETÉSEK

A kezdeti várakozásaimnak és információimnak megfelelően a tagállami gázpiacok fejlettségi rangsorát Németország, az Egyesült Királyság, Olaszország és Spanyolország vezeti. A nem EU-tag Egyesült Államok mellett az Egyesült Királyság piaca az, amit leggyakrabban a liberalizációban jó példát mutató és eredményes átalakulást felmutatni képes piacként emlegetnek a szakirodalomban. A fejezet elején részletezett fejlettségbeli különbségeknek megfelelően azok az országok követik őket, melyek bizonyos tekintetben érettnek tekinthetők, hiszen beszállítói téren és a szolgáltatási szegmensben is tapasztalható verseny. A fejlettségi rangsor második felének tagállamai – mint például Csehország, Észtország, Finnország, Görögország, Lengyelország, Lettország, Szlovákia – szerény hazai energiaforrásukat kevés, legtöbbször csak egy forrásból tudják kiegészíteni. Mindez pedig koncentrált és vertikálisan is integrált piaci szerkezettel és közepes kormányzati beavatkozással párosul. Számukra a hazai verseny megteremtése az ellátásbiztonságot is veszélyeztetheti. Így néhány balti vagy közép-kelet-európai ország kiszolgáltatottabbnak érezheti liberalizált piacát egy beszállítóval történő tárgyalás során, és inkább érdekeltek lennének abban, hogy ilyen ellátói szerződéseket egy közös európai védelem keretében kössenek meg. A sort Lettországgal, mint sereghajtóval azok az országok zárják, amelyek mind a beszállítói, mind pedig szolgáltatói piacokon többlet befektetésre, szabályozási reformokra szorulnak a verseny megteremtése érdekében.

Egyetértek Pointvogl (2009) állításával, miszerint *az európai energiapolitika sikere a tagállamok elfogadásán múlik*. Azonban az elfogadás mértéke éppen a liberalizációval együtt kínált választási lehetőségek és a szektor egyes tagállami részpiacainak fejlettségbeli különbségei miatt nagyban különbözik.¹⁴⁹ Ezt a konfliktust pedig csak fokozza az, ha a piacnyitás nem piaci alapokról, evolutív módon indul, hanem egy felülről jövő kezdeményezés – liberalizációs nyomás – miatt szükséges.¹⁵⁰ Már a liberalizáció előzményeinek és folyamatának bemutatásánál is említettem, hogy ellenállás jellemezte a gázpiaci nyitás kezdeti fázisában résztvevő tagállamokat is. A kutatás eredményét tekintve a liberalizációs folyamat érdekessége, hogy a német adminisztráció mellett a holland szereplők és a kormányzatok is igen elutasítóak voltak a gázpiaci nyitással szemben a kilencvenes évek közepéig. Sőt az ellenállás odáig fajult, hogy az egységes belső energiapiac elleni érveket erősítendő Hollandia, főleg a saját elnökségük alatt (1991-ben) számos találkozót szervezett a Bizottság gázpiacot érintő javaslatát ellenző tagállamok (Dánia, Franciaország és Németország) számára, hogy egyeztetni tudják a Közösséggel szembeni álláspontjukat és stratégiájukat (Zondervan 2009). A gázpiaci liberalizáció több mint húsz évet felölelő történetén végigtekintve számos tárgyalási perióduson van túl az Európai Unió és annak mindenkori tagállamai. A szabályozás kezdetekor Németország, Spanyolország, Olaszország és Hollandia erőteljesen ellenezte az energia szabad kereskedelmét a belső piacon. Ennek feltétele a továbbítói hálózatokhoz való szabad hozzáférés biztosítása volt, ami nélkül a versenyhelyzet megteremtése ellehetetlenedne a Bizottság szerint. Az említett tagállamok és néhány nagyobb gázpiaci szereplő azonban fenntartotta a véleményét, mely szerint strukturális és technikai korlátok miatt nem megvalósítható a teljesen szabad TPA. Így vált lehetővé a TPA többi formája (Padgett, 1992, 61. o., idézi Zondervan 2009). Emellett persze az álláspontok finomodhattak is,

¹⁴⁹ Azokon a piacokon, ahol a liberalizáció hatására az árak növekedésének veszélye fenyeget nyilvánvalóan nem nagy a közös energiapiac támogatottsága. Még akkor is, ha az Európai Unió szintjén hatékonyságot és versenyképességet lehet elérni a liberalizáció által, a helyi piacokon tapasztalható áremelkedés miatti népszerűségvesztés komolyan hátráltathatja az éppen kormányon lévő erők elhivatottságát ilyen uniós kezdeményezések végigvitelében. Erre jó példaként szolgálhat Franciaország villamos-energia piaca. Ott ugyanis a nukleáris energia használata miatt alacsonyabb határköltséggel termelik az áramot, mint a környező országokban (Delgado 2008).

¹⁵⁰ A friss közgazdasági Nobel-díjasok, Ostrom és Williamson is kockázatosnak tartják a felülről jövő beavatkozást. Ez nem azt jelenti, hogy a piacgazdaság kritikussai lennének, hanem sokkal inkább a gazdaság szabályait megszabni akaró állam – esetünkben az EU mint szupranacionális szerv – bírálói. Azt tanítják, hogy a magára hagyott gazdaság, társadalom nem úgy fog működni, ahogyan a tankönyvek modelljei azt leírják. Szerintük, ha az állam nem avatkozik be és a gazdaságot magára hagyjuk, akkor nem jelentkeznek majd feltétlenül azok a problémák, amiket a piac kudarcaiként ismerünk. Ugyanis a piaci verseny mellett megjelenhetnek majd más erők, például a közös használatú javak közösségi szabályozása, vagy éppen a vállalat által alkalmazott tudatos CSR politika.

amint azt a holland adminisztráció véleménye is mutatja. Egy liberálisabb felfogást és a piaci mechanizmusokat pártoló miniszter (Hans Wijers) kellett hozzá, hogy ez a nézőpont átalakuljon.

Azt, hogy a klaszterek tagjai milyen mértékben képviselnek *azonos álláspontot* a gázpiaccal kapcsolatos tárgyalások során, *sok más tényező is befolyásolja*. A statisztikai elemzés során figyelmen kívül hagyott tényezők – a fogyasztás és az importfüggőség –, valamint az importforrások lehetősége és természetesen a földrajzi elhelyezkedés is nagy hatással vannak az energiapiacokkal kapcsolatos döntések meghozatalára. A csoportosítás így önmagában a választott változók korlátozott rendelkezésre állása, illetve az egyéb ismérvek mérhetőségének hiánya miatt nem ad és nem is adhat teljes körű magyarázatot a gázpiaci viták és érdekek különbségeire.

Ami miatt viszont mindenképpen hasznosnak tartom a statisztikai elemzés eredményeit, az az, hogy *jól látszanak a tagállamok között fennálló különbségek*. Látható, hogy mi az az „út”, amit még egyes tagállamoknak meg kell tenni a liberalizált gázszolgáltatás elérése érdekében. Az eredményekben mutatkozó különbségeket vizsgálva az is látszik, hogy komoly munka ezeket csökkenteni és a gáz részpiacainak felépítését közelíteni egymáshoz.

Amint az a kutatásból is látszik több tagállamban a piacnyitás és a verseny megteremtésének követelménye régi, elavult iparági szerkezettel, széles körben alkalmazott piacra lépési korlátokkal, nem megfelelő versenyfelügyelettel és kívülálló országokkal szembeni nagymértékű függéssel találkozunk. Egyetértek Vissi (2006) és Kaderják (2009) azon véleményével, hogy a verseny feltételei hiányoznak mind a nagykereskedelmi, mind pedig a szolgáltatói szektorban számos közép-kelet-európai országban. Sőt mindazon országokban, amelyek az energiaiimport függőség kielégítési lehetőségeinek (diverzifikáció) alacsony fokán állnak. Ilyen országot pedig mind a négy klaszterben találhatunk. Mindaddig, amíg az input oldalon a lehetőségek száma nem emelkedik – ezt szolgálná többek között a GTM elnevezésű kezdeményezés –, alkalmazhatnak bármilyen eszközt, ténylegesen hatékony versenyt és versenyző piacot nehéz lesz kialakítani.

Az Európai Unió által kialakított rendszer sokszínűsége (például különböző szétválasztási modellek, különböző hozzáférés, különböző állami jelenlét), már-már kuszasága pedig részben a változatos tagállami gázpiacoknak is köszönhető. A kezdeti érdekkülönbségek és az eltérő energiapiaci adottságok azonban csak részben gyökerei a

mai rendszernek. Eising (2002) szerint még a gázpiaci liberalizációt támogató és abban élen járónak számító Egyesült Királyság is ellenállását fejezte ki a Bizottság kezdeti egységes rendszert feltételező álláspontjával szemben (idézi Zondervan 2009). Ez pedig azt jelentheti, hogy a mai bonyolult, sok választási lehetőséget magába foglaló struktúra nem annyira a tagállami helyzetértékelések miatt alakult ki, hanem a liberalizációt képező választás szabadságának intézményi megfontolásán (104. o.). Másrészt az EU kompromisszumos megoldás keresése és az együttdöntési eljárás során alkalmazott minősített többségi szavazás is magyarázatot ad az eddig kialakult rendszerre.¹⁵¹

A feltárt eredmények alapján azt is kijelenthetem, hogy *az állami jelenlét nem feltétlenül gátja a liberalizált és fejlettnak tekinthető gázpiacok sikeres kialakításának*. A dán és a holland piac igazolja ezt. Az olasz gázszolgáltatásban is magas az állami jelenlét, mégis ki tudták alakítani a versenyző gázpiacot. A német piacon ugyan az állam nem, de a tartományi önkormányzatok részt vesznek a gázpiac szervezésében. A gyakorlati példák is igazolják tehát, hogy *nem feltétele a sikeresen liberalizált gázszolgáltatásnak, hogy az állam kivonuljon a gázpiac minden részéről*.

Bár Röllér és társai 2007-es kutatása nem kizárólag a gázpiacot vizsgálta, mindenképpen érdekesnek tartom, hogy a saját eredményeim – az egyes csoportokhoz kapcsolódóan feltárt érdekkülönbségek, valamint félelmek – ha nem is teljes mértékben, de összecsengenek az ő kutatásaikkal. Az ő olvasatukban azonban más klasztereket is ki lehet emelni, mint amilyen az alacsony hazai energiaforrással és importfüggőségüket kevés választási lehetőséggel fedezni képes zömmel közép-kelet-európai országok – mint Csehország, Észtország, Finnország, Görögország, Lettország, Litvánia, stb. – köre. Számukra a hazai piacon újonnan kialakított verseny a saját ellátás biztonságuk kockázatát növelheti. Ugyanakkor többségük gyenge tárgyalási pozícióval rendelkezik, már ami a beszállítói szerződéseket illeti, így érdekükben állhat, hogy ilyen külpolitikát és biztonsági szempontokat is érintő tárgyalásokat egy közös európai védőernyő oltalmában, egymást is erősítve tegyenek meg.

Összességében arra a következtetésre jutottam, hogy a tagállamok között olykor óriási különbségeket találhatunk a kiinduló állapotot, a piaci szereplők számát, erejét vagy

¹⁵¹ Franciaország is azért finomított a kezdetben a piacnyitás felé tanúsított teljes ellenállásán és ajánlotta fel a 20 százalékos nyitást, hogy ezzel az elszigeteltségét csökkentse és a többség általi leszavazását ne kockáztassa (Zondervan 2009).

éppen függetlenségét, a kormányzati beavatkozások mértékét tekintve. Mindezek a jellemzők véleményem szerint bizonyoságul szolgálnak arra, hogy egyes tagállamoknak komoly nehézséggel kell szembenéznie, amikor az energiapolitika 2007-ben kifejtett hármas célkitűzését – versenyképesség, ellátásbiztonság és fenntarthatóság – egyszerre kívánják teljesíteni. Számos esetben, főleg rövidtávon komoly választási és kompromisszum kényszerrel (trade-off-fal) kell számolniuk, hogy előbb az egyik, majd később a másik célt teljesíteni tudják (Röller et al 2007). A hatékonyságot, energiabiztonságot és a környezetvédelmet szem előtt tartó energiapolitikák ugyanis nem feltétlenül egészítik ki egymást. Sőt mi több, nem lehet őket együttesen kezelni és végrehajtani. Lehet, hogy az egyik sikere a másik két területen elérhető eredmények rovására megy. Ilyen kár lehet, ami Brekke és szerzőtársai (2008) említene: a liberalizáció miatt megnövekszik a CO₂ kibocsátás, ami később újfent externáliaként jelentkezik, és ütközik a másik, fenntarthatóságot célzó célkitűzéssel.

KÖVETKEZTETÉSEK

A 21. század energiapiaci helyzetképe egyre inkább a kölcsönös függőség felé tendál, melyben az egyes országok, térségek mindinkább egymásra vannak utalva éppúgy az ellátás, a stabil piac, mint az energiafelhasználás által nagyban befolyásolt klímaváltozás terén is. Az Európai Unió határozott álláspontja a két jelenség összekapcsolására, hogy a gázpiaci *liberalizáció céljai* (a versenyképesség, a fenntarthatóság és az energiaellátás biztonsága) révén ösztönözze és biztosítsa az új technológiák gyorsabb alkalmazását. Így a *liberalizáció által jól működő, versenyző piacok alakulhatnak ki, megteremtődhet az ellátás diverzifikációjának lehetősége, és emellett energiafelhasználásunk a lehető legkisebb mértékben avatkozna be a minket körülvevő környezet állapotába.*

- 1. tézis:** A gázpiac szabályozásának vizsgálata kapcsán igazolva láttam azt a hipotézisemet, hogy minden a szabályozás számlájára írható kár ellenére *a liberalizáció ebben a szektorban nem deregulációt, hanem inkább szabályozási reformot, re-regulációt jelent.*

Az EU gázpiaci liberalizációja és a versenyfeltételek megteremtése nem egyszeri aktus, hanem *folyamat, amelynek nem értük még el a végét.* A liberalizáció és a verseny *a (köz)szolgáltatások piacán is ott alakul ki gyorsabban, ahol a technológia ezeket a változásokat elősegíti, sőt, indukálja.* A vizsgálatom középpontjában álló hálózatosan felépített gázszolgáltatást ellenpéldaként lehet felhozni, hiszen ott, ahol hosszú távú ellátói/beszállítói szerződések, infrastrukturális hiányosságok, azaz rögzült hosszú távú belépési korlátok vannak, melyeket minden szereplő együttműködése mellett is nehéz leépíteni, lassabban megy a versenyző piacok kialakítása.

A gázpiac nem tartozik a hálózatos iparágaknak abba a körébe, ahol lehetőség van a liberalizációra és a szektorok dinamikus fejlődésére, és így a tartósan versenyt helyettesítő, olykor kezdetleges *szabályozás fokozatosan átadhatja helyét a verseny feltételeit megteremtő, korszerű és komplex szabályozásnak, majd végül a piaci mechanizmusoknak.* Úgy találtam, hogy a földgáz piacán több olyan tényező van, ami ezt a folyamatot megnehezíti, sőt olykor ellehetetleníti. Ezeket az akadályokat – versenypolitikai és integrációs szempontból egyaránt – a szabályozásnak kell tudnia kezelni. Ennek oka, hogy a verseny feltételei csak mesterségesen teremthetők meg, illetve az ellátásbiztonság csak így biztosítható. Néhány olyan tényező, mely a re-regulációt nélkülözhetetlenné teszi:

- eredendően a termék természetéből és ebből következően a szolgáltatás egyes részpiacainak szervezéséből adódóan nem-kompetitív jellege;
- a piac és a szolgáltatás (még a legtöbb tagállamban megmaradt) közszolgáltató jellege, amely miatt az állam nem vonulhat ki – vagy nem könnyen és rövid távon – egy kívülről indukált és irányított liberalizáció miatt a piac működtetéséből;
- a szektor hálózatosan felépített jellege, valamint ennek minden a piac szerkezetét és a szektor versenyképességét nehezítő velejárója;
- a piaci szereplőkre jellemző áthárítási magatartás szükségszerű szabályozása/kezelése;
- és végül az egységes belső földgázpiac megteremtéséből következő szupranacionális jogosultságokkal rendelkező intézményi feltételek szükségszerű kialakítása.

Ráadásul meg kell állapítani, hogy *ahol nemzetek feletti szint és érdek is belép szempontként, a szabályozás nemhogy nem leépíthető, de nem is befejezhető folyamat.* Szüntelenül változik és alakul, hiszen mindig adódik olyan körülmény vagy kihívás – piaci szerkezetben történő változás, liberalizációs törekvés, válság, hiány általi fenyegetettség – amire reagálnia kell. A gázpiaci liberalizáció előrehaladása tehát mindig *új és új kihívások elé állítja a szabályozót.* Éppen ezért *a szabályozás folyamatosan fejlődik* ugyan, de a hosszú európai konzultációs folyamatok és a Közösségi döntéshozatal bonyolultsága miatt *sokszor csak követni látszik a piaci változásokat,* miközben – a szabályozó eredeti szándéka szerint – elő kellene idéznie a versengést.

2. tézis: A szabályozás lehet akármilyen tökéletes, ha *nem adottak teljes körűen, minden tagállamra nézve a belső földgázpiac versenyfeltételei megteremtésének lehetőségei.* Úgy vélem, *meg sem teremthetők mindaddig, amíg az input nem válik többszereplőssé.*

A piac szereplőit tekintve fontos megemlíteni, hogy az *ellátók-, vagy importforrások véges számából* eredő tagállami és szolgáltatói *függőség* a mai napig több országot – így a balti államokat, Finnországot, Svédországot és több közép-kelet-európai tagállamot – is érint az Európai Unió huszonhét tagja közül. Ilyen körülmények között a liberalizáció, a piacnyitás és az így kialakuló árak és piaci verseny kérdése másodlagosnak tűnik. A rendszer ilyen szintű hiányossága úgy vélem, *hogy alapjaiban határozza meg a liberalizáció támogatottságát és így kimenetelét* csakúgy, mint a versenypolitikai

megfontolásokat, vagy a versenyképesség terén elért eredményeket. És bár több tagállam nagyrészt vagy kizárólag egyetlen földgázszállítótól függ, *még mindig kidolgozásra várnak azok a mechanizmusok és összeköttetések*, amelyek egy esetleges energiaválság idején biztosítanák a tagállamok közötti szolidaritás megteremtését. A tagállamok többsége számára a források közötti választás lehetőségét az alábbi eszközökkel lehetne biztosítani:

- a már *meglévő továbbítói hálózatok (további) összekapcsolása* által lehetőség nyílna a határkeresztező kapacitások kihasználására, illetve az addig el nem ért input piacok bekapcsolására, fokozva ezáltal az inputok versenyét;
- *forrádiverzifikációval*, illetve a földgáz forrását tekintve a választási lehetőségek számának növelése újabb import piacok felkutatása és kiépítése által.

Az említett hiányosságok kezelése és a liberalizáció sikere nagy lendületet vett a *Gas Target Modell (GTM)* kidolgozásával.¹⁵² Ez az eszköz lehet a feltétele, hogy azok az országok is élvezhessék a liberalizáció előnyeit, amelyek eddig a berendezkedésük és adottságaik miatt nem tudták ezeket kihasználni. A beszállítói és a tagállami *hálózatok összeköttetésének megteremtése* nem csak *a belső gázpiacot tenné rugalmasabbá és alkalmazkodóbbá* a több beszállítói piac bekapcsolása révén, de a tagállamoknak is nagyobb érdekszövetséget biztosíthatna, amennyiben valóban ez lenne minden tagállam célja.

Az input biztosítása, vagyis az ellátásbiztonság szempontjából kell megemlíteni az intermodális vagy helyettesítő termékek versenyét, azaz a technológiai demonopolizáció lehetőségét. Hosszú távon a diverzifikációnak ez a módja, a különböző eredetű és fajtájú energiaforrások egymással történő kiválthatóságának megteremtése az egész Európai Unió energia import függőségét is csökkenthetné.

3. *tézis:* A gázpiac (és általában energiapiac) versenyügyi eseteit látva kijelenthetjük, hogy *a liberalizáció nem jelenti automatikusan új szereplők megjelenését*, hiszen célja csupán a verseny lehetőségének megteremtése. Azonban *a szétválasztást követő piaci koncentráció logikus következménye lehet az Európai Unió gázpiaci liberalizációs törekvéseinek*.

¹⁵² A „*Gas Target Model*”-ként (GTM) ismertté vált elképzelést, mely az uniós gázpiac jövőbeli szerkezetét hivatott megváltoztatni 2012. március 23-án fogadta el a „Madrid Forum”-ként is ismert European Gas Regulatory Forum (Beckman 2012).

A hálózatosan szervezett gázszolgáltatás fontosabb jellemzői egyben belépési korlátot jelentenek. És bár a liberalizáció célja a versenyhelyzet megteremtése, *olyan iparágban, ahol nagy a komplementaritás, kompatibilitás igénye, ahol a költséges szabványoknak, biztonsági előírásoknak nagy szerepe van, ahol komoly átváltási költségek vagy lock in hatások jelentkeznek, és csak a méretgazdaságos szint elérése segítheti egy cég túlélését hosszabb ideig tart egy új szereplő megjelenése a piacon.* Márpedig az új vállalatok sikeres piacra lépésének ideje meghatározó tényező egy iparág szerkezete és az ott megvalósuló verseny szempontjából. Az európai gázpiacokon egyelőre a részpiacok fizikai elérhetősége sem egyenletes, ami *természetes belépési korlátot* jelent. Emellett a technológia, a keresleti helyettesíthetőség hiánya, az információs előnyök és az átláthatóság hiánya komoly *strukturális piacra lépési korlátot* jelentenek új belépők számára.

A stratégiai – és kedvező esetben a természetes – piacra lépési korlátok azonosítása és kezelése után az Európai Unió a liberalizáció motorjaként *a verseny szempontból nem hatékonyan működő vertikálisan integrált vállalatok uralta piaci szerkezetek megváltoztatásának, a szétválasztásnak három lehetőségét tartja legfontosabb eszköznek.* A kényszerű feldarabolás kockázata mellett tehát az is megnehezíti az uniós szintű verseny kialakítását, hogy *az unió választási lehetőséget biztosít a piac szereplői számára.* Így lehetővé válhatott az, hogy *sok korábban aktív, vertikálisan integrált inkumbens vállalat lényegében átvészelte a liberalizációt.* A földgázszolgáltatás több tevékenységi szintjén is megfigyelhető, hogy *a verseny fokozódása helyett vagy maradt a kiinduló állapot, az iparági koncentráció nem változott, vagy koncentráltabb piacok alakulnak ki.*

A piaci koncentráció kezelése céljából *a szétválasztásban bevezetett három lehetőségnek az lett a másik eredménye,* hogy a korábban vertikálisan integrált szolgáltatói láncuk *teljes tulajdoni szétválasztását lebonyolító európai cégek meggyengültek.* Így nemcsak az európai piacok tőkeerős szereplői látták meg az új beruházási lehetőséget, hanem *kiszolgáltatottá váltak az európai versenytársak és külpiacokon bejegyzett stratégiai jellegű ellátó vállalatok (Gazprom, Sonatrach, Statoil) számára is.* Amennyiben tehát az ágazati szereplők számával mérhető koncentráció csökkent is a vertikum egyes részpiacain, a versenytársak tulajdonosi háttere nem biztos, hogy a koncentráció csökkenését hozta el. További kutatásra érdemes téma a tulajdonosi háttér és az anya-leányvállalatok összefonódása európai szinten.

Bár úgy tűnhet, hogy a liberalizáció céljának elérését lehetetlenítik el, *a felvásárlások és fúziók valójában logikus következményei annak*. A piaci szereplők a kereslet bizonytalanságára és az áringadozásokra igyekeznek ily módon a *méret- és választékgazdaságosság* (economies of scale és economies of scope) révén nyerhető hatékonyságot válaszul hívni. Továbbá *a liberalizáció lényege, hogy egyre kiterjedtebb és mégis egységes energiapiac jöjjön létre az EU tagállamainak együttműködésével*. A nagyobb piac pedig nagyobb vállalatokat bír el, akik így hatékonyabbak képesek lenni. A fúziókra és vállalatátvételekre irányuló nyomás ezért folyamatosan erős. Az energiapiacok európai versenyügyi felügyelete és egyedi vizsgálataik sora éppen emiatt kiegészíti az energiapiacok megnyitásának szabályozását. Az esetek vizsgálata és a kötelezettségvállalások előírása a szabályozás által nem megoldott versenykorlátozó helyzeteket próbálta kezelni.

4. tézis: A kiinduló adottságokon és az Európai Unió elkötelezettségén túl *az fogja meghatározni, hogy lehetséges-e mindenütt kikényszeríteni az iparági szolgáltatók egészséges versenyét, hogy az egyes szereplők (jól vagy rosszul azonosított saját érdekeik mentén) milyen mértékben képesek szabotálni vagy befolyásolni a kötelezően előírt piacnyitást*.

Ennek a tézisnek az igazolását az empirikus kutatásaimban találtam meg. A tagállamok döntésein múlnak rövid, illetve középtávon azok a (8. táblázatban bemutatott) változók melyek megváltoztatásával a versenyfeltételek tagállami szinten módosíthatók. A tagállamok által rövid, illetve középtávon befolyásolható tényezők a mindenkori versenyfeltételeket biztosíthatják. A *piaci szerkezetet jellemző változókat* uniós döntések nyomán minden országban felül kell vizsgálni. Ám a lobbi hatására kialakított három szerkezetváltoztatási lehetőség nagy mozgásteret és így döntési szabadságot enged az energetikai vállalatoknak. A mutatók harmadik csoportja azokat a körülményeket demonstrálja, melyek akár az Európai Unió céljaitól és hatásától függetlenül is fenntarthatók. Nem ugyanilyen bontásban, de az empirikus kutatásban a két mutatócsozor meghatározza a tagállamok gázpiaci liberalizáció szerinti fejlettségi rangsorában elfoglalt pozíciókat.

A mesterséges változók alapján elvégzett klaszteranalízis segítségével a tagállamokat öt csoportba tudtam sorolni a liberalizációban elért eredményeik és a tagállami szerepvállalás alapján. Az így kialakult országcsoportok jó magyarázattal

szolgálhatnak ahhoz, hogy megértsük az egyes tagállamok érdekcsoportjainak speciális igényeit, a közös energiapolitika kialakításában képviselt hozzáállását, valamint az eddigi szabályozás és érdekek elfogadását. A tagállamok földgázpiacának empirikus vizsgálata során igazolódott, hogy a liberalizáltság foka alapján legfejlettebb tagállamok között azokat az országokat találjuk, melyek *importjukat több forrásból képesek fedezni* – Németország és Olaszország – vagy még inkább jelentős *hazai forrásokkal is rendelkeznek* – Dánia, Hollandia, Egyesült Királyság. Azok az országok követik őket, melyek bizonyos tekintetben érettnek tekinthetők, hiszen *beszállítói téren és a szolgáltatási szegmensben is tapasztalható verseny*. A fejlettségi rangsor második felének tagállamai – mint például Csehország, Észtország, Finnország, Görögország, Lengyelország, Lettország, Szlovákia – *szerény hazai energiaforrásukat kevés, legtöbbször csak egy forrásból tudják kiegészíteni*. Mindez pedig koncentrált és vertikálisan is integrált piaci szerkezettel, továbbá közepes kormányzati beavatkozással párosul. Számukra a hazai verseny megteremtése az ellátásbiztonságot is veszélyeztetheti. Így néhány balti vagy közép-kelet-európai ország kiszolgáltatottabbnak érezheti liberalizált piacát egy beszállítóval folytatott tárgyalás során, és inkább érdekeltek lennének abban, hogy ilyen ellátói szerződéseket egy közös európai ernyő védelmében kössenek meg. A sort Lettországgal, mint sereghajtóval együtt azok az országok zárják, amelyek mind a beszállítói, mind pedig szolgáltatói piacaikon többlet befektetésre, szabályozási reformokra szorulnak a verseny megteremtése érdekében.

Az *európai energiapolitika sikere* valóban a tagállamok elfogadásán múlik (Pointvogl 2009). Azonban az *elfogadás mértéke* éppen a liberalizációval együtt kínált választási lehetőségek és a szektor egyes tagállami gázpiacainak *fejlettségbeli különbségei miatt nagyban különbözik*. Ezt a konfliktust pedig csak fokozza az, ha a piacnyitás nem piaci alapokról (competition pull), evolutív módon indul, hanem egy felülről/kívülről érkező kezdeményezés (liberalization push) miatt szükséges. Az ellenérdekelt inkumbensek vagy akár tagállami szinten a politikai, kormányzati körök nagy ellenállást tudnak kifejezni már azzal is, ha az irányadó uniós szabályozást nem vagy nem megfelelően alkalmazzák.

Az a tény, hogy az *Európai Unió nem képes az egész piacra hatással lenni* – főleg a beszállítói, import piacokat tekintve – *még inkább felértékeli az egységes fellépést a külpiaci szereplőkkel szemben, illetve a velük folytatott párbeszédet*. A közös energiapolitika kialakítása mind a piaci hatékonyság, mind pedig az ellátásbiztonság elengedhetetlen eszköze lenne. Ehhez képest az *EU maga is elismeri számos*

dokumentumban, hogy egyelőre nem képes a közös energiapiaci és környezetvédelmi céljai eléréséhez nélkülözhetetlen következetes és egységes „vélemény” kialakítására. Az unión belül tapasztalható érdekellentétek ezt megakadályozzák. Hiszen a piac és a termék stratégiai jellege azt diktálja, hogy minden tagállam elsődlegesen a saját „biztonságára” törekszik, és csak másodlagos lesz az uniós érdek. Így, ha egy szereplő nem érdekelt abban, hogy elfogadja az uniós törekvéseket, akkor a megfelelő jogosultságokkal rendelkező szupranacionális felügyeleti és szabályozó szerv felállításának késedelme miatt, az Európai Unió nem rendelkezik megfelelő eszközökkel a liberalizáció „kierőszakolásához”. Mindez hátráltatja az egységes és versenyző energiapiac kívánt irányba történő kialakulását.

5. *tézis:* Az energetika nemcsak a válságkezelés tárgya, hanem eszköze is lett. A válságkezelés szélesebb körét tekintve pedig feltűnő, hogy az energetika a donor szerepe mellett kitüntetett figyelemben is részesül, így akár nyerhet is a válságból.

A 2008-ban kirobbant válság nem múlt el nyomtalanul a „válságállónak” mondott energiaszektorban sem. Az energiaigény mérséklődött, ám a kereslet rugalmatlanságának köszönhetően más szektorok visszaesésénél kevésbé. Az ár- és keresletcsökkenés valamint az általános bizonytalanság okozta befektetés-kiesést részben ellentételezte a többi ágazatból átviramló pénz és az energetikára irányuló politikai és gazdasági „figyelem”. A gázpiaci liberalizáció harmadik csomagja a válság során került elfogadásra. Ez nyilvánvalóan hatott is rá, de hogy a kialakítás idejét befolyásolta csupán, vagy a benne foglalt szabályok tartalmi alakulása is a válságnak köszönhető-e, nehéz megválaszolni.

Az energiaszektorba is begyűrűző válságot, mint más területeken, itt is elsősorban nemzeti szintű támogatásokkal orvosolták. Ebben az ágazatban azonban a versenyszabályok kevésbé lazultak fel, és a támogatások vállalatmentés helyett inkább a fejlesztéseket szolgálták. A válságkezelés más módszerei – a különadók, a privatizációk, az állami tulajdon kiterjesztése – az energiapiacokat is érintették, mégpedig úgy, hogy a kormányok rövid vagy hosszú távon bevételeket próbálnak szerezni az ágazatból.

A liberalizáció folytatásán túl az Európai Unió elkötelezte magát a klímaváltozás elleni küzdelem és az energiahatékonyság mellett. Így annak ellenére, hogy a gazdasági és most már euró válság miatt a nem pénzügyi szektorok háttérbe szorultak, észrevehető, hogy az energetika kitüntetett figyelemben részesül. Ha a jóváhagyott állami

támogatásokban részesülő programok és az energia projekteket finanszírozó gazdaságélénkítő uniós támogatások megvalósulnak, akkor az ágazat *sokat nyerhet a válságból*. Az európai energiapiac jövőjét a gazdasági helyzet kezelése érdekében *ma meghozott intézkedések* határozzák meg. A változtatások lehetőségét magában hordozó válság-időszak elvileg jó feltételeket teremt a súlypontok és a szabályozás átalakításához, a nemzetközi koordináció erősítéséhez; ugyanakkor a források egyre érezhetőbb hiánya korlátozza a közösen elfogadott célok elérését. Az elkövetkező pár év mutatja majd meg, mennyire tudja kihasználni az Európai Unió a válság nyújtotta energiapiaci és szabályozás-gazdaságtani alkalmazkodásban rejlő lehetőségeket. A „zöld kiút” jegyében tett szabályozási és adórendszerbeli módosítások, közösségi támogatások jóváhagyásának és megvalósításának jelentősége sokkal nagyobb lehet, mint amilyennek ma a rövidtávú érdekek feltűntetik.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- 45 milliárd forint osztalékra tett javaslatot a Mol 2012: *hvg.hu*, március 21.
- A Fellegi-tárcának... 2011: A Fellegi-tárcának nem a Mol ára fontos. *Index.hu*, augusztus 12.
- Adósságkezelő... 2010: Adósságkezelő privatizáció. *Világgazdaság Online*, március 18.
- Anderson, P.L. – McLellan, R.D. – Overton, J.P. – Wolfram, G.L. 1997: *Price Elasticity of Demand*. MacKinac Center for Public Policy, Nov. 13.
- Antal-Pomázi K. 2009: *A Gazdasági Versenyhivatal versenyfelügyeleti tevékenysége 2008-ban*. Közjó és Kapitalizmus Intézet, Műhelytanulmány, No. 13. Budapest.
- Austvik, O. G. 2009: EU Natural Gas Market Liberalization and Long-term Security-of-supply and –Demand. In Gunnar Ferman (ed): *The Political Economy of Energy in Europe: Forces of Integration and Fragmentation*. Berliner Wissenschafts Verlag GmbH, October, ISBN 978-3-8305-1635-4. (85-118. o.)
- Az EP vagyonkezelővel... 2008: Az EP vagyonkezelővel garantálná a rendszerirányítók függetlenségét. *Bruxinfo*, Letöltve: 2009. január 28. Brüsszel.
http://www.eupiac.eu/printable.php?lap=dokument/dokument&dok_id=24225
- Bakács A. 2003: Versenyképességi koncepciók. A Gazdasági és Közlekedési Minisztérium által finanszírozott, „*A hazai közlekedési hálózatok hatékonysága, versenyképessége növelésének lehetőségei a nemzetközi tapasztalatok alapján*” című kutatási projekt keretében készült tanulmány. MTA Világgazdasági Kutatóintézet, Budapest.
<http://www.vki.hu/~tfleisch/~haver/szakirodalom/haver-BAKACS-final-031109.pdf>
Letöltve: 2009. július 28.
- Bara Z. 1999: Bezáródó versenypiacok az átmeneti gazdasági rendszerekben. *Közgazdasági Szemle*, XLVI. évf., május (446–461. o.)
- Bara Z. 2006: Verseny és a magyar versenypolitika. A magyar gazdaság versenyhelyzetének változási tendenciái a versenyszabályozás nézőpontjából. *Pénzügyi Szemle*, Fejlesztéspolitika, 2., (208-230. o.)
- Barber, M. Sir 2007: *Three Paradigms of Public-Sector Reform*. McKinsey & Company, Confidential Working Paper, January, London.
- Barquin, J. – Bergman, L. – Crampes, C. – Glachant, J.-M. – Green, R. – Von Hirschhausen, C. – Lévêque, F. – Stoft, S. 2006: The Acquisition of Endesa by Gas Natural: Why the Antitrust Authorities Are Right to Be Cautious. *Elsevier, The Electricity Journal*, Vol. 19, Issue 2, (62-68. o.)
- Baumol, W. J. – Panzar, J. C. – Willig, R. D. 1982: *Contestable Markets and the Theory of Industry Structure*, New York, Harcourt Brace Jovanovich.
- Beckman, K. 2012: It's finally coming: the great European gas market transformation. *European Energy Review*, April 5.
- de Bijl, P. W. J. – van Damme, E. – Larouche, P. 2006: Regulating Access to Stimulate Competition in Postal Markets? In: *M.A. Crew and P.R. Kleindorfer (eds.): Progress toward Liberalization of the Postal and Delivery Sector*, Springer.
- Bod P. Á. 2011: *Gazdaságpolitikai döntések válságos időkben. A magyar eset (2008-2010)*. Századvég Kiadó, Budapest.
- Bogaert, H. (ed.) 2006: *Reforming network industries: experiences in Europe and Belgium*. Belgian Federal Planning Bureau, the European Economic and social Committee and the Central Economic Council, Letöltve: 2010. május 2.
http://www.ccecrb.fgov.be/txt/fr/industrie_reseaux_version_finale_200306.pdf

- Botos K. 2002: Public economics – közösségi gazdaságtan. In Hetesi E. (szerk.): *A közszolgáltatások marketingje és menedzsmentje*. SZTE Gazdaságtudományi Kar Közleményei. JATEPress, Szeged, (13-23. o.)
- Bökönyi G. 2005: *A vertikális integrációk elméletei*. DE-KTK Doktori Iskola, Debrecen.
- Brakman, S. – Marrewijk, Ch. – Witteloostuijn, A. 2009: *Market liberalization in the European Natural Gas Market. The importance of capacity constraints and efficiency differences*. Utrecht School of Economics, Tjalling C. Koopmans Research Institute, Discussion Paper Series No. 09-15.
- Brazil, R. 2010: *Vacating the Space – is there a new paradigm for public services leadership?* A presentation for the National Skills Academy for Social Care, at the Guardian - 18th Feb 2010.
- Brekke, K. A. – Golombek, R. – Kittelsen, S. A. C. 2008: *Is electricity more important than natural gas? Partial liberalization of the Western European energy markets*. Memorandum No 1/2008, Department of Economics, University of Oslo.
- Brown... 2005: Brown: oil tax is fair. *The Guardian*, 6 December.
- Carlton, D. – Perloff, J. 2006: *Modern piacelmélet*. Panem Könyvkiadó, Budapest.
- CEC 1988: The Internal Energy Market. Commission Working Document, Commission of the European Communities, COM(88) 238 final, 2 May, Brussels.
- CEC 1996: *Services of General Interest in Europe*. Communication from the Commission, Commission of the European Communities, COM(1996) 443, Brussels.
- CEC 1998: *Strengthening environmental integration within Community Energy Policy*. Communication from the Commission, Commission of the European Communities COM(98) 571, final, Brussels.
- CEC 2000: *Guidelines on Vertical Restraints*. Commission notice, Official Journal of the European Communities 2000/C 291/01, Commission of the European Communities
- CEC 2003: *Green Paper on Services of General Interest*. Commission of the European Communities, COM(2003) 270, Brussels.
- CEC 2007a: *Services of general interest, including social services of general interest: a new European commitment*. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions, Commission of the European Communities, COM(2007) 725 final, Brussels.
- CEC 2007b: *Report on Energy Sector Inquiry*. European Commission, Competition DG, January 10, 2007 SEC(2006) 1724, Brussels.
- CEC 2009a: *Report on progress in creating the internal gas and electricity market*. (SEC(2009) 287) Communication from the Commission to the Council and the European Parliament, Commission of the European Communities, COM(2009) 115, Brussels.
- CEC 2009b: *EU Energy in Figures 2007/2008*. Commission of the European Communities, Directorate-General for Energy and Transport (DG TREN), Brussels.
- CEC 2010: *Guide to the application of the European Union rules on state aid, public procurement and the internal market to services of general economic interest, and in particular to social services of general interest*, Commission Staff working document, Commission of the European Communities, (SEC(2010) 1545), final, Brussels.
- CEER 2011: *CEER Vision for a European Gas Target Model*, Conclusions Paper, Council of European Energy Regulators, Ref: C11-GWG-82-03, 1 December, Brussels.
- CIEP 2008: *The Geopolitics of EU Gas Supply; The role of LNG in the EU gas market*. Part II.A/DMV, Clingendael International Energy Programme, Letöltve: 2009.

- szeptember 24.
http://ec.europa.eu/energy/gas_electricity/studies/doc/gas/2008_05_lng_facilities_part_2_task_a.pdf
- CIEP 2010: *Energy company strategies in the dynamic EU energy market (1995-2007)*. Clingendael Energy Paper, Clingendael International Energy Programme, May.
- CIEP 2011: *CIEP Vision on the Gas Target Model*, Clingendael Energy Paper, Clingendael International Energy Programme, August.
- Connor, S. 2009: Warning: Oil supplies are running out fast. *The Independent*, 3rd August.
- Conway, P. – Nicoletti, G. 2006: *Product Market Regulation in non-manufacturing sectors in OECD countries: measurement and highlights*. OECD Economics Department Working Paper No.530., OECD, Paris.
- Copenhagen Economics 2007: *The potential economic gains from full market opening in network industries*. A study for the UK Department of Trade and Industry, January.
- Csaba L. 2006: *A fölemelkedő Európa*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Csaba L. 2009: *Crisis in Economics?* Akadémiai Kiadó, Budapest.
- David, P. A. 1989: Clio and the Economics of QWERTY. *The American Economic Review*, Vol. 75, No.2, May, (332-337. o.)
- Delgado, J. 2007: *The Economics of the Services Directive*. Contratto e Impresa / Europa, (959-971. o.)
- Delgado, J. 2008: *European Energy Markets: Moving in a Common Direction?* SUERF/OeNB Workshop on "Commodities, Energy and Finance" in Vienna on 3 March 2008.
- Demsetz, H. 1968: Why Regulate Utilities? *Journal of Law and Economics* Vol. 11. (55-65. o.)
- Demsetz, H. 1989: *Efficiency, Competition and Policy*. Blackwell, Cambridge.
- Dessewffy Tibor (szerk.) 2009: *Válságkezelés a nagyvilágban*. DEMOS Magyarország, november 1.
- Djankov, S. – La Porta, R. – Lopez-de-Silanes, F. – Shleifer, A. 2001: *The regulation of entry*. Policy Research Working Paper, The World Bank, Financial Sector Strategy and Policy Department, August.
- Dorigoni, S. – Portatadino, S. 2009: Natural gas distribution in Italy: When competition does not help the market. *Elsevier Utilities Policy* 17 (245–257. o.)
- Drauz, G. – Chellingsworth, T. – Hyrkas, H. 2010: Recent Developments in EC Merger Control. *Journal of European Competition Law & Practice*, Vol.1, No. 1., (12-26. o.)
- Dreyer, I. – Erixon, F. – Winkler, R. 2010: *The quest for gas market competition. Fighting Europe's Dependency on Russian Gas more Effectively*. ECIPE (European Centre for International Political Economy) Occasional Paper No. 1.
- EB 2010a: *EURÓPA 2020, Az intelligens, fenntartható és inkluzív növekedés stratégiája*. Az Európai Bizottság közleménye COM(2010) 2020 végleges, Brüsszel.
- EB 2010b: *Energiainfrastruktúra-prioritások 2020-ig és azt követően, Az integrált európai energiahálózat programterve*. Közlemény, November 17., COM(2010) 677 végleges, Európai Bizottság, Brüsszel.
- EB 2011: *A Bizottság jelentése a Tanácsnak és az Európai Parlamentnek az európai energiaügyi gazdaságélénkítő program végrehajtásáról*, Európai Bizottság, április 20. COM(2011) 217 végleges, Brüsszel.
- EB 2012: *A Bizottság közleménye az európai uniós állami támogatási szabályoknak az általános gazdasági érdekű szolgáltatások nyújtásának ellentételezésére való alkalmazásáról*. Az Európai Unió Hivatalos Lapja, 2012.01.11, 2012/C 8/02

- EC 2009: *Europe's energy position, markets and supply*. Market Observatory for Energy, Directorate General for Energy, European Commission, Brussels.
- EC 2010a: *Europe's energy position, 2010 Annual Report*. Market Observatory for Energy, Directorate General for Energy, European Commission, Brussels.
- EC 2010b: *Proposal for a regulation of the European Parliament and of the Council amending Regulation (EC) No 663/2009 establishing a programme to aid economic recovery by granting Community financial assistance to projects in the field of energy*, European Commission, COM(2010) 283, final, Brussels.
- EC 2010c: *EU energy trends to 2030 – Update 2009*. European Commission Directorate-General for Energy in collaboration with Climate Action DG and Mobility and Transport DG, Brussels.
- EC 2010d: *Report on Progress in Creating the Internal Gas and Electricity Market* Communication from the Commission to the Council and the European Parliament. COM(2010) 84 final, Brussels.
- EC 2010e: *Technical Annex to the Communication from the Commission to the Council and the European Parliament. Report on Progress in Creating the Internal Gas and Electricity Market*. Commission Staff Working Document, SEC(2010)251 final Accompanying document to the Communication from the Commission to the Council and the European Parliament. Report on Progress in Creating the Internal Gas and Electricity Market. COM(2010) 84 final, Brussels.
- EC 2011a: *State aid Scoreboard Report on State aid contribution to Europe 2020 Strategy*, European Commission, Spring 2011 Update, COM(2011) 356 final, Brussels.
- EC 2011b: *The Internal Energy Market – Time to Switch into Higher Gear*, European Commission, Non-paper. Letölthető: http://ec.europa.eu/energy/gas_electricity/legislation/doc/20110224_non_paper_internal_nergy_market.pdf
- EC 2011c: *State aid Scoreboard Report on state aid granted by the EU Member States* European Commission, Autumn 2011 Update, COM(2011) 1487 final, Brussels.
- EC 2011d: *The effects of temporary State aid rules adopted in the context of the financial and economic crisis*. Commission Staff Working Paper, European Commission, SEC(2011) 1126 final, October, Brussels
- EC 2011e: *2009-2010 Report on progress in creating the internal gas and electricity market*, Commission Staff Working Document, European Commission, 9 June, Brussels.
- EC 2011f: *2009-2010 Report on progress in creating the internal gas and electricity market, Technical Annex*, Commission Staff Working Document, European Commission, 9 June, Brussels.
- Economides, N. 1996: The Economics of Networks. *International Journal of Industrial Organization* Vol. 14, No. 2, March. <http://www.stern.nyu.edu/networks/top.html> Letöltve: 2009. április 10.
- Economides, N. 2004: Competition policy in network industries: an introduction. In Janses, D.W. (editor): *The New Economy and Beyond, Past, Present and Future*, Texas A&M University, USA, (96-123. o.). Letöltve: 2011. november http://www.stern.nyu.edu/networks/Competition_Policy.pdf
- Eising, R. 2002: Policy learning in embedded negotiations: explaining EU electricity liberalisation. *International Organisation* Vol. 56, Issue 1, (85–120. o.)
- EK 2006: A Európai Közösség, az Európai Parlament és a Tanács 2006/123 számú irányelve a belső piaci szolgáltatásokról. Az Európai Unió Hivatalos Lapja L 376/36.

- EKB 1997: *A Bizottság közleménye a közösségi versenyjog alkalmazásában az érintett piac meghatározásáról*. Az Európai Közösségek Hivatalos Lapja (97/C 372/03)
- EKB 2005a: *A Bizottság közleménye a Tanácsnak és az Európai Parlamentnek*. Jelentés a belső gáz- és villamosenergia-piac létrehozása terén elért haladásról. Az Európai Közösségek Bizottsága, SEC(2005) 1448, 2005. november 11. COM(2005) 568 végleges, Brüsszel.
- EKB 2005b: *Állami támogatási cselekvési terv – Kevesebb és célzottabb állami támogatás: ütemterv az állami támogatás 2005 – 2009 közötti reformjához*. COM(2005) 107. Az Európai Közösségek Bizottsága, Brüsszel.
- EKB 2006a: *Gazdasági reformok és versenyképesség: a 2006-os európai versenyképességi jelentés kulcsfontosságú üzenetei*. Közlemény {SEC(2006) 1467} Az Európai Közösségek Bizottsága, COM (2006) 697, Brüsszel.
- EKB 2006b: *Vizsgálat az 1/2003/EK rendelet 17. cikke értelmében az európai gáz- és villamosenergia-ágazatról* (Zárójelentés) Az Európai Közösségek Bizottsága, COM (2006) 851. Brüsszel.
- EKB 2007a: *Európai energiapolitika*. A Bizottság közleménye az Európai Tanácsnak és az Európai Parlamentnek. Az Európai Közösségek Bizottsága, COM(2007) 1. Brüsszel.
- EKB 2007b: *A villamos energia és a földgáz belső piacára vonatkozó jogszabálysomagról. A hatásvizsgálat összefoglalása*. A Bizottság személyzeti munkadokumentuma, Kísérődokumentum. Az Európai Közösségek Bizottsága, COM(2007) 1180. Brüsszel.
- EKB 2008a: *Az energiaellátás biztonságára és az energiapolitikai szolidaritásra vonatkozó európai uniós cselekvési terv*. Az Európai Közösségek Bizottsága, COM (2008) 781 végleges, november 13, Brüsszel.
- EKB 2008b: *A Bizottság 800/2008/EK rendelete a Szerződés 87. és 88. cikke alkalmazásában a támogatások bizonyos fajtáinak a közös piaccal összeegyeztethetőknek nyilvánításáról (általános csoportmentességi rendelet)*, Európai Közösségek Bizottsága, augusztus 6., Brüsszel.
- EKSZ 1957: Szerződés az Európai Gazdasági Közösség létrehozásáról. 1957, Róma. <http://eurl-lex.europa.eu/hu/treaties/index.htm> Letöltve: 2008. március 2.
- EKT 1990: *A Tanács 90/377/EGK irányelve az ipari végfelhasználók által fizetendő gáz- és villamosenergia-árak átláthatóságának javítását célzó közösségi eljárásról*. Az Európai Közösségek Tanácsa, június 29.
- EKT 1991: *A Tanács 91/296/EGK irányelve a szállítóvezeték-rendszereken keresztül történő földgáztranzitról*. Az Európai Közösségek Tanácsa, május 31.
- EML 2005: *Conditions for Truly Competitive Gas Markets in the EU*. Department of Trade and Industry, Energy Markets Limited, United Kingdom, November, London.
- EmployRES 2009: *The impact of renewable energy policy on economic growth and employment in the European Union*. Final report, Directorate-General for Energy and Transport (DG TREN), European Commission, Contract no.: TREN/D1/474/2006, Brussels.
- EP 2007: *Az Európai Parlament állásfoglalása, amely második olvasatban 2009. április 22-én került elfogadásra a földgáz belső piacára vonatkozó közös szabályokról és a 2003/55/EK irányelv hatályon kívül helyezéséről szóló 2009/.../EK európai parlamenti és tanácsi irányelv elfogadására tekintettel*, EP-PE_TC2-COD(2007)0196.
- EP 2009: *663/2009/EK Rendelet az energiaágazatbeli projektek közösségi pénzügyi támogatásán alapuló gazdaságélénkítő program létrehozásáról*. Európai parlament és a Tanács, július 13.

- Erdős A. 2004: A köz- és a versenyszféra szolgáltatásainak marketing eszközrendszere – A vasúti személyszállítási szolgáltatások marketingsajátosságai. Elhangzott: „Fiatal regionalisták IV. országos konferenciája” 2004. november 13-14. Győr.
- Euróválság:… 2011: Euróválság: a neheze még hátra van! *Piac & Profit*, szeptember 13.
- EUT 2004: *A Tanács 139/2004/EK rendelete a vállalkozások közötti összefonódások ellenőrzéséről (az EK összefonódás-ellenőrzési rendelete)*. Az Európai Unió Tanácsa, január 20.
- Farkas B. – Várnay E. 2002: *Bevezetés az Európai Unió tanulmányozásába*. JATEPress, Szeged.
- Farkas Beáta – Voszka Éva – Mező Júlia (szerk.) 2012: *Válság és válságkezelés az Európai Unió kohéziós országaiban*. Műhelytanulmányok. Szegedi Tudományegyetem Gazdaságtudományi Kar, MT-PNGKI,1., Szeged.
- Feibelman, A. 2011: *Today's Utility Mergers: The Search for Financial Strength*. Oliver Wyman Utilities, Energy.
- Feldner, J. – Thalhammer, D. 2011: EU Industry Sectors – Energy. In *Global Competition Review: The European Antitrust Review 2012*. Letölthető: http://www.globalcompetitionreview.com/reviews/37/sections/131/chapters/1388/energy/#ftn_1
- Fellegi: a Mol... 2011: Fellegi: a Mol részesedéssel az állam komoly vagyonelemet szerzett vissza. *hvg.hu*, május 25.
- Ficóék... 2009: Ficóék visszavásárolták a Transpetrol 49 százalékát. *Parameter*, március 26.
- Finon, D. – Locatelli, C. 2002: *The liberalisation of the European gas market and its consequences for Russia*. Institut D'Economie et de Politique de l'Energie. http://halshs.archives-ouvertes.fr/docs/00/17/78/28/PDF/CL_DF_GazRusse_02Engl.pdf Letöltve: 2010. április 27.
- Finon, D. – Locatelli, C. 2007: *Russian and European gas interdependence. Can market forces balance out geopolitics?* Cahier de Recherche LEPII, Série EPE N° 41 bis, Janvier.
- Fouquet, D. 2009: *Economic Crisis, Rescue Packages in EU 27 and Renewable Energy*. European Sustainable Energy Policy Seminar INFORSE – EREF April 28, Brussels, Letölthető: http://www.inforse.org/europe/seminar09_BXL.htm
- Frey, E. 2006: OMV-Verbund merger scrapped. *Financial Times, Companies, Energy*, May 24.
- Gács I. - Bihari P. – Fazekas A. I. – Hegedűs M. – Tihanyi L. 2006: Magyarország primerenergia-hordozó struktúrájának elemzése, alakításának stratégiai céljai In: *Az új magyar energiapolitika tézisei a 2005-2030 közötti időszakra*, 9. fejezet, Gazdasági és Közlekedési Minisztérium, március, Budapest.
- Galambos Péter 2011a: Kiárúsítja a családi ezüstöt Görögország. *Origo Internetes Hírportál*, május 22.
- Galambos Péter 2011b: Így bukhat el a görög válságkezelés. *Origo Internetes Hírportál*, július 5.
- Geradin, D. 2006: *The liberalization of network industries in the European Union: where do we come from and where do we go?* http://www.vnk.fi/hankkeet/talousneuvosto/tyo-kokoukset/globalisaatioselvitys-9-2006/artikkelit/Geradin_06-09-20.pdf Letöltve: 2008. április 28.
- Gunnarsson, B. – Chattey, N. 2007: Energy as a Catalyst for Trans-Border Cooperation – A New Positive Debate on Environmental and Regional Maritime Regimes. In (ed.)

- Austin, G. – Schellekens-Gaiffe, M.A. 2007: *Energy and Conflict Prevention*, Anna Lindh Programme on Conflict Prevention. Gidlunds förlag, ISBN: 978-91-7844-386-4, (137-153. o.), Stockholm.
- GVH 2000: A versenyviszonyok fejlesztése a gáz ágazatban. Gazdasági Versenyhivatal, február. Letöltve: 2009. június 22.
http://www.gvh.hu/domain2/files/modules/module25/pdf/hu_atev_oecd_h_gaz00_m.pdf
- GVH 2009: Tekintélyes összegű bírságot szabott ki a Bizottság piacvezető gázszolgáltatókra. Gazdasági Versenyhivatal, július. Letöltve: 2009. november 15.
http://www.gvh.hu/gvh/alpha?do=2&pg=72&st=1&m5_doc=5948&m251_act=1&p4j1i=5
- Haney, A. B. – Pollitt, M. G. 2010: New Models of Public Ownership in Energy. *EPRG Working Paper 1030*, *Cambridge Working Paper in Economics 1055*, University of Cambridge, September.
- Hayles, A. – Normander, B. 2011: *Economic Crisis Provides the Momentum for Green Tax Reform in Europe*, Worldwatch Institute Europe. Letölthető:
<http://www.worldwatch-europe.org/node/47>
- Hira, A. – Amaya, L. 2003: Does energy integrate? *Energy Policy*, Elsevier, vol. 31, (185-199. o.)
- Holz, F. – von Hirschhausen, C. – Kemfert, C. 2006: *A Strategic Model of European Gas Supply (GASMOD)* German Institute for Economic Research, DIW Berlin, Discussion Papers 551, January.
- Horánszky B. 2005: *A földgázpiac változásai*. Oktatási segédanyag, Miskolci Egyetem, Gázmérnöki Tanszék, január, Miskolc.
- House of Lords 2003: *Gas: Liberalised Markets and Security of Supply*. 17th Report of Session 2003-04 of European Union Committee, June, London.
- Houssin, D. 2009: *Current energy markets drivers, Looking beyond the economic crisis*. International Energy Agency, 26th May, Montreux.
- IBM 2007: *Rail Liberalisation Index 2007. Market opening: comparison of the rail markets of the Member States of the European Union, Switzerland and Norway*. IBM Global Business Services, Brussels. Letölthető: www.db.de/liberalisation-index
- IEA 2003: *Security of Gas Supply*. Meeting of the Governing Board at Ministerial Level, 28–29th April, International Energy Agency, Párizs.
- IEA 2006: *World Energy Outlook 2006*. International Energy Agency, Párizs.
- IEA 2008: *World Energy Outlook 2008*. International Energy Agency, Párizs.
- IEA 2009a: *Natural Gas Market Review 2009*, International Energy Agency, Párizs.
- IEA 2009b: *The Impact of the Financial and Economic Crisis on Global Energy Investment*, IEA Background paper for the G8 Energy Ministers' Meeting 24-25 May 2009, International Energy Agency, Párizs.
- Ilie, L. – Horobet, A. – Popescu, C. 2007: Liberalization and regulation in the EU energy market. *MPRA Paper*, No. 6419, December, München.
- Imreh Sz. 2002: Kihívások és válaszok a közszolgálati menedzsmentben. In Hetesi E. (szerk.): *A közszolgáltatások marketingje és menedzsmentje*. SZTE Gazdaságtudományi Kar Közleményei. JATEPress, Szeged, (251-271. o.)
- Jacobsen, H. K. – Fristrup, P. – Munksgaard, J. 2006: Integrated energy markets and varying degrees of liberalisation: Price links, bundled sales and CHP production exemplified by Northern European experiences. *Elsevier Energy Policy* 34, (3527-3537. o.)

- Jamasb, T. – Pollitt, M. 2008: Security of supply and regulation of energy networks. *Elsevier Energy Policy* 36, (4584–4589. o.)
- Jenei M. 2011: Mit akar az állam a Mollal? *Index.hu*, július 29.
- Johnstone, H. 2009: EU energy market liberalization finalized – well, almost! *Power Engineering International*, 1st May.
- Kaderják P. 2009: *Energiafüggőség Közép és Délkelet-Európában*. Előadás, Szeged, 2009. február 19. Regionális Energiagazdasági Kutatóközpont (REKK)
- Kende T. – Szűcs T. 2005: *Bevezetés az Európai Unió politikáiba*. KJK Kerszöv Jogi és Üzleti Kiadó Kft. Budapest.
- Keppler, J. H. – Schülke, C. 2009: *Investing in the Energy Sector: An Issue of Governance*. Institut Français des Relations Internationales (IFRI), February.
- Kiárúsításba kezdenek... 2011: Kiárúsításba kezdenek a portugálok. *Menedzsment Fórum*, június 29.
- Kis lépés ez... 2011: Kis lépés ez... - Megindult a német árampiacon a Gazprom *Portfolio.hu Online Gazdasági Újság*, November 14.
- Kiss F. L. 2008: Bevezetés a szabályozás gazdaságtanába. In Valentiny P. – Kiss F. L. (szerk.) 2008: *Verseny és szabályozás 2007*. MTA Közgazdaságtudományi Intézet. Budapest, (11-95. o.)
- Kiss K. 2002: *Energiaadók az Európai Unióban (Környezetgazdasági elemzés)* A Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem Környezettudományi Intézetének tanulmányai, 13. szám, November, Budapest.
- Kiss K. M. 2008: *Hozzáférési és összekapcsolási díj szabályozása a távközlésben*. A doktori értekezés tézisei. Gazdálkodás- és szervezéstudományi doktori iskola, Pannon Egyetem, Veszprém.
http://twilight.vein.hu/phd_dolgozatok/kisskaroly/Kiss_Karoly_Miklos_Tezisek.pdf
Letöltve: 2009. augusztus 26.
- Kjølbye, L. 2007: Is ownership unbundling of transmission networks necessary to achieve competitive markets? *Making Energy Markets Work*. APX Energy Trading Symposium, June, Brussels.
- Klein, M. 1996: *Competition in Network Industries*. Policy Research Working Paper, The World Bank, Private Sector Development Department, April.
- Klestenitz T. 2008: Szolgáltatások Európában: a Bolkenstein direktíva. In Scheiring G. – Boda Zs. (szerk.): *Gazdálkodj okosan! A privatizáció és a közszolgáltatások politikája*. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, (96-113. o.)
- Kovács I. 2006: *Belépési korlátok: definíciós problémák*. Budapest.
http://www.econ.unideb.hu/oktatas_es_kutatas/doktori_iskola/download/2006jan/Kovacs_Istvan.pdf Letöltve: 2009. június 12.
- Kovács A. 2008: Hálózatos iparágak, tematikus szám – Első oldal. *Infokommunikáció és Jog*. 28. szám, november.
- Kökényesi J. (szerk.) 2002: *Közszolgáltatások szervezése és igazgatása*. Magyar Közigazgatási Intézet, Budapest
- Közel 200... 2012: Közel 200 kötelezettségzegési eljárást indít, vagy folytat a Bizottság. *MTI/EUvonal*, Február 27. <http://euvoanal.hu/index.php?op=hirek&id=7274>
- Kroes, N. 2008: *Dealing with the current financial crisis*. Brüsszel, október 6., Speech/08/498.
- Kroes, N. 2009: *Lessons Learned from the Economic Crisis*. Address to Committee on Economic and Monetary Affairs, European Parliament, SPEECH/09/420, Brüsszel, szeptember 29.

- Kroes renews... 2007: Kroes renews calls to split up energy firms. *EurActiv.com*, 7 February. <http://www.euractiv.com/energy/kroes-renews-calls-split-energy-news-217849>
- Laki M. – Voszka É. 2010: Körkép a magyarországi versenyhelyezetről. In Laki – Voszka (szerk.): *Kaleidoszkóp – Versenyhelyezet Magyarországon 2008-2009*, Pénzügykutató Rt.
- Lámfalussy S. 2008: *Pénzügyi válságok a fejlődő országokban*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Lindroos, M. – Schnichels, D. – Svane, L. P. 2002: *Liberalisation of European Gas Markets – Commission settles GFU case with Norwegian gas producers*. Directorate-General Competition, units A-4, E-4 and E-1, Number 3, October.
- Lomas, U. 2011: *EU To Revise Energy Tax Directive*, Tax-News.com, 14 February, Brussels.
- Losoncz M. 2006: Energiafüggőség és -ellátás Közép- és Kelet-Európában. *Az Elemző, Gazdaság*, 2. évfolyam, 1. szám, március.
- Losoncz M. 2007: A lex Mol gazdasági kérdőjelei. *Élet és Irodalom*, LI. évfolyam, 44. szám, november 2.
- Lowe, Ph. 2009: Competition Policy and the Global Economic Crisis, *Competition Policy International*, Volume 5, Number 2, Autumn.
- Marján A. 2007: *Európa sorsa. Az öreg hölgy és a bika*. HVG Kiadó Zrt., Budapest.
- Marnitz I. 2011: Hullámszó privatizációs hullám. *Népszabadság Online*, április 29.
- Matsumura, T. 1998: Partial privatization in mixed duopoly. *Journal of Public Economics*, 70,3, (473-483. o.)
- Matthes, F. C. – Poetzsch, S. – Grashoff, K. 2005: *Power Generation Market Concentration in Europe 1996-2004. An Empirical Analysis*. Öko-Institut e.V., Institute for Applied Ecology, Berlin.
- McAfee, R. P. – Mialon, H. M. – Williams, M. A. 2003: *What is a Barrier to Entry?* June 6. Letölthető: <http://ssrn.com/abstract=594601> letöltve: 2009. október 13.
- Menanteau, P. – Finon, D. – Lamy, M.-L. 2003: Prices versus quantities: choosing policies fro promoting the development of renewable energy. *Elsevier Energy Policy* 31, (799-812. o.)
- Mentőövbe... 2009: Mentőövbe rejtett államosítás... *Felvidéki Netlap*, október 29.
- Merkel: kétsébséges... 2012: Merkel: kétsébséges Európa épül. *hvg.hu*, június 7.
- Motta, M. 2007: *Versenypolitika. Elmélet és gyakorlat*. Gazdasági Versenyhivatal, Versenykultúra Központ, Budapest
- Mozsár F. 2002: A közszolgáltató szervezetek monopol-helyzete. In Hetesi E. (szerk.): *A közszolgáltatások marketingje és menedzsmentje*. JATEPress, Szeged, (33-49. o.)
- Nelson, Richard – Winter, Sidney G. 1982: *An Evolutionary Theory of Economic Change*. Cambridge, Massachusetts: The Belknap Press of Harvard University Press.
- Nem építik meg... 2010: Nem építik meg a Mátrai Erőmű új blokkját *Origo.hu*, október 28.
- New Energy Finance 2009: *Global clean energy investment dips, but avoids Q1 lows*. Press Release, Bloomberg, 2 October 2009.
- Nickell, S. 1996: Competition and Corporate Performance, *Journal of Political Economy*, 104, pp. (724-746. o.)
- Nicoletti, G. – Scarpetta, S. 2003: *Regulation, Productivity and Growth: OECD Evidence*. Policy Research Working Paper no. 2944. The World Bank.

- Noll, R. G. 1989: Economic Perspectives on the Politics of Regulation. In R.D. Willig and R. Schmalensee, eds. 1989: *Handbook of Industrial Organization*, Vol. 2, North-Holland (1254-1287. o.)
- OECD 2009a: *Competition Policy, Industrial Policy and National Champions*, Contribution from Germany, Global Forum on Competition, DAF/COMP/GF/WD(2009)23, Directorate for Financial and Enterprise Affairs, Competition Committee.
- OECD 2009b: *Policy Responses to the Economic Crisis: Investing in Innovation for Long-Term Growth*, June. Letölthető: <http://www.oecd.org/dataoecd/59/45/42983414.pdf>
- OECD-IEA 2009: *The Impact of the Financial and Economic Crisis on Global Energy Investment*. IEA Background paper for the G8 Energy Ministers' Meeting, 24-25 May 2009, International Energy Agency
- O'Mahony – Van Ark (eds.) 2003: *EU Productivity and Competitiveness: An Industry Perspective. Can Europe Resume the Catching-up Process?* Published by the European Commission, Enterprise Publications, December 2003.
- Osborne, D. – Gaebler, T. 1994: *Új utak a közigazgatásban. Vállalkozói szellem a közösségi szektorban*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest.
- Paizs L. – Mészáros M. T. 2003: Piachatalmi problémák modellezése a dereguláció utáni magyar áramtermelő piacon. *Közgazdasági Szemle*, L. évf., szeptember (735-764. o.)
- Park, E – Taylor, R. 2006: *Barriers to Entry Analysis of Broadband Multiple Platforms: Comparing the U.S. and South Korea*. Paper presented at the Telecommunications Policy Research Conference, September 29-October 1, Washington, DC.
- Patkó G. 2009: Még mindig „gáz” az európai gázpiac. *Portfolio.hu* Online gazdasági újság. Szeptember 24.
- Peacock, L. 2011: Budget 2011: Oil industry tax grab will lead to job cuts. *The Telegraph*, 25 March.
- Pelle A. 2009: A szolgáltatások EU-beli áramlásának előmozdítása versenypolitikai eszközökkel. In Hetesi E. – Majó Z. – Lukovics M. (szerk.): *Szolgáltatások világa*. JATEPress, Szeged. (74-87. o.)
- Pelle A. 2010: Állam, piac és verseny – A freiburgi iskola elméleti rendszere. *Századvég*, 57. évf., (133-155. o.)
- Pelletier, C. – Wortmann, J. C. 2009: A risk analysis for gas transport network planning expansion under regulatory uncertainty in Western Europe. *Elsevier Energy Policy* 37, (721-732. o.)
- Pointvogl, A. 2009: Perceptions, realities, concession – What is driving the integration of European energy policies? *Elsevier Energy Policy* (2009) August, (Article in Press).
- Pollitt, M. 2008: The arguments for and against ownership unbundling of energy transmission networks. *Elsevier Energy Policy* 36, (704–713. o.)
- Porter, M. 2002: *Competition and Antitrust: A Productivity-based Approach*, Harvard Business School, <http://www.isc.hbs.edu/053002antitrust.pdf>
- Porter, M. E. 2006: *Versenysstratégia*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Radetzki, M. 1999: European natural gas: market forces will bring about competition in any case. *Elsevier Energy Policy* 27, (17-24. o.)
- Reynolds, M. – Macrory, S. – Chowdhury, M. 2011: EU Competition Policy in the Financial Crisis: Extraordinary Measures. *Fordham International Law Journal*, Volume 33, Issue 6, The Berkeley Electronic Press, (1670–1737. o.)
- Rivera-Batiz, L – Oliva, M-A. 2003: *International Trade. Theory, Strategies, and Evidence*. Oxford University Press. Letölthető és korlátozottan olvasható: <http://books.google.hu/books?id=aO3hxm-s-uoC&printsec=frontcover>

- Robins, N. – Clover, R. – Magness, J. 2009: *The Green Rebound*. Climate Change, Global Renewable Energy, HSBC Global Research, January.
- Románia is... 2011: Románia is privatizációkat tervez. *ecoline.hu*, június 24.
- Rosemberg, C. 2010: *EU unveils trillion-euro single energy market*. AFP, 10th November.
- Ross, K. 2011: US utility merger deals hit near-record low. *Power Engineering International*, 2nd November.
- Röller, L-H. – Delgado, J. – Friederiszik, H. W. 2007: *Energy: Choices for Europe*. Bruegel Blueprint Series. Bruegel.
- RWE, E.ON Scrap... 2012: RWE, E.ON Scrap UK Nuclear In Big Blow To Government Plans. *The Wall Street Journal*, Március 29.
- Sapir, A. 2003: *An Agenda for a Growing Europe. Making the EU Economic System Deliver*. Report of an Independent High-Level Study Group established on the initiative of the President of the European Commission, July.
- Scheiring G. 2004: *Eladni, ami még megmaradt. A GATS és a szolgáltatások piacosítása a fenntarthatóság mérlegén*. OTDK dolgozat rövidített változata. Budapesti Gazdasági Főiskola KKF Kar oktatói publikációi, Budapest.
- Scheiring G. – Boda Zs. 2008: *Gazdálkodj okosan! A privatizáció és a közszolgáltatások politikája*. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest.
- SEC 2009: *Report on Progress in Creating the Internal Gas and Electricity Market*. Technical Annex to the Communication from the Commission to the Council and the European Parliament {COM(2009)115} Directorate-General for Energy and Transport (DG TREN) Staff Working Document No. 287, Brussels.
- Shy, O. 2001: *The Economics of Network Industries*. Cambridge University Press, New York.
- Simon, F. 2010: *Analyst: EU countries 'still reluctant' on energy liberalisation*. Interview with Georg Zachmann at EurActiv. Letölthető: <http://www.euractiv.com/energy/enelyst-eu-countries-still-reluctant-energy-liberalisation-interview-259532>
- Solana, J. 2007: Energy in the Common, Foreign and Security Policy. In (ed.) Austin, G. – Schellekens-Gaiffe, M.A. 2007: *Energy and Conflict Prevention, Anna Lindh Programme on Conflict Prevention*. Gidlunds förlag, ISBN: 978-91-7844-386-4, (9-16. o.), Stockholm.
- Solle, S. - Villalon, A. - Slaninova, J. - Ponemeckis, K. 2002: *Liberalisation of Energy Markets in Europe*. Grin – Publishing for free. Letölthető: <http://www.grin.com/e-book/108130/liberalisation-of-energy-markets-in-europe#> Letöltve: 2008-04-28
- Stigler, G. J. 1989: Belépési korlátok, termelési voluméntól függő megtakarítások és vállalatméret. In: *Piac és állami szabályozás, válogatott tanulmányok*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- Swartenbroekx, C. 2007: *The gas chain: influence of its specificities on the liberalisation process*. National Bank of Belgium, Working Paper Document No 122, November, ISSN: 1784-2476 (online), Brussels.
- Szabó, S. – Jager-Waldau, A. 2008: More competition: Threat or chance for financing renewable electricity. *Elsevier Energy Policy* 36, (1436-1447. o.)
- Szentes T. 2008: Transznacionális, illetve multinacionális társaságok a világgazdaságban. In Blahó A. (szerk.): *Világgazdaságtan*. Akadémiai Kiadó, Budapest, (99-122. o.)
- Szilvássy József 2006: Újabb fenyegetés szlovák energiacégeknek, *Népszabadság*, augusztus 11.
- Tindale, S. 2011: *The Commission's energy roadmap is a missed opportunity*. Centre for European Reform, December 22. Letölthető:

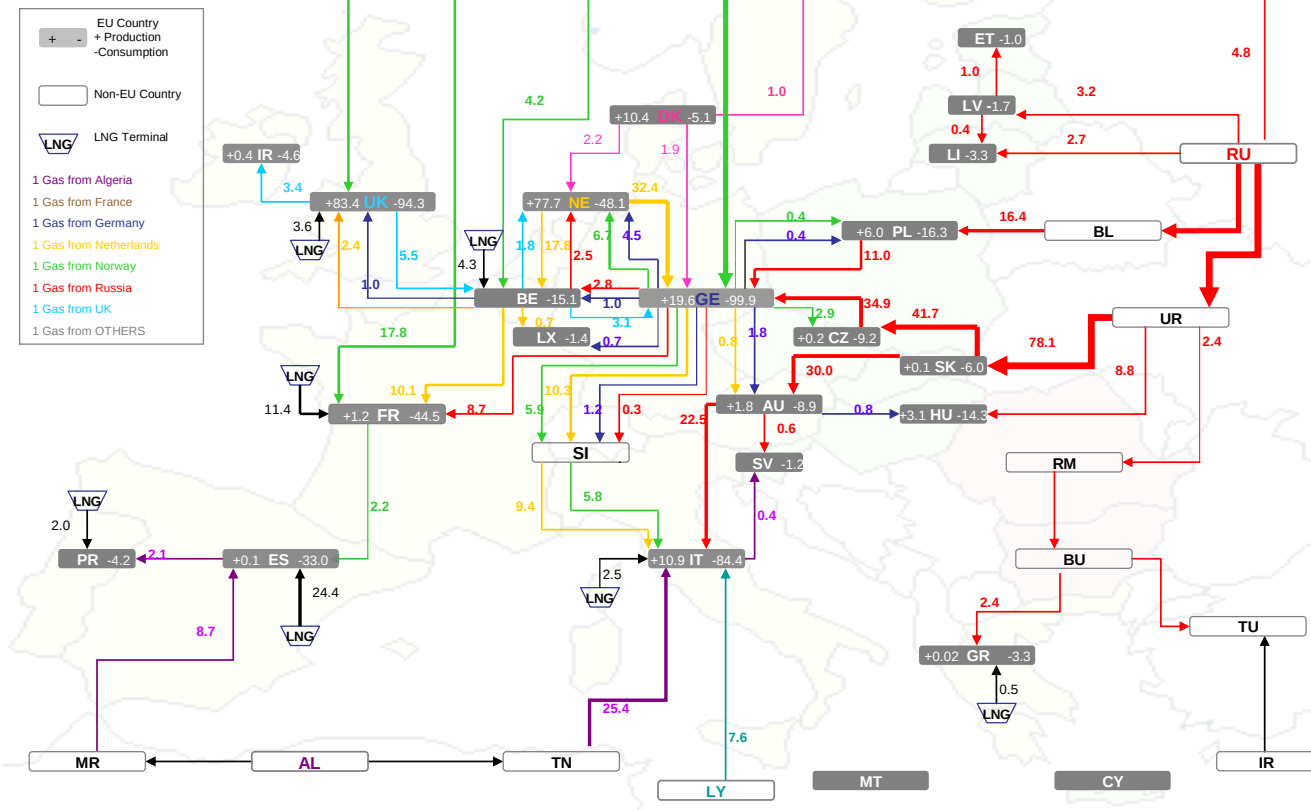
- <http://centreforeuropeanreform.blogspot.com/2011/12/commissions-energy-roadmap-is-missed.html>
- Tóth A. 2008: Versenykorlátozó megoldások az energetikában. *Infokommunikáció és jog*, Hálózatos iparágak tematikus szám, 6. szám, (242-247. o.)
- Tönjes, C. 2005: *Ownership unbundling of energy distribution companies in The Netherlands*. Briefing Papers, Clingendael International Energy Programme, August.
- Török Á. 1999: *Verseny a versenyképességért?* Miniszterelnöki Hivatal Integrációs Stratégiai Munkacsoport, Budapest.
- Török Á. 2003a: A piacra lépési korlátok átalakulása és a világgazdaság kibontakozása. Kísérlet a kapcsolatteremtésre a piaci szerkezetek elmélete és a nemzetközi kereskedelem története között. *Közgazdasági Szemle*, L. évf., március, (195–208. o.)
- Török Á. 2003b: Nemzeti vállalkozáspolitikák útjai és tévútjai nyolc európai országban. *Fejlesztés és Finanszírozás*, 2. szám, (35-45. o.)
- Török Á. 2007: A versenyképesség egyes jogi és szabályozási feltételei Magyarországon. *Közgazdasági Szemle*, LIV. évf., december (1066-1084. o.)
- Török L. 2012: *Privatizációs programok jelentősége az államadósság mérséklésében. Az adósságkrízisben lévő európai országok középtávú kilátásai*. Kézirat, 17. o.
- Treaty 1997: Treaty establishing the European Community – consolidated version (97/C 340/02), Amsterdam.
- UNEP 2009: Global Trends in Sustainable Energy Investment. United Nations Environment Programme.
- Valentiny P. 2000: Az univerzális szolgáltatás és a közszolgáltatások értelmezéséről az Európai Unióban. In: *Közgazdasági Szemle*, XLVII. évf., április (341-359. o.)
- Valentiny P. 2004: Árprés és felfaló árazás. *Közgazdasági elmélet, bírói, szabályozói gyakorlat. Közgazdasági Szemle*, LI. évfolyam, január, (24-45. o.)
- Valentiny P. 2007: A verseny és szabályozása. Az Európai Unióban várható változásokról. *Külgazdaság*, LI. évfolyam, július-augusztus, (18-36. o.)
- Valentiny P. 2008: A hálózatos közszolgáltatások szabályozási reformjáról. In Valentiny P. – Kiss F. (szerk.) 2008: *Verseny és szabályozás 2007*. MTA Közgazdaságtudományi Intézet, Budapest, (231-251. o.)
- Valentiny P. n.é.: Az energiaipar vállalati struktúrájának és szabályozásának várható alakulása a TEP szemszögéből. Budapest.
<http://www.nkth.gov.hu/letolt/kutat/tep/valentiny1.pdf> Letöltve: 2008. április 28.
- Várhegyi É. – Voszka É. 2010: *A verseny és a versenyképesség kapcsolata Magyarországon: nagyvállalatok mint nemzeti bajnokok*. A GVH VKK/3/2009 sz. pályázata alapján az AL/1635/2009 sz. támogatási szerződés záró tanulmánya, Pénzügykutató Zrt., október.
- Varró L. 2005: Az Európai Unió energiapolitikája. In Marján A. (szerk.) 2005: *Az Európai Unió gazdasága. Minden, amit az EU gazdasági és pénzügyi politikáiról tudni kell*. HVG Kiadói Rt., Budapest, (491-501. o.)
- Verde, S. 2008: Everybody merges with somebody – The wave of M&As in the energy industry and the EU merger policy. *Elsevier Energy Policy* 36, (1125-1133. o.)
- Versenypolitika:... 2007: Versenypolitika: a Bizottság energiaágazati vizsgálata igazolta a súlyos versenyproblémák meglétét. *EU Press*, IP/07/26, Brüsszel, január 10.
<http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=IP/07/26&format=HTML&aged=1&language=HU&guiLanguage=fr>
- Vince P. 2008: Tulajdonosi koncentráció, vállalati összefonódás. Versenyfelügyeleti döntések és az energiaszektor vállalati szerkezetének alakulása. In Valentiny P. –

- Kiss F. (szerk.) 2008: *Verseny és szabályozás 2007*. MTA Közgazdaságtudományi Intézet, Budapest, (156-178. o.)
- Vince P. 2009: Vállalatfelvásárlások egy kialakuló piacon. *Közgazdasági Szemle, Verseny és Szabályozás*, LVI. évf., január (69–83. o.)
- Vince P. 2010: Versenyélénkítés erőfölény-korlátozással. Szabályozás és vállalat-szerkezet-átalakítás az Európai Unió energiapiacán In Valentiny P. – Kiss F. – Nagy Cs. I. (szerk.) 2010: *Verseny és szabályozás 2010*. MTA Közgazdaságtudományi Intézet, Budapest, (329-353. o.)
- Vissi F. 2006: *Verseny – energiapiacok*. Készült a Vezetékes Energiaellátási Tevékenységet vizsgáló Szakértői Bizottság részére, Budapest. http://misc.meh.hu/letoltheto/energiajelentes_melleklet_vissi.pdf Letöltve: 2009. augusztus 25.
- Vogelsang, I. 2004: Book Review – A Competitive Fringe in the Shadow of a State Owned Incumbent: The Case of France. Edited by: Glachant, J-M. – Finon, D., *Energy Journal*, vol. 25, issue 3, (157-158. o.)
- Voszka É. 2003: *Versenyteremtés – alkuval*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Voszka É. 2008: Állami piacteremtés – nemzeti bajnok teremtése: a Vegyész eset. *Külgazdaság*, LII. évf., július-augusztus (6-40. o.).
- Voszka É. 2009: Versenybarát és versenykorlátozó állam – válság előtt, válság közben. *Közgazdasági Szemle, Verseny és Szabályozás*, LVI. évf., október (913-932. o.)
- Voszka É. 2011: Erős állam: a verseny feltétele vagy torzítója? *Külgazdaság*, LV. évf., május-június, (3-30. o.)
- Voszka É. 2012: Európai versenyszabályozás – átmeneti vagy tartós változások? Az állami támogatások elveinek és gyakorlatának módosulásai a válság éveiben. *Pénzügyi Szemle*, LVII. évfolyam, 1. szám, (69-87. o.)
- Weisser, H. 2007: The security of gas supply – a critical issue for Europe? *Elsevier Energy Policy* 35, December, (1-5. o.)
- Wölfl, A. – Wanner, I. – Kozluk, T – Nicoletti, G. 2009: *Ten Years of Product Market Reform in OECD Countries – Insights of a Revised PMR Indicator*. Economics Department Working Papers No.695., OECD, Paris.
- Wright, P. 2005: Liberalisation and the security of gas supply in the UK. *Elsevier Energy Policy* 33, (2272–2290. o.)
- Zondervan, K. 2009: *National interests and European gas market liberalisation. Explaining preferences for gas market policy in the Netherlands*. International School for Humanities and Social Sciences, University of Amsterdam. Letölthető: http://www.iias.nl/epa/files/Kirsten_Zondervan.pdf
- Zyuzev, R. 2008: *Gas market liberalization as a key driver of change of the European gas market and its influence on the strategies of the main players*. Thesis. Centre International de Formation Européenne, May, Nice.

MELLÉKLETEK

1. sz. melléklet: Európai Unió tagállamaiba irányuló lehetséges és valós földgáz kínálat

EU-25 Natural Gas Supplies 2006 BCM/yr

Forrás: Kaderják (2009)

	Ausztria	Belgium	Csehország	Dánia	Észtország	Finnország	Franciaország	Németország	Görögország	Magyarország	Írország	Olaszország	Lettország	Litvánia	Luxemburg	Hollandia	Lengyelország	Portugália	Szlovákia	Szlovénia	Spanyolország	Svédország	Egyesült Királyság
Egy főre eső teljes energiafogyasztás (kgoe)	4134,7	5891,7	4418,6	3634,3	3786	6555	4396,8	4187	2794	2757,4	3656	3169,1	2050	2515	10137,8	5048,8	2429	2574,1	3502,8	3655	3339,6	5780,3	3894,6
Gáz importfüggősége (%)	87,7	100,2	104,5	-103,3	101,3	100	99,6	83,6	99,1	82,2	89,8	91,2	108,8	101	100	-61,6	71,9	100,6	96,6	99,6	101,3	100	11,8
Forrássdiverzifikáció lehetősége (db)	3	6	2	3	1	1	4	5	2	2	1	5	1	1	4	5	3	4	2	5	4	1	3
Piaci szerkezet (2009)	3	4	6	3	6	6	3	1	6	4	4	3	6	5	5	3	6	6	6	5	1	4	2
Átviteli Rendszerirányítók (TSO) száma	7	1	1	1	1	1	2	18	1	1	1	3	1	1	1	1	1	1	1	1	14	2	4
Tulajdonilag elkülönült TSO-k száma (2009)	0	0	0	1	0	0	0	1	0	1	0	1	0	0	0	1	1	1	0	0	1	2	3
Az 5% feletti piaci részesedéssel rendelkező gáztermelő/importőr vállalatok száma (2009)	4	4	3	3	2	1	2	6	1	4	5	3	1	2	1	4	1	1	1	1	4	2	8
A rendelkezésre álló gáz szempontjából legnagyobb 3 vállalat részesedése 2009-ben (%)	88	89,6	100	95	99	100	90	68,11	100	82,3	77,3	80,14	100	100	100	91	100	100	99,6	100	69	100	36
Elosztóhálózati Rendszerüzemeltetők (DSO) száma (2009)	20	18	79	3	26	23	25	695	3	10	1	263	1	6	4	10	6	11	46	18	22	5	20
Jogilag elkülönült DSO-k száma (2009)	9	18	6	3	1	0	3	167	0	5	1	260	0	0	0	10	6	4	1	0	22	5	4
Tulajdonilag elkülönült DSO-k száma (2009)	0	5	0	0	0	0	0	0	0	0	0	140	0	0	0	8	0	0	0	0	0	0	15
Nemzeti szintű szolgáltatók száma (2009)	5	11	12	3	0	1	16	64	1	19	7	6	2	2	6	19	3	4	5	3	39	0	28
Az 5% feletti piaci részesedéssel rendelkező vállalatok száma (2009)	5	4	6	3	1	6	2	3	1	8	3	4	1	2	5	3	1	2	1	3	6	5	6
A három legnagyobb vállalat részesedése a kiskereskedelmi piacon (%) (2009)	80	89,6	86,7	65	99	50	97	30,1	100	68,2	96	57,5	100	100	74,4	79,4	100	100	99,6	82	62	70	72
Az állami vállalatok köre	6	6	0	6	0	6	6	0	6	0	6	6	6	0	6	6	6	6	6	6	6	0	0
Kormányzat érintettségének mértéke a hálózatos iparágakban	3	3	0	3	0	3	3	1	5	0	6	3	6	2	3	5	4	3	3	3	1	1	0
Árellenőrzés mértéke (szabályozott árak) a gázipiacon (2009)	0	0	0	6	0	0	6	0	6	6	6	3	6	6	0	6	6	6	3	0	3	0	0
Belépés jogi akadályai, (adminisztratív belépési korlátok) (2008)	0	0	0	0	1	0	0	0	1	1	0	0	1	0	0	1	1	0	0	0	0	1	0
Versenyszabályok alóli mentesülés lehetősége	0	0	0	1	0	0	0	0	0	1	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Gázpiaci belépés szabályozásának mértéke	4	4	4	4	3,8	2	4	5	3,5	3,2	3,72	4	4	4	4	3	3	4,4	4	4	4	4	4
A gázpiaci verseny megnyitásának mértéke (%) (2009)	100	100	100	100	100	0	100	100	90	48,2	100	100	0	100	100	100	100	94	100	100	100	100	100
A gázszektor vertikális integrációja (2007)	2,4	2,4	2,4	0,9	3,6	5,1	2,4	3,6	2,4	0	3,9	2,4	6	3,6	5,1	3,9	2,4	2,4	2,4	3,6	2,4	3,6	0,9

2. sz. melléklet: A kutatásban felhasznált mutatók adatai tagállamonkénti bontásban